

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FIKİH USULÜNDE MAKÂSİD DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA
TAHSÎNİYYÂT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜMRAN ÖZDEMİR

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Cemalettin ŞEN

BOLU, HAZİRAN - 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Ümran ÖZDEMİR tarafından hazırlanan “**FIKİH USULÜNDE MAKÂSİD DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA TAHSÎNİYYÂT**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir. 2/06/2023

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Doç. Dr. Cemalettin ŞEN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Kılıç Aslan MAVİL
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Ahmet EKŞİ
Kocaeli Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin 14/06/2023 tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % olarak tespit edilmiştir.

.....
ÜMRAN ÖZDEMİR

ÖZET

**FIKİH USULÜNDE MAKÂSİD DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA
TAHSÎNİYYÂT
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÜMRAN ÖZDEMİR
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. CEMALETTİN ŞEN)**

**BOLU, HAZİRAN - 2023
X + 162**

Tahsîniyyât güzel olan, göze hoş gelen, tabiata uygun olan, beğenilen, kemâl sıfatı olan ve şer'an sevaba delalet eden fiilleri ifade eden bir kavramdır. Bir fıkıh usulü terimi olarak tahsîniyyât, maslahatın üçüncü mertebesinde karşımıza çıkmaktadır. Maslahat mertebesindeki konumu itibarıyla tahsîniyyât, davranışlardaki en üst noktayı, ahlakın en üstünü, dinde takvalı olmayı, eşyanın en güzel hâlini ve medeniyetin zirve noktasını ifade eden bir maslahattır. Maslahat zarûrî, hâcî ve tahsînî seviyede korunması gereken beş zarûrî ilkenin (din, can, akıl, nesil ve mal) korunmasını sağlamaktadır. Bu mertebelerden asıl olan zarûriyyâtır. Örneğin canın korunması için insanın yemesi, içmesi, giyinmesi ve barınması zarûriyyâtıdır. Çaresiz kalan insanın haram olan yiyeceği ölmeyecek kadar yemesinin câiz olması, canın korunmasına yönelik hâciyyâtıdır. Pis ve iğrenç şeylerin yenilip içilmesinin yasak olması, temiz ve leziz yiyeceklerden yenilmesi ise tahsîniyyâta örnektir. Her mertebe, diğeri etrafında koruyucu niteliktedir. Beş zarûrî ilkenin korunması açısından tahsîniyyât mertebesinin korunması, zarûriyyât ve hâciyyâtın korunması kadar önemlidir. Çünkü tahsîniyyât mertebesi ortadan kalktığında zamanla hâciyyât ve zarûriyyât da ortadan kalkma tehlikesiyle karşılaşır. Tahsîniyyât mertebesi bir toplum için olmazsa olmaz değilse de tahsîniyyât olmadan bir toplumun medeniyetler seviyesine ulaşması imkân dışıdır. Bir eşyanın en üstün seviyesi, bir bireyin kemâl noktası ve bir toplumun medeniyetin zirvesine ulaşması, tahsîniyyâtın varlığı ile mümkün olur.

ANAHTAR KELİMELEER: İslam Hukuku, Fıkıh Usulü, Tahsîniyyât, Makâsîd, Maslahat

ABSTRACT

**THE TAHSĪNIYYĀT IN CONTEXT OF MAQĀSID THOUGHT IN FİQH
METHODOLOGY
MASTER THESIS
ÜMRAN ÖZDEMİR
BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
(SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. CEMALETİN ŞEN)**

BOLU, JUNE 2023

X + 162

Tahsīniyyāt is a concept that expresses the verbs that are beautiful, pleasing to the eye, natural, admired, perfect, and that signify good deeds in the Sharī'a. Tahsīniyyāt, as a fiqh methodology term, appears in the third level of maslaha. In terms of its position at the level of maslaha, tahsīniyyāt is a maslaha that expresses the highest point in behavior, the highest morality, piety in religion, the most beautiful state of things and the peak of civilization. Maslaha provides the protection of the five essential principles (religion, life, mind, generation and property) that must be protected at the essential, pilgrimage and estimation level. The main one of these levels is zarūriyyāt. For example, for the protection of life, one's eating, drinking, dressing and sheltering is from zarūriyyāt. It is permissible for a helpless person to eat the forbidden food until they die, because it is from the hājiyyāt of protection of the soul. Forbidden to eat and drink dirty and disgusting things and to eat clean and delicious foods are examples of tahsīniyyāt. Each level is protective around the other. In terms of preserving the five essential principles, preserving the level of tahsīniyyāt is as important as preserving the essentials and hājiyyāt. Because, when the level of tahsīniyyāt disappears, over time, hājiyyāt and zarūriyyāt also face the danger of disappearing. Although the level of tahsīniyyāt is not indispensable for a society, it is impossible for a society to reach the level of civilizations without tahsīniyyāt. The highest level of an object, the perfection point of an individual, and the attainment of a society to the peak of civilization are possible with the existence of tahsīniyyāt.

KEYWORDS: Islamic Law, Fiqh Methodology, Tahsīniyyāt, Maqāsid, Maslaha

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	ix
TEŞEKKÜR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1. FIKIH USULÜNDE MASLAHAT VE MAKÂSİD	7
1.1 Maslahat ve Makâsîd Kavramlarına Genel Bir Bakış	7
1.1.1 Maslahatın Tanımı.....	7
1.1.2 Maslahatı Oluşturan Dinamikler	8
1.1.3 Maslahat-Makâsîd İlişkisi	14
1.1.4 Makâsîd-Fıtrat İlişkisi	19
1.1.5 Maslahatı Bilme Yolları	23
1.1.6 Maslahatın Muteber Olması İçin Gereken Şartlar	26
1.2 Maslahatın Literatürdeki Yeri.....	28
1.2.1 Fıkıh Usulü Eserlerinde Maslahat	28
1.2.2 Küllî ve Umûmî Kâidelerde Maslahat.....	30
1.3 Maslahatın Çeşitleri	38
1.3.1 Şer‘an Muteberliği Açısından Maslahatlar.....	38
1.3.2 Elde Edilmesinin Hükümü Açısından Maslahatlar	44
1.3.3 Kuvveti Açısından Maslahatlar	45
1.3.4 Mükemmilât / Tetimmât.....	59
İKİNCİ BÖLÜM	62
2. FIKIH USULÜNDE TAHSÎNİYYÂT	62
2.1 Tahsîniyyâtın Tanımı ve Mahiyeti.....	62
2.1.1 Tahsîniyyâtın Sözlük Anlamı	62
2.1.2 Tahsîniyyâtın İstılahi Anlamı	63
2.2 Kavramlaşma Dönemi Öncesinde Tahsîniyyât	63
2.2.1 Kur‘ân-ı Kerîm’de Tahsîniyyât	63
2.2.2 Sünnet’te Tahsîniyyât.....	67
2.2.3 Teklifi Hükümlerde Tahsîniyyât	70
2.2.4 Akli Delil İtibarıyla Tahsîniyyât	78
2.3 Kavramlaşma Dönemi ve Sonrasında Tahsîniyyât.....	82
2.3.1 Fıkıh Usulü Literatüründe Tahsîniyyât	82
2.3.2 Tahsîniyyâtı Oluşturan Dinamikler	87
2.3.3 Tahsîniyyât ve Mükemmilâtının Oluşturduğu Alan.....	89

2.3.4 Tahsîniyyât-Zarûriyyât-Hâciyyât İlişkisi	137
2.3.5 Tahsîniyyât-Mükemmilât / Tetimmât İlişkisi.....	147
SONUÇ	153
KAYNAKLAR	155
EKLER	161

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

a.s. : Aleyhisselam

b. : İbn (oğlu)

BAİBÜ : Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

bk. : Bakınız

c.c. : Celle Celâluh

çev. : Çeviren

ed. : Editör

H.z. : Hazreti

md. : Madde

nşr. : Neşreden

ö. : Ölüm tarihi

r.a. : Radiyallahu anh

s.a.s. : Sallallahu aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

ts. : Tarihsiz

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

vs. : Vesaire

TEŞEKKÜR

Çalışmamda tez danışmanım olarak kıymetli vaktini bana ayıran, İslâm hukuk ilmine iştihakımı artıran, akademi sahasında örnek bir şahsiyet olarak gördüğüm değerli hocam Sayın Doç. Dr. Cemalettin ŞEN'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez savunma sınavımda jüri üyesi olarak tezimin gelişimi noktasında çok önemli katkılar sağlayan çok değerli bilim insanları Sayın Doç. Dr. Kılıç Aslan MAVİL'e ve Sayın Doç. Dr. Ahmet EKŞİ'ye çok teşekkür ederim. İlme hizmet için kendisine söz verdiğim kıymetli hocam rahmetli Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN'a, bana sundukları imkânlarla ilim yolunda ilerlememe vesile olan, emeklerini ödeyemeyeceğim çok kıymetli anneme ve babama, daima moral ve motivasyon sağlayan en yakın arkadaşım ablama ve ağabeyime teşekkürü bir borç bilirim. Hayatımın her alanında olduğu gibi tez çalışmamda da Arapça bilgisi ve değerli fikirleriyle bana ışık tutan, maddi manevi her zaman yanımda olan sevgili eşim Ömer ÖZDEMİR'e sonsuz teşekkür ederim.

GİRİŞ

Tarihten bu yana çevremizde var olan sanat eserleri, tüm ince detayları düşünülerek üretilmiş aletler, en nahif, en güzel şekilde sergilenen davranışlar, toplumsal işlerde kullanılan en güzel yöntemler insanları daima etkilemiştir. İnsanlar arasında güzel görülüp hoş giden, normalin dışında bazı özellikler taşıdığını fark ettiğimiz bu etkileyici eser ve davranışların İslâm hukukunda bir yeri olup olmadığı ise yeterince merak edilmemektedir.

Çalışmamızın amaçlarından birisi tarih boyunca güzel görülen, hoş giden şeylerin İslâm hukukundaki yerine ulaşmaktır. Nitekim hadîs-i şerîfte “Allah (c.c.) güzeldir, güzel olanı sever. Allah (c.c.) temizdir, temiz olanı sever.”¹ buyrulurak her şeyin yaratıcısı olan Allah’ın (c.c.) güzel ve temiz olanı sevdiği belirtilmektedir. Çalışmamıza “İslâm dini güzelliklerle dolu bir dindir; bunu ortaya koymak istiyoruz.” şeklinde bir düsturla başlamadık. Ancak tez çalışmamız süresince İslâm’ın hukuk vasıtasıyla inceliklerini nasıl ortaya koyduğuna şahit olduğumuzu belirtmek isteriz.

Araştırmalarımız neticesinde Yûsuf el-Karadâvî’nin (1926-2022) *Öncelikler Fıkhi* eserinin isminden de esinlenerek, İslâm hukukunun bir “incelikler fıkhi” ortaya koyduğuna şahit olduk. Böylece fıkıh usulünde tahsîniyyât bize göre İslâm’ın incelikler fikhını oluşturmaktadır. Bir Müslümanın ibadetlerinde ve yaşantısındaki en güzel hâlini; Müslüman toplumların ulaşmayı hedeflediği medeniyetin zirve noktasını tahsîniyyât temsil etmektedir.

Maslahata dair pek çok güncel çalışma olmasına rağmen başlı başına tahsîniyyâta dair yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu sebeple tahsîniyyât kavramının maslahatlar içerisindeki yeri ve önemini ortaya koymak amacıyla imkân ve kabiliyetimiz dâhilinde bir çalışma ortaya koymaya çalıştık. Öyle ki Müslüman toplumların yüksek medeniyet seviyesine ulaşmasında tahsîniyyâtın doğrudan etkili olduğu kanaatindeyiz.

Çalışmamızda fıkıh usulünde tahsîniyyât kavramını mercek altına alarak Kur’an ve Sünnet’ten örneklerle fıkıh usulü âlimlerinin görüşlerine yer vermeyi ve zikredilen tahsîniyyât örneklerine riâyetin medeniyetlerin yükselişindeki etkisini

¹ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1433), “İmân”, 147; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-sahîh*, nşr. Beşşâr Avâd Ma’rûf (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l İslâmî, 1996), “Edeb”, 41.

ortaya koymayı amaçladık. Çalışmamızın belli bölümlerinde belli bir âlimin görüşleri üzerinde yoğunlaşarak onun perspektifinden konuya açıklık getirilmiştir. Örneğin maslahatın dünyevi ve uhreviliğinin izahında İzzeddin İbn Abdüsselâm'ın (ö. 660/1262), maslahatın sistemleşmesi hususunda İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî'nin (ö. 790/1388), tahsîniyyâtın kavramlaşmasının izahında İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) görüşleri merkeze alınmıştır.

Bu tezin kişisel açıdan özel bir önemi vardır. Şöyle ki “Fıkıh usulünde Maslahat ve İcma İlişkisi” adlı lisans tezimizde ele aldığımız maslahat konusuna olan ilgimiz artmıştır. Genel itibarıyla da hikmet-i teşrî' ve makâsıda olan ilgimiz bizi maslahat içerisindeki “tahsîniyyât” mertebesini ele almaya yöneltmiştir. Öyle ki tahsîniyyât günlük hayatımızdaki inceliklerin ve güzelliklerin İslâm hukukundaki yerini ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır.

Tarihten günümüze sanat değeri olan eserlerde, insan davranışlarında, uygulanan yöntemlerde akıl sahiplerince güzel görülen, hoş giden noktalar bulunmaktadır. “Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah (c.c.) katında da güzeldir.”² Güzel bulunan hoş giden bu eser ve davranışlar fıkıh usulünde tahsîniyyâtı ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte tahsîniyyât yalnızca maslahatın üçüncü mertbesi olarak görülmemelidir. Çünkü tahsîniyyât, hâciyyât ve zarûriyyâtın koruyucusu ve olgunlaştırıcısı rolünü oynamaktadır. Bu sebeple öylesine bir güzelleştirme ve süsleme değil; zarûriyyâtın özünü oluşturan din, can, akıl, nesil ve malın tahsînî düzeyde korunması ve kemâle ulaştırılmasıdır.

Dolayısıyla zarûriyyâtı oluşturan beş zarûrî ilkenin tam olarak gerçekleşebilmesi için hâciyyât ve tahsîniyyâta ihtiyaç duyulmaktadır. Tahsîniyyât hükme esas eşya ve durumlar hakkında fıkıh açısından son noktayı koyan ve onları en güzel kategorisinde sunan kavramdır. Bir evin temel yapı malzemeleri zarûriyyâta, elektrik vb. tesisatı genel manasıyla hâciyyâta, boyanması ise tahsîniyyâta benzetilebilir. Tahsîniyyât olmadan ev, estetik açıdan eksik bir görüntü taşıyacaktır.

Fıkıh usulünde tahsîniyyât, daha çok maslahata ilişkin monografik çalışmalar içerisinde maslahatın üçüncü mertbesi olarak zikredilmiş, fakat başlı başına bir konu olarak ele alınmamıştır. Tahsîniyyât, özellikle üçüncü mertebede

² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 6/3600.

yer alıyor olması sebebiyle zarûriyyât ve hâciyyâtın tamamlayıcısı ve olgunlaştırıcısı olarak tanımlanmaktadır.

Hâlbuki geçmişten günümüze her toplumda var olan estetik, sanat, ahlak, toplumsal nizam gibi temelinde güzellik olan şeylerin İslâm hukukunda bir karşılığı olup olmadığı özel bir araştırmayı gerektirmektedir. Öyle ki İslâm'ın güzelliğe bakışı nedir? Güzel bir davranışın, güzel bir eserin İslâm dininde bir mükâfatı var mıdır? Bir eser veya bir davranışın zarûrî düzeyde olması yeterli midir yoksa en güzel'e ulaşmak mı gerekir? Güzel, hoş, mükemmel vasıflara sahip eser ve davranışlar ortaya koymanın toplumların geleceğinde etkisi nedir? Kemâl vasıflara sahip maslahatların din, can, akıl, nesil ve malın korunmasındaki etkisi nedir? Gelişmiş medeniyetlerde tahsîniyyât olduğunu söyleyebilir miyiz? Tahsîniyyâtın kaybedilmesi ile toplumların yıkılması arasında bir ilişki var mıdır? Bu gibi soruların tahsîniyyâtın anlaşılması ile cevap bulacağı kanaatindeyiz.

İnsanların günlük hayatında karşılaştığı bir sanat eserini, ahlaki erdemliliği, güzel bir yöntemi tahsîniyyât olarak değerlendirdiğimizde bunun İslâm hukukundaki yerini de öğrenmiş olacağız. Nitekim zikredilen güzel vasıflar zarûriyyâttan olmaması hasebiyle ekstra bir durum gibi değerlendirilip önemsiz görülebilmektedir. Ancak toplumların yükselişinde de çöküşünde de etkili olan tahsîniyyât; hem insanlar hem toplum için korunması gereken bir mertebe olarak kendini göstermektedir.

Çalışmamızın amacı, literatür taramasıyla birlikte tahsîniyyâta dair bütüncül bir sonuç ortaya koymak, tahsîniyyâtı ilk asırlardan günümüze kadar mana ve kullanım alanı ile birlikte betimlemektir.

Tezimizin temel konusu olan tahsîniyyâtı kavramlaşmadan önce ve kavramlaştıktan sonra olmak üzere iki dönem üzerinden ele almayı uygun bulduk. Nitekim İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî öncesi dönemde güzel, hoş şeklindeki sözlük anlamıyla karşımıza çıkan tahsîniyyât kavramı Cüveynî sonrası “güzel, hoş giden, akıl sahiplerince beğenilen” manasından çıkarak “din, can, akıl, nesil ve malın tahsînî düzeyde korunması, güzelleştirilmesi, olgunlaştırılması, mükemmel seviyeye ulaştırılması” anlamını kazanmıştır. Bu sebeple konumuzu maslahat ve makâsıd eserleri özelinde sınırlandırmayı uygun bulduk.

Çalışmamızda makâsıda yönelik ulaşabildiğimiz görüşleri karşılaştırmalı olarak mercek altına almaya gayret gösterdik. Bu bağlamda makâsıd konusuna ilişkin çalışmaları ön plana çıkmış olan başta İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî,

İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî ve Muhammed Tâhir İbn Âşûr (1879-1973) olmak üzere pek çok âlimin görüşleri ekseninde tezimizin bilimsel alt yapısını şekillendirdik.

Tezimiz giriş, iki bölüm, sonuç ve iki ekten oluşmaktadır:

Birinci bölümde, tahsîniyyâta geçmeden önce maslahat konusunu ele almayı uygun bulduk. Çünkü tahsîniyyâtın anlaşılması maslahatın anlaşılmasına bağlıdır. Bilindiği üzere tahsîniyyât din, can, akıl, nesil ve malın korunmasına bağlı beş zarûrî ilkenin güzelleştiricisi, olgunlaştırıcısı, süsleyicisi ve mükemmelleştiricisidir. Bu ilkelerin anlaşılabilmesi amacıyla bu bölümde maslahatı usul eserleri üzerinden izah etmeye çalıştık. Bu bağlamda maslahatın tanımına, önemine, delillerine ve taksîmine yer vererek tahsîniyyâtın, zarûriyyât ve hâciyyât mertebeleri yanındaki konumuna ve önemine işaret ettik.

İkinci bölümde, asıl konumuz olan tahsîniyyâtı ele aldık. Bu bölümü tahsîniyyâtın kavramlaşmasından önce ve kavramlaşmasından sonra olmak üzere iki dönemde inceledik. Kavramlaşmasından önceki dönem Cüveynî öncesi dönemdir. Bu dönemde tahsîniyyâtın sözlük anlamı ile Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîs-i şerîflerde hangi anlamlarda kullanıldığına, ef'âl-i mükellefde hangi fiillere karşılık geldiğine, hüsün ve kubuh ile olan ilişkisine değinerek kavramsal bir çerçeve oluşturmak istedik. Kavramlaşmadan sonraki dönem ise Cüveynî sonrası dönemi ifade etmektedir. Burada usul âlimlerinin tahsîniyyâtı maslahatın mertebeleri içerisinde nasıl bir konuma yerleştirdiklerine, tahsîniyyâtın diğer mertebelerle ilişkisine ve fûrû-ı fıkıhtan tahsîniyyât örneklerine yer verdik. Tahsîniyyâta dair tüm ayrıntılara bu bölümde yer vermeye gayret gösterdik.

Kaynaklara atıf yaparken bir kaynağı ilk kullandığımızda eserin müellifi, eserin tam adı, yayınevi, yer ve tarih bilgilerine tam olarak yer verdik. Aynı kaynağa yapılan diğer atıflarda ise müellifin sadece meşhur adını veya künyesini yazdık. Aynı yazarın birden fazla eserine yapılan atıflarda müellifin ad, künye veya lakabından sonra eserin ismini de kısaca belirttik. Atıfta bulunulan kaynakların cilt numaralarını ve sayfa numaralarını Latin rakamları ile gösterdik.

Âyet meâllerinde Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin tarafından hazırlanıp Diyanet İşleri Başkanlığınca yayınlanan *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*³ ve Hayreddin Karaman başkanlığındaki heyet tarafından hazırlanıp Diyanet İşleri Başkanlığınca

³ Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012).

yayınlanan *Kur'an Yolu Meâli*⁴ ile Hasan Tahsin Feyizli tarafından hazırlanıp Server Yayınları'nca yayınlanan *Feyzü'l-Furkân: Tefsirli Kur'an Meâli*⁵ adlı eserleri esas aldık. Hadis çevirilerinde ise İbrahim Canan tarafından hazırlanıp Akçağ Yayınları'nca yayınlanan *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*⁶ ile İbrahim Koçaşlı tarafından hazırlanıp Millî Gazete tarafından yayınlanan *Sünen-i Ebî Dâvûd ve Tercemesi*⁷ adlı eserlerden önemli ölçüde yararlandık. Hadis tahriçlerinde genelde parantez içerisinde detaylı bilgilendirme yapmaya gayret ettik. Bununla birlikte parantez ile detaylandırmadığımız kaynakların genel itibarıyla bütün bölümü kapsadığını belirtmek istedik. Bölüm başlıklarında yalnızca bir hadis bulunduğu durumlarda ise ayrıntı vermeyerek bap veya hadis numarasını sunmakla yetindik.

Ülkemizde tahsîniyyâta dair az da olsa bilimsel çalışma ortaya konulmuştur. Ancak tahsîniyyâtı makâsîd düşüncesi ve maslahatın dereceleri bağlamında ele alan müstakil bir esere ulaşamadık. Abdulkadir Şener, Abdurrahman Haçkalı, Ali Pekcan ve Ferhat Koca gibi maslahata dair detaylı ve geniş araştırmalarıyla tahsîniyyâta yönelik incelemelerin önünü açan pek çok önemli isim vardır.

Âyetlerin tefsirinde daha çok Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*'ı ve Hanefî fakihi Cessâs'ın (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserine başvurduk.

Hadis metinleri bağlamında kütüb-i sitte başta olmak üzere güvenilir kaynaklara müracat ettik. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870) ve Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) başvurmaya özen gösterdik.

Hadislerin açıklamaları noktasında Hanefî fakihi Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-kârî* ve *el-Binâye* adlı eserleri başta olmak üzere pek çok şerhe atıfta bulunduk.

Hikmet-i teşrî' konusunda ise sıklıkla Hakîm et-Tirmizî'nin (ö. 320/932) *Kitâbü İsbâtî'l-ilel*, çok yönlü âlim Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâü ulûmi'd-dîn*, Şâfiî fakihi İzzeddin İbn Abdüsselâm'ın *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm* ve

⁴ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016).

⁵ Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzü'l-Furkân: Tefsirli Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (İstanbul: Server Yayınları, 2017).

⁶ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988-1994).

⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd ve Tercemesi*, çev. İbrahim Koçaşlı (İstanbul: Millî Gazete Yayınları, 1983).

Hindistanlı âlim Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) *Hüccetullâhi'l-bâliga* adlı eserlerinden faydalandık.

Yeri geldikçe küllî kâideler konusunda *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* başta olmak üzere ilgili metin ve şerhlere müracat ettik.

Fürû-ı fıkha dair örnekler için Hanefî mezhebinin kaynaklarını esas aldık. Bu bağlamda Şemsüleimme es-Serahsî'ye (ö. 483/1090 [?]) ait *el-Mebsût* adlı hacimli eser başta olmak üzere pek çok fıkıh eserine atıfta bulunduk.

Fıkıh usulüne dair klasik eserler açısından çalışmamızı bir mezhebe bağlı kalmaksızın makâsıd ve maslahat çalışmaları yapan usul âlimlerinin eserleri üzerinden yürütmeye çalıştık. Tahsîniyyâtın kavramlaşmasıyla birlikte Cüveynî'den başlayarak kronolojik olarak Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Seyfeddin el-Âmidî (ö. 631/1233), İzzeddin İbn Abdüsselâm, Şehâbeddin el-Karâfî (ö. 684/1285), İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî'nin görüşlerine yer vermeye özen gösterdik. Zikredilen isimlerden özellikle Şâtıbî'nin maslahata ilişkin yapmış olduğu geniş izahlardan oldukça yararlandık ve tezimizin temel kaynağı olarak bahsi geçen yazara ait *el-Muvâfakât*'ı kullandık. Bunun yanı sıra pek çok son dönem kaynaklarından da yararlanarak tahsîniyyât konusuna farklı pencereler açmaya gayret gösterdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. FIKİH USULÜNDE MASLAHAT VE MAKÂSİD

1.1 Maslahat ve Makâsîd Kavramlarına Genel Bir Bakış

1.1.1 Maslahatın Tanımı

Maslahat, “doğru olma, uygun olma, iyilik” gibi anlamlara gelen “salâh” sözcüğünden türemiştir.⁸ Çoğulu “mesâlih”tir.”⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de maslahatla ilgili olarak çoğunlukla “hasenât” ifadesi kullanılmaktadır.¹⁰ Ya dünya ve ahirette ya da sadece birinde insana fayda ve yarar sağlayan arzu ve istekler maslahattır. Bu arzu ve isteklerden yapılması mubah, mendup ve vâcip olanlar maslahat olarak zikredilmektedir.¹¹

Fukahânın dilinde maslahat, insanlara lezzet, ferahlık, sevinç ve mutluluk veren ya da gam, acı, üzüntü gibi mefsedetleri engelleyen durumlar için kullanılmıştır.¹² Cessâs, maslahatı mutlak anlamıyla “celbü’l-menfa’a ve def’ül-mazarra” şeklinde ifade etmiştir.¹³ Gazzâlî ise benzer bir ifadeyle “Maslahat, yararın sağlanması ve zararın giderilmesinden ibarettir.”¹⁴ şeklinde bir tanım yapmış olsa da kastettiği mana bununla sınırlı değildir. Gazzâlî, maslahata “Şeriatın maksatlarını korumak” anlamını yükler.¹⁵

Şâri’in insanlara ilişkin verdiği hükümlerin temel amaçlarının ise onların dinlerini, canlarını, akıllarını, nesillerini ve mallarını korumak olduğunu söyler.

⁸ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el- Cevherî, *Tâcü’l-Luga ve sıhâhu’l-Arabiyye*, nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melayin, 1407/1987), “slh”, 1/383; Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), “slh”, 2/516; Kâsım b. Abdullah b. Mevlânâ Hayruddîn Emîr Ali er-Rûmî el- Konevî, *Enîsü’l-fukahâ fî ta’rîfâti’l-elfâzi’l-mutedâvile beyne’l-fukahâ*, nşr. Yahya Hasan Murad (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2004), 91.

⁹ Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, nşr. Muhammed Naim el-Arkusi (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1426/2005), “aslah”, 229.

¹⁰ Ebü Muhammed İzzüddîn b. Abdülazîz b. Abdüsselâm Ebi’l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî, *Kavâ’idü’l-ahkâm fî mesâlihi’l-enâm (el-Kavâ’idü’l-kübrâ)* (Kahire: Mektebetü Külliyyatı el-Ezheriyye, 1414/1991), 1/5.

¹¹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ’idü’l-ahkâm*, 1/137.

¹² Mahmud Abdurrahman Abdülmün’im, *Mu’cemü’l-Mustalahat ve’l-Elfazi’l-Fıkhiyye* (Kahire: Dârü’l-Fazile, ts.), “tahsîn”, 1/438-439; Ebü’l-Abbâs Hatîbüddehş Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Misbâhu’l-münîr fî garîbi’ş-şerhi’l-kebîr li’r-Râfi’î* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye. ts.), “slh”, 1/345; Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*. nşr. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrut: Dârü’l-Kalem, 1412), “maslahat”, 489.

¹³ Ebü Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Usûlü’l-Fıkh (el-Fusûl fî’l-usûl)*, nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî (Küveyt: Vizâretü’l-Evkâf, 1994), 4/70.

¹⁴ Hüccetü’l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Müstasfâ min ilmi’l-usûl*, çev. Hacı Yunus Apaydın (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 174.

¹⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 174.

Netice itibarıyla Gazzâlî'ye göre bu beş değeri koruyan her şey maslahat, bunlara zarar veren her şey mefsedettir. Bu mefsedeti defetmek de yine maslahattır.”¹⁶ Bu maksatlar ilk aşamada maslahatın var olması (vücûd) ve var olduktan sonra da devamının sağlanması (ibkâ) ile ilgili kavramlardır.¹⁷

Getirdiği tanım itibarıyla Gazzâlî, maslahatın ne olduğunu, insanların arzu ve isteklerine göre değil, şâri'in irâde ve taleplerine göre belirlemektedir. İzzeddin İbn Abdüsselâm, maslahatları¹⁸ hazlar ve sebepleri, sevinçler ve sebepleri şeklinde dört çeşit olarak ele almaktadır.¹⁹ Hoşlanılan şeylerin haz vermeleri sebebiyle maslahat, sevilmeyen şeylerin ise acı vermeleri nedeniyle mefsedet²⁰ olduğunu ifade eden İzzeddin İbn Abdüsselâm, insanların bütün gayelerinin hazzı ve sevinci elde etmek, üzüntü ve acıyı kendisinden uzaklaştırmak olduğunu belirtir.²¹ Onun bu ifadesinden insana haz veren şeylerin maslahat olduğu sonucuna ulaşılabilir.

1.1.2 Maslahatı Oluşturan Dinamikler

Bazı fıkıh kaynaklarında maslahatlar değerli-değersiz, önemli-önemsiz, çok-az, açık-kapalı, uhrevi-dünyevi şeklinde çeşitli açılardan sınıflandırılmıştır.²² İzzeddin İbn Abdüsselâm dünya-ahiret bağlamında maslahatları dünyaya yönelik maslahatlar, ahirete yönelik maslahatlar ve hem uhrevi hem dünyevi maslahatlar olmak üzere üç kısma ayırmaktadır.²³

Müellife göre dünyaya yönelik maslahatlar, hemen elde edilen maslahatlar ile elde edileceği umulan maslahatlar olmak üzere iki çeşittir. Hemen elde edilen maslahatlar; yemek, içmek, evlenmek, giyinebilmek, ikamet edilen ev sahibi olmak, emniyette olmak, bineklere binmek, bedellerin o an teslim edildiği alışveriş, odun toplama, ot biçme, izzet sahibi olmak, sevinmek ve lezzet duymak gibi maslahatlardır. Elde edileceği umulan maslahatlar ise; kâr elde etmek amacıyla ticaret yapmak, kâr amacıyla yetim malını işletmek, ev inşa etmek, ağaç dikmek, ilim ve zanaat öğrenmek, cezaların caydırıcı olacağının umulması gibi

¹⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 174.

¹⁷ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbüri, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, nşr. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/10.

¹⁸ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/5.

¹⁹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/11-12.

²⁰ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/14.

²¹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/12. Benzer bir görüş için bk. Epikür, *Mektuplar ve Maksimler*, çev. Hayrullah Örs (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1962), 36.

²² Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Şifâü'l-galîl*, nşr. Hamed el-Kebisî (Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1390/1971), 159; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/43.

²³ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/43.

maslahatlardır. Ona göre dünyevi maslahatlar içerisinde irfan sahibi olmak, hâl ehli olmak gibi velî kulların fiillerine benzer davranışların getirdiği haz ve mutluluk, en üstün olan maslahattır. Uhrevi maslahatlar ise tamamıyla ahirette elde edileceği umulan maslahatlardır. Bunlar Allah'ın (c.c.) yakınlığına nail olmak, cemalini görmek, rızasını talep etmek, cennet nimetlerine ulaşmak ve orada elde edilecek sevinç ve haz gibi maslahatlardır.²⁴

İman, ibadetler ve sevap elde edip cezadan kurtulmamızı sağlayan iyi ameller namaz, oruç, hac, i'tikâf vb. de ahirete yönelik maslahatlardan sayılmaktadır. Nitekim hiç kimse bu dünyada yapmış olduğu amelinin nasıl sonuçlanacağını bilemez. Yazar, hem uhrevi hem dünyevi maslahatlar için ise mali ibadetleri örnek göstermektedir. Öyle ki zekât, kurban, vakıf ve kefareti gibi ibadetlerde mal verilen kişi için dünyevi bir maslahat, mal veren kişi için ise uhrevi bir maslahat söz konusudur.²⁵

İnsanlar mutluluğu, yaşanan hazların toplamı olarak kabul ederler ve tabiatları gereği hazzı koşup acıdan kaçarak.²⁶ Öyle ki Allah (c.c.), kullarını sevinç ve hazzı meyilli, acı ve üzüntüden uzak durma isteğiyle yaratmıştır.²⁷ Bu yönüyle şâri'in getirmiş olduğu dinin bizzat kendisi bir maslahattır.²⁸

İnsanlar bu maslahatlara götüren fiilleri yaparak onları elde ederler. Mutluluk dine uygun davranmak ve dine aykırı olan istekleri terk etmektir.²⁹ Öyle ki ahiret maslahatını elde etmek isteyenler dünya haz ve isteklerini zaruri mertebede kullanarak bunlar vesilesiyle ahiret maslahatını elde etmeye çabalarlar.³⁰ Allah (c.c.) dostları ahiret maslahatını bu dünya maslahatına daima tercih etmişlerdir.³¹ Bunun tam tersi bedbaht sayılan kimseler de bazı acı ve sıkıntılara katlanmaktan kaçınarak dünyevi ve uhrevi maslahatları elde etmekten mahrum kalırlar.³²

İnsanı mutluluğunda hazzın yerine yönelik iki farklı bakış açısı bulunmaktadır. Bu görüşlerin sahipleri eski Yunan'da Epikürcüler ile Stoacılar. Epikürcüler, hayatın kendisini gaye kabul ederek, bu gaye uğrunda en üstün mutluluğa ve zevke ulaşmak gerektiğini savunurlar. "Biz varsak ölüm yok, ölüm

²⁴ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/12-13.

²⁵ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/20.

²⁶ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/12.

²⁷ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/17.

²⁸ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/11.

²⁹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/19.

³⁰ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/13.

³¹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/9.

³² İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/61.

varsa biz yokuz.” anlayışıyla yaşamın ve mutluluğun yalnızca bu dünyada elde edilen hazlardan ibaret olduğunu, bu sebeple ölümden sonra ruhun ödül veya ceza görmeyeceğini iddia etmektedirler.³³ Hazzı mutlu bir hayatın başı ve sonu olarak değerlendiren Epikürcüler haz temeline dayalı bir mutluluk anlayışı geliştirmişlerdir.³⁴

Yalnızca dünyevi maslahatlara yönelmek şeklindeki bu düşünce ile mutluluğa ulaşmanın mümkün olmadığı şöyle açıklanabilir: İnsanı erdeme toplumu iyiliğe ulaştıracak isteklerin karşısında övgü, mevki, tensel hazlar gibi istekler yer almaktadır. Bu hazlar bir an için iyi gibi görünse de bir isteğin doyuma ulaşmasıyla yeni ve daha güçlü bir istek ortaya çıkacağı için bu hazlar insanı kontrol altına alır ve sürükler.³⁵

Epikürcülerin yaklaşımı, İzzeddin İbn Abdüsselâm’ın ifadesiyle dünyevi hazlar, başlangıçta lezzet hissi verse bile sonuçta acı ve kedere neden oldukları için tutarsızdır.³⁶ Nitekim dünyevi maslahatlar içerisinde sırf maslahat veya sırf mefsedet olan şeyler azdır. Pek çok şey hem maslahat hem mefsedet içermektedir.³⁷ İnsanların yiyecek ve içecekleri arzu etmesi, yemesi ve içmesi insana lezzet verse de onların hazırlanması ve elde edilmesi için meşakkate katlanılmaktadır. Meşakkatle elde edilen bu yiyecek ve içeceklerin sindirilmesi, dışkıya dönüşmesi ve necâsetin elle temizlenmesi gibi meşakkatler de söz konusu olmaktadır.³⁸

Aynı şekilde dünyevi maslahatlardan insan hayatının devamına yönelik hususları kapsayan yemek, içmek, giyinmek, cinsel ilişkide bulunmak, barınmak, binek sahibi olmak, evlenmek gibi maslahatların, katıksız maslahat şeklinde değil de az veya çok meşakkati de beraberinde getiren maslahat özelliği taşıdığını görmekteyiz. Nitekim bu hazlara ulaşabilmek için ortaya konulan çaba ve katlanılan meşakkat, maslahatın içindeki mefsedettir.³⁹ Mesela evlenmek bizzat maslahat olsa bile ailesinin nafakasını temin etmek, haklarını gözetmek vs. erkek için meşakkattir.⁴⁰ Aynı şekilde insan hayatının dokunulmazlığı vardır ve her türlü

³³ Epikür, *Mektuplar ve Maksimler*, 23.

³⁴ Epikür, *Mektuplar ve Maksimler*, 36.

³⁵ Marcus Aurelius, *Düşünceler*, çev. Şadan Karadeniz (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 51.

³⁶ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/8.

³⁷ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/14.

³⁸ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/7.

³⁹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân (Huber: Dâru İbn Affân, 1417/1997), 2/64; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/7-8.

⁴⁰ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/7.

saldırıdan korunmalıdır. Şayet malın korunması hususunda canın tehlikeye atılması gibi bir durum ortaya çıkacak olursa böyle bir durumda malın kaybedilmesi göze alınarak insan canının korunmasına önem verilmektedir.⁴¹ Burada bir maslahat elde edilirken bir başka mefsedete boyun eğme ve meşakkate katlanma söz konusudur.

Görüldüğü gibi maslahatlar ve mefsedetler iç içedir.⁴² Öyle ki mefsedetler de katıksız mefsedet durumunda değildir. Nitekim her mefsedetin içinde bir lezzet, bir incelik bulunmaktadır. Bu sebeple bedene, maddeye ve insan hayatının devamına ilişkin dünyevi hazlar gerçek manada salt maslahat sayılamazlar.⁴³

Hükmün konulması ile ilgili olarak ise ağır basan taraf dikkate alınmaktadır.⁴⁴ Zikredilen arzulardan kaynaklanan sıkıntı, acı ve meşakkat yalnızca bu dünya maslahatları için söz konusu olmaktadır.⁴⁵ Buradaki maslahatlar insanı gerçek mutluluğa ulaştıran maslahatlar olmadığından elde etmek için gayret gösterilmesi gereken yegâne maslahatlar da bunlar değildir. Bu sebeple ahiret mutluluğunu elde etmek isteyenler dünyadaki haz ve mutluluklarına zaruri derecede önem gösterirler, tüm gayretlerini ahiret mutluluğunu elde etmek için kullanırlar.⁴⁶ Nitekim hadîs-i şerifte buyrulduğu üzere: “Cennet sevilmeyen şeylerle, cehennem ise hoşlanılan şeylerle çevrenmiştir.”⁴⁷

Cennet bu dünyada acı verici gelen şeylerle, cehennem ise dünyevi hazlarla kuşatılmıştır.⁴⁸ Söz konusu dünyevi meşakkatlerin varlığı, mefsedet gibi görülebilir. Ancak hastanın tedavi sürecinde doktorun verdiği ilaçlara sabretmesi ve daha büyük bir maslahat olan sağlığına kavuşması örneğinde olduğu gibi ahirette elde edilecek ecir daima maslahat olarak üstün konumda yer almaktadır.⁴⁹

Hazza dayanan Epikürcülerin tam karşısında yer alan Stoacılar gerçek mutluluğun sağlık, zenginlik, tensel hazlar ve dünyalık başarılar olmadığını, erdemliliğin gerçek iyilik ve mutluluk olduğunu belirtir.⁵⁰ Erdemlilik ve bilgeliğin doyuma ulaşmak için zorunlu beceriler olduğunu savunan Stoacılar en iyi olanın

⁴¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/64.

⁴² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/64-65.

⁴³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/44,63.

⁴⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/46.

⁴⁵ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/7.

⁴⁶ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/13.

⁴⁷ Müslim, “Cennet”, 1.

⁴⁸ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/17.

⁴⁹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/37.

⁵⁰ Aurelius, *Düşünceler*, 9.

seçilmesini ister ancak iyi olan yararlı olandır kuralını da hatırlatırlar. Öyle ki eğer erdemliliğini artıracak bir yarar taşıyorsa onun değerlendirilip seçilmesini ister.⁵¹

Onlara göre insan iyiyi seçme özgürlüğüne sahiptir. Ancak her zaman hazzın arzulanması, insanı mutsuz ve kötü yapacaktır. Eğer bu hazların istenmesi ve elde edilmesi iyi bir şey olsaydı. Kendisini bu hazlardan mahrum bırakma iradesini gösteren, bunlardan duyduğu hazzı sınırlandıran kişi iyi bir insan sayılmazdı. Oysa bu hazlardan kendisini ne kadar mahrum bırakırsa o insan o kadar iyi ve erdemli bir insandır.⁵² Mesela lezzetli bir yemekten haz duyarız. Bu, tad alma duyumunun elde ettiği doyumdur ve kısa bir zaman sonra ortadan kalkacaktır. Ancak bir yoksula yardım etmekten duyduğumuz doyum sürekli ve daima artış gösteren bir mutluluk getirecektir.⁵³ Çünkü erdemli bir insanın özelliği kendisinin ve çevresindeki insanların maddi koşullarını iyileştirmeye gayret göstermesidir. Bu eylemlerin değeri de yöneldiği amaç nezdinde ölçülebilmektedir, dışardan aldığı takdirde gözlenmemektedir.⁵⁴

Şâtıbî'nin taksiminde dünyevi maslahatlardan şâri'in hitabının taalluk ettiği emir ve nehiyler bu kategoride ele alınabilir. Uhrevi maslahatlar ve uhrevi mefsedetler arasında az veya çok bir iç içelik söz konusu olmayıp mutlak bir şekilde karşımıza çıkarlar. Çünkü şâri'in emretmiş olduğu bir fiilde mefsedet bulunması yahut yasakladığı bir fiilde maslahatın bulunması söz konusu değildir. Maslahatı hazlarla arzulardan uzak durmak, emirlere itaat etmek ve nehiylere yaklaşmamak olarak değerlendirenlere göre şâri'in koyduğu her hüküm, kullar için sırf maslahattır. Şayet şâri'in koymuş olduğu yükümlülüklerin meşakkat getirmesi sebebiyle mefsedet barındırdığı düşünülecek olursa, “Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler.”,⁵⁵ “Dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır.”⁵⁶ ve “Din konusunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi.”⁵⁷ âyetleri göstermektedir ki şâri'in ortaya koyduğu emir ve yasaklar bir zorluk değil maslahattır.

Şâri', kulları üzerine nasıl bir yükümlülük yüklediğini ve yüklediği şeydeki meşakkatleri de bilmektedir. Burada sözü edilen meşakkat ve zorluğun, şer'î yükümlülüklerin özünde bulunan zorluklar olmadığını bilmekteyiz. Buna karşın

⁵¹ Aurelius, *Düşünceler*, 51-52.

⁵² Aurelius, *Düşünceler*, 77.

⁵³ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/37.

⁵⁴ Aurelius, *Düşünceler*, 10.

⁵⁵ el-Bakara 2/285.

⁵⁶ el-Hac 22/78.

⁵⁷ el-Hac 22/78.

ahiret maslahatı olan cennette hiçbir surette acı yoktur. Nitekim içinde ruhun arzulanmadığı hiçbir şeyin olmadığı cennette acı da olmayacaktır. Arzulardan kaynaklanan meşakkat ve sıkıntılar ancak dünya hayatı için geçerlidir. Bu sebeple sırf maslahat sadece ahiret maslahatları için söz konusudur.⁵⁸ Orada acıkma ve susama, sümkürme, tükürme, abdest bozma, kıskançlık, kötü huylu olma, hazza ulaşma uğruna sıkıntı ve meşakkate katlanma söz konusu değildir.⁵⁹

Şer'î yükümlülükler hususundaki zorlukların bir kısmı devamlılık vasfından kaynaklanmaktadır. Mesela namaz hafif iken ona devamlılık vasfı eklenince zorlaşmaktadır. Nitekim âyet-i kerîmede: *“Sabır ve namaz ile Allah’a sığınıp yardım isteyin; Rablerine kavuşacak ve ona döneceklerini umanlar ve huşû duyanların dışındakilere namaz elbette ağır gelir.”*⁶⁰ buyrulmaktadır. Böylece şâri‘ namazın söz konusu nitelikleri taşıyan kimselere zor gelmeyeceğini ifade etmektedir. Nasıl ki aslandan kaçan kimseye koşmak ağır gelmiyorsa ahirette karşılaşacağı bir azaptan uzaklaşmak için de kula ibadetler ağır gelmemektedir. Zira şâri‘ bu ibadetlerde devamlılık söz konusu olduğundan aşırılığa kaçılarak bezginliğin meydana gelmemesi için mutedil olmak gerektiğini söylemekte ve zorlaştırmayı kullarına yasaklayarak, kolaylaştırmayı emretmektedir.⁶¹

Ayrıca şâri‘ yükümlü olunmayan veya mükellefin bizzat kendi tercihiyle yaptığı bir fiil esnasında karşılaştığı meşakkat için kula herhangi bir sevap vermezken, kulunun yükümlü tutulduğu fiili gerçekleştirirken karşılaştığı meşakkat karşılığında ise ona ayrı bir sevap vermektedir.⁶² Nitekim *“... Çünkü Allah yolunda susuzluğa, yorgunluğa, açlığa uğramak, kâfirleri kızdıracak bir yeri işgal etmek ve düşmana başarı kazanmak karşılığında onların yararlı bir iş yaptıkları mutlaka yazılır. Doğrusu Allah iyilik yapanların ecrini zayi etmez.”*⁶³ âyeti, bu durumu beyan etmektedir. Böylece yükümlülüklerin yerine getirilmesi esnasında karşılaşılan meşakkatler, şâri‘ tarafından karşılığı kat kat verilmek suretiyle sırf maslahat hâline gelmektedir. Tâat ve mâsiyet söz konusu olduğu zaman uhrevi maslahat ve uhrevi mefsedet eş değerinde değildir. Böyle bir durumda yüksek akıl

⁵⁸ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/8.

⁵⁹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/8.

⁶⁰ el-Bakara 2/45.

⁶¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/215.

⁶² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/217.

⁶³ et-Tevbe 9/120.

sahiplerinin bu maslahatlardan öbür dünyaya yönelik olan maslahatları, bu dünyaya yönelik maslahatlara tercih ettiklerini bilmekteyiz.⁶⁴

Dünyevi maslahatlar hususunda ise çatışan maslahat ve mefsedetlerden hangisinin tercih edileceği rastgele değil küllî kâidelerin bilinmesiyle ortaya çıkan belli başlı kurallar çerçevesinde belirlenmektedir.

1.1.3 Maslahat-Makāsıd İlişkisi

Kur’ân-ı Kerîm’de makāsıda işaret eden âyetler yer almaktadır: “*Seni ancak âlemlere rahmet olman için gönderdik.*”⁶⁵ “*Biz bir kavme peygamber göndermedikçe onlara azap etmeyiz.*”⁶⁶, “*Hanginizin daha iyi iş işlediğini belirtmek için, ölümü ve dirimi yaratan odur.*”⁶⁷ Bu âyetler peygamberlerin gönderilişine ve yaratılıştaki hikmetlere işaret etmektedir. “*Rabbin insanoğlunun sulbünden soyunu alıp devam ettirmiş, onlara ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demiş ve buna kendilerini şahit tutmuştu. Onlar da ‘Evet şahidiz’ demişlerdi. Bu, kıyamet günü ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ dersiniz diyedir.*”⁶⁸ âyeti ile Allah (c.c.) tevhid akidesini yerleştirmesindeki maksadı ifade etmektedir.⁶⁹ Akıl, maslahatın elde edilmesi ve mefsedetin defedilmesine işaret etmektedir. Peygamberler de yaratılmışların maslahatını korumak için gönderilmiştir. Bu, onun bir rahmetidir.⁷⁰

Şâri’in, koyduğu hükümlerdeki hikmetleri kullarına izhar ettiği âyetlerden bazıları ise şunlardır: “*Allah size herhangi bir zorluk çıkarmak istemez. Allah sizi arıtır ve üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.*”⁷¹ “*Ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi Allah’a karşı gelmekten sakınasınız diye size sayılı günlerde farz kılındı.*”⁷² âyeti ile oruç ibadetindeki maslahat; “*Şüphesiz ki namaz hayâsızlıktan ve fenalıktan alıkoyar.*”⁷³ âyeti ile namaz ibadetindeki maslahat ifade edilmektedir.

Bunlar ibadetlerdeki maslahatlardır. “*Savaş hoşunuza gitmediği hâlde size farz kılındı. İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizdir.*”⁷⁴ ve “*Allah şüphesiz, Allah yolunda savaşıp öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve*

⁶⁴ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/9.

⁶⁵ el-Enbiyâ 21/107.

⁶⁶ el-İsra 17/15.

⁶⁷ el-Mülk 67/2.

⁶⁸ el-A'râf 7/172.

⁶⁹ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/12-13.

⁷⁰ Gazzâlî, *Şifâü'l-galîl*, 162.

⁷¹ el-Mâide 5/6.

⁷² el-Bakara 2/183.

⁷³ el-Ankebût 29/45.

⁷⁴ el-Bakara 2/216.

*mallarını cennete karşılık satın almıştır.”*⁷⁵ âyetleri ile cihaddaki maslahat, “*Ey akıl sahipleri kısısta sizin için hayat vardır.*” âyeti ile de kısas hükmündeki maslahat ortaya konulmaktadır. Nitekim kısas ile nefsin korunması zarûrî maslahattır.⁷⁶ “*Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle: Dış elbiselerini üzerlerine iyice giyinip örtsünler. Bu, onların bilinmelerine, taciz edilmemelerine daha elverişlidir.*”⁷⁷ âyeti ile tesettür emrindeki maslahat ortaya konulmuştur.

Burada zikredilen âyetleri Gazzâlî’nin ifadesiyle değerlendirecek olursak “Allah (c.c.) kulunun iyiliğini kulundan daha iyi bilmekte ve kulunun maslahatını ondan daha çok düşünmektedir. Böylece Allah (c.c.) şerîat zinciri ile kullarını zorla cehennemden uzaklaştırıp cennete sürüklemiş olmaktadır.”⁷⁸ Kullara yüklenen yükümlülükler, emir ve nehiyler de yine kulların dünya ve ahiret maslahatı içindir. Bunu en basit şekilde örneklendirecek olursak anne ve baba, evladı için kötülük istemez, her zaman onun iyiliği için kararlar alır ve uygular. Hatta evladının gelecekte karşılaşabileceği zorlukları göz önüne alarak onu eğitmek için belli sorumluluklar yükler, bazı durumlarda ise ona kısıtlamalar getirerek ders vermeye çalışır.

Çocuk, geleceği göremediği için faydalı şeyleri yapmasının istenmesini ya da zararlı şeyleri yapmasının yasaklanmasını, kötü olarak algılayabilmektedir. Bu, çocuğun görüşünün dar olmasından kaynaklanmaktadır. Kulların yaratıcısı olan Allah (c.c.) kullarına karşı anne ve babadan daha merhametlidir. Onların maslahatı dışında kullarından bir şey talep etmemektedir. Aynı şekilde kullar da Allah’ın (c.c.) sonsuz ilmi karşısında kendisine bildirilen ahiret maslahatını tahayyül etmekte yetersiz kaldığı için bu dünyadaki emir ve yasaklar kendisine meşakkat gibi görünmektedir. Aklını ve iradesini kullanarak şâri’in haber verdiği ahiretteki sonsuz maslahata ulaşmak isteyenler ise bu emir ve nehiylere koşulsuz riayet etmekte ve ahiret maslahatını bu dünya maslahatına tercih etmektedirler. Nitekim bütün bu faziletli davranışlardaki amaç, en yüksek mutluluğa erişmektir. En yüksek mutluluk ise en yüksek maslahattır. En yüksek mutluluğa ulaşan insan, sırf hayırdan başka bir şey düşünemez. Böyle bir mutluluğa ise insan ancak Allah’ın (c.c.) verdiği

⁷⁵ et-Tevbe 9/111.

⁷⁶ Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *el-Mahsûl fî ilmi usûli’l-fikh*, nşr. Tahâ Câbir Feyyâd el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1997), 5/162; Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/20.

⁷⁷ el-Ahzâb 33/59.

⁷⁸ Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Kimyâ-yı Sa’âdet*, çev. A. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1399/1979), 2/577.

en değerli yeti olan akla uymakla ulaşabilir. Fiilleri akli olan insan, manen Allah'a (c.c.) yaklaşmış ve gerçek mutluluğa ermiş insandır.⁷⁹

Müteahhirîn dönemi âlimleri makāsıdı âm, hâs ve cüz'î olmak üzere üçe ayırırlar. Buradaki el-makāsıdü'l-âm, adaletin sağlanması ve zulmün uzaklaştırılmasıdır. el-Makāsıdü'l-hâs, fūrû kitaplarında geçen bütün fikhî baplardır. Mesela namazın hikmetleri bunlardandır. el-Makāsıdü'l-cüz'î ise cüz'î hükümlerin hikmetleri ile alakalıdır. Mesela namaz vaktinde istikbâl-i kıblenin hikmeti, tekbirin hikmeti, son oturuşun hikmeti bunlardandır.⁸⁰

Makāsıdüş'ş-şerîa teorisini yeniden ve sistemli olarak ele alan Şâtıbî,⁸¹ “Şer'î hükümler, maslahatın elde edilmesi ve mefsedetın giderilmesi için vazedilmiştir.”⁸² diyerek şeriatların konulmuş olmasındaki maksadın, hem dünyada hem ahirette kulların maslahatlarını sağlamak ve onları gerçek mutluluğa erdştirmek olduğunu ifade eder.⁸³ Bu sebeple şârî'in şeriatları getirmekteki maksatlarını ve dinin gayelerini ifade eden “makāsıdu's-şerîa, hikmet, illet” gibi kavramlar maslahat kavramı ile iç içe geçmiş mefhumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zira şârî'in hüküm koyarken gözetdiği her türlü gaye ve hikmet, kulların hem dünya hem ahiret hayatına yönelik maslahatını sağlamaktadır. Nitekim şeriat; maslahatı celb, mefsedeti defeder.⁸⁴ Hatta şeriatın sırf maslahatların temini ve mefsedetlerin uzaklaştırılması amacına yönelik olarak teşrî' kılındığı söylenebilir.⁸⁵ Nitekim Vehbe ez-Zühaylî (ö. 1932-2015) şer'î hükümlerin insanların maslahatını sağlamak amacıyla teşrî' kılındığını, öyle ki maslahatı celb, mefsedeti def'i gaye edinmeyen hiçbir hükmün bulunmadığını ifade etmektedir.⁸⁶ Çünkü İslâm şeriatının nihai amacı normal ve kemâlî ihtiyaçların karşılanmasıyla fert ve toplumu mutlu etmek, adaleti sağlamak, dünyayı imar etmektir.⁸⁷

⁷⁹ Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh el-Hâzin, *Ahlakî Olgunlaştırma*, çev. Abdulkadir Şener (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), 39-70.

⁸⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen Hakîm et-Tirmizî, *İsbâtü'l-ilel*, nşr. Hâlid Zehrî (Rabat: Dârü'l-Beyzâ, 1998), 47,49.

⁸¹ Ali Pekcan, *İslâm Hukukunda Gaye Problemi (Zarûriyyât, Hâciyyât, Tahsîniyyât)* (İstanbul: Ek Kitap Yayıncılık, 2012), 117.

⁸² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/12.

⁸³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/11,62.

⁸⁴ Hakîm et-Tirmizî, *İsbâtü'l-ilel*, 43.

⁸⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/12,520.

⁸⁶ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh* (Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1419/1999), 218.

⁸⁷ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fıkh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1433/2012), 178.

Bu gayeler üzerine kurulmuş bir dinin insanların maslahatlarına aykırı olması düşünülemez. Bu sebeple maslahat kavramının tam olarak anlaşılabilmesi için öncelikle şâri‘in şeriatları koymaktaki maksadının anlaşılması gerekmektedir.

Zira her şeyin yaratıcısı olan şâri‘in yarattığı kullarının hem dünya hem ahiret maslahatlarını onlardan daha iyi bildiği düşünüldüğünde maslahat kavramının şâri‘in muradı dışında olamayacağı anlaşılır. Cüveynî “Emir ve nehiylerin maksatlarını iyice kavrayamayan kimse, şeriatı da tam manasıyla anlayamaz.”⁸⁸ diyerek bu gayeleri bilmenin önemine işaret etmektedir. Makāsıd, bu gayelerin anlaşılması ile önem kazanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsan, yaratılışı gereği üstün bir varlıktır. Kâinata her şeyin bir hikmetle yaratıldığını söylemek mümkündür. Buna göre insanın aklıyla bütün bu düzen sahibinin tek bir yaratıcı olduğunu bulması ve ona teslimiyet göstermesi beklenir. Buradaki insan davranışı ahlakidir. İnsanın diğer yaratılanlardan ayrılarak ahlaki sorumluluklarını yerine getirmesi, makāsıdın insanın maslahatına uygun davranışını ifade eden ahlak ile ilişkisini ortaya koymaktadır.

Makāsıd konusunu ele alan eserlerde şâri‘in, şeriatı teşrî‘ kılmasındaki maksadının insanların maslahatlarının elde edilmesi, mefsedetlerinin defedilmesi olduğu ifade edilmektedir.⁸⁹ Ancak belirtilmelidir ki maslahat sadece dünyevi fayda demek değildir. Dünya hayatının ahiret hayatı için bir imtihan yeri olduğu düşünülürse şer‘î hükümler nefsî isteklerin karşılanıp dünyevi mutlulukların elde edilmesinden ziyade yaratılış gayesine uygun olarak Allah’a (c.c.) kulluk edilmesi ve böylece ahiretteki fayda ve mutluluğun elde edilmesi için teşrî‘ kılınmıştır. Burada maslahatın tespiti hususunda yalnızca gâî bakış açısı yeterli olmayıp nassa itibar edilmelidir⁹⁰ Çünkü akıl tam olarak faydaların korunmasının hangi yönden olacağını bilemeyebilir.

Şâri‘in gayesi ve hükümlerdeki maslahatların bilinmesi kalpleri tatmine, hükmü gönül rahatlığıyla kabul etmeye imkân sağlar.⁹¹ Mükellef tabiatı gereği makul ve maslahatlarına uygun olan hükümleri kabul etmeye meyillidir. Bu sebeple hükümlerdeki maslahatlar, şeriatın güzellikleri ve anlamlarındaki incelikler ortaya

⁸⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/295.

⁸⁹ Gazzâlî, *Şifâü’l-galîl*, 159.

⁹⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/63.

⁹¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 339.

konulduğu ölçüde mükellefin kalbinde şeriat daha da güzelleştirilmiş ve pekiştirilmiş olur.⁹²

Şeriatın bizzat kendisindeki ve getirdiği hükümlerdeki maslahatları görmek insana basiret ve şuur kazandırır. Böylece Allah'a (c.c.) karşı güven ve itaat duygusu artar. Kendisi için sırf maslahat isteyen bir yaratıcıya kul olduğunu bilmek kişiye yaşam enerjisi sunar. Böylece maslahatları bilen ve şeriatteki inceliklere vâkıf olan kimsenin imanı, şeriate olan iştihak ve bağlılığı artar. Bunun yanı sıra amellerin maksatlar üzerine bina edilmiş olmasıyla ibadât olsun âdât olsun her türlü amel ibadet hâlini alır. Çünkü şâri'in yeryüzünde bir düzen oluşturmak muradını anlayan insan emredileni yapar, nehyedilenden uzaklaşır. Böylece şâri'in emrettiği her amelde gayeyi gözeterek ibadet sevabı elde eder.⁹³

Aynı şekilde nas bulunmayan konulardaki hukuki boşluğun doldurulabilmesi, gayelerin anlaşılması ile mümkün olmaktadır. Yine aralarında çelişki olduğu düşünülen herhangi bir mesele makâsıdın anlaşılması ile çözümlenecektir. İctihâd faaliyetleri ile de gelişen ve değişen toplumun ihtiyaçlarına uygun fetvalar verilebilecektir.

Makâsıd meselesine ilişkin iki farklı tür çalışma yer almaktadır: Birincisi, her bir hükmün amacının tek tek ele alınması suretiyle orta konulan eserlerdir. Diğeri ise genel olarak dinî-hukuki düzenlemelerin amaçlarının ortaya konulduğu eserlerdir. Dinin teşrî' kılınmasındaki genel makâsıda yönelik çok fazla eser bulunmasa da her bir hükmün gayesi usulcüler tarafından pek çok eserde zikredilmektedir. Şâri'in muradını anlayan ve hükümlerdeki maslahatlara vâkıf olan kişi, iki şer'î hüküm arasında kaldığında şâri'in muradını bilerek tercihini daha isabetli olarak yapmaktadır. Nitekim şâri'in hüküm koymadaki genel maksadının bilinmesi, dinî metinlerin doğru anlaşılıp doğru bir şekilde uygulanmasını ve nas bulunmayan durumlarda hüküm çıkarılabilmesini sağlamaktadır.⁹⁴

Şâri'in gayesi bilinmediği takdirde fıkhnın bir bütün olarak kavranması da mümkün olmayacaktır. Zira şâri'in kastı zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyâtın korunması olup kulların yükümlülük sahasını bunlar oluşturmaktadır.⁹⁵ Sahâbe ve tâbiîn asrında yaşayanlar lafızların delaletinde ortaya çıkan birçok ihtimali ortadan kaldırarak manalara açıklık kazandırmak, hikmet ve gayeleri bilerek belirlenen

⁹² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 339.

⁹³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/337.

⁹⁴ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 176.

⁹⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/23.

illetleri açığa çıkarmak amacıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s.), sahâbenin ve tâbiînin amelini görerek öğrenmek için Medine'ye giderlerdi.⁹⁶

Anlaşıldığı üzere şerîatın maksatlarını bilmek, maslahatları gerçekleştirmede takip edilecek en önemli yoldur. Nitekim şerîatın teşrî' kılınması bir nevi maslahattır. Teşrî' devamlı olduğuna göre maslahatlar da devamlı olup değişen durumlar için maslahat daima göz önünde tutulmalıdır.⁹⁷ Bu sebeple asıl gayeyi anlamayı amaç edinmek, dini doğru anlamakla eş değer sayılabilir.

1.1.4 Makāsıd-Fıtrat İlişkisi

İslâm, fıtrat dinidir.⁹⁸ Bu nedenle İslâm'ın ortaya koyduğu normlar, aklın idrak ve kabulüne uygundur. Bu sebeple insan aklı, gerçekliğe uymayan inanışlarla ve yanlış âdetlerle karışmaktan uzak olarak yaratılmıştır. İslâm'ın ortaya koyduğu şerîatlar da fıtrattandır. Öyle ki insan, şerîat öncesinde de fıtratı gereği zulmün ve kabalığın değil adaletin ve hayânın güzel olması gibi herkesin kabul ettiği yahut çoğunluk veya içlerindeki bilginler ve erdemlilerin kabul ettiği prensipleri aklen benimsemektedir. Şerîat, daha sonra bu esasları getirerek teşvikte bulunur. Çünkü adalet, hayâ vb. hasletler, insanları selamete ulaştıran fıtrata uygun âdetlerdir. Şerîat, fıtratın güzel bulduğunu güzel bulup iyiyi ortaya koymaktadır.⁹⁹

Örnek olarak sağduyu sahibi insanların şerîat gelmeden önce dahi esas maslahatlar üzerinde görüş birliği yaparak şerîat üzerine olmamalarına rağmen birçok arzu ve isteklerin ortaya çıkardığı eylemleri kendilerine yasakladıkları, şerîat geldiğinde ise onların bu eylemlerinin desteklendiği ve ahiret hayatına yönelik bir dünya hayatı ortaya koydukları bilinmektedir.¹⁰⁰ Şerîatın öncesinde de insanlar üstün olan menfaati elde etmek noktasında ortak bir akla sahiptiler.¹⁰¹

Eski Mısır mezarlarında mumyalanmış ölünün yanında kendisini savunduğu bir metin bulunmaktadır. *Ölümler Kitabı*¹⁰² denilen bu metinde şu ifadeler yer almaktadır: “İnsanlara karşı günah işlemedim ve Tanrı'nın hoşuna gitmeyecek bir şey yapmadım. Hiç hile yapmadım, buğdayın tartısına hile karıştırmadım,

⁹⁶ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr et-Tûnisî, *Makāsıdû's-şerî'ati'l-İslâmiyye* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2016), 145-146.

⁹⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/502.

⁹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), “Cenâiz”, 79.

⁹⁹ İbn Âşûr, *Makāsıdû's-Şerîati'l-İslâmiyye*, 221-224.

¹⁰⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/524.

¹⁰¹ İzzeddîn İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/5-6.

¹⁰² *Ölümler Kitabı*, Eski Mısır'da ölenlerin mezarlarına bırakılan, papirüslere yazılmış dua ve sihirler kitabıdır. bk. Mircea Eliade – Ioan Petru Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 227.

tapınaklardan ekmek çalmadım, ölümlerin yiyeceklerini ve yağlarını almadım, dul kadına eziyet vermedim, komşuma haksızlık yapmadım, esire sahibinin yanında zarar vermedim, kutsal hayvanları kovmadım, kutsal balıkları avlamadım, yasak olan bir işi yapmadım, boş gezmedim, saf bir insanım, açlara ekmek, susuz olana gün ortasında su verdim, çıplaklara giyecek verdim.”¹⁰³ Bu metinde yer alan ifadeler gösteriyor ki akıllı ve şuur sahibi bir insan, kendisine ahireti kazandıracak bir dünya maslahatını aklen de makul bularak tercih edecektir.

Şâtıbî, dünyevi maslahatları varlık âleminde bulunmaları açısından ve şâri‘in hitabının taalluku açısından olmak üzere iki kısımda ele almaktadır.¹⁰⁴ Bununla beraber içerisinde mefsedetin bulunmadığı, kendisini takip edenleri sırf maslahata ulaştıran şâri‘in hitabının taalluk ettiği maslahatlara itibar etmeleri noktasında insanları uyarmaktadır. Nitekim bizi ahiret maslahatına yani cennete ulaştıracak olan maslahatlar burada zikredilen maslahatlardır.¹⁰⁵

Şâri‘in maksatları anlamına gelen makāsıdü’ş-şerîa evrendeki nizamda karşımıza çıkmaktadır. Nitekim “*Biz gökleri, yeri ve bunların arasındaki şeyleri ancak hak (ve hikmet gayesi) ile ve belli bir vakit için yarattık.*” âyetinde evrendeki nizama, bunların boşuna değil bir gaye için yaratıldığına işaret edilmektedir. Her şeyin bir gaye ile yaratıldığı kâinatta ilâhî emre muhatap olan insan, üstün gayesi olan, ahlaki şuurla davranması beklenen konumdur. Nitekim şâri‘ kullarını maslahatı elde edip mefsedeti defetsinler diye bunları bilecek şekilde yaratmıştır.¹⁰⁶

Makāsıdü’ş-şerîa, insanların fıtratına uygun bir şerîatın şâri‘ tarafından teşrî‘ kılınmasını ifade etmektedir. Varlıkların ilk yaratılıştaki karakterini veya temel özelliklerini, dışarıdan herhangi bir müdahaleye maruz kalmamış, hiçbir dış etkenden etkilenmemiş hâlini ifade eden fıtrat kavramının¹⁰⁷ makāsıdla ilişkisine yönelik olarak “*Sen yüzünü Hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona çevir*”¹⁰⁸ âyeti gösterilebilir. Burada insanların yaratılıştan bir fıtrat üzere olduğuna ve bu fıtratın doğal olarak insanı dine ulaştırdığına işaret edilmektedir. Nitekim, “Dünyaya gelen her insan fıtrat üzere doğar; sonra anne ve

¹⁰³ Albert Champdor, *Eski Mısır’ın Ölüler Kitabı*, çev. Suat Tahsuğ (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1991), 33-34.

¹⁰⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/44.

¹⁰⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/54-55.

¹⁰⁶ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 2/60.

¹⁰⁷ Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfû ıstılâhâtü'l-fünûn ve'l-ulûm* (Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996), “fıtrat”, 2/1127.

¹⁰⁸ er-Rûm 30/30.

babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.”¹⁰⁹ hadîs-i şerîfnde ifade edildiği üzere fitratın bozulması neticesinde insan kendi maslahatına olmayan yolları takip edebilmektedir. Hadisin devamında “... veya Müslüman yapar.” gibi bir ifade yer almamaktadır. Çünkü fitrat zaten İslâm’dır veya İslâm’a uygun bir yapıda bulunmaktadır.¹¹⁰

Bir diğer manasıyla fitrat, insanın hakkı benimsemeye olan yatkınlığıdır. Allah (c.c.) insanı görme ve işitmeye muktedir kıldığı gibi hakkı da benimsemeye muktedir ve meyilli yaratmıştır.¹¹¹ Doğan çocuğun iyilik ve kötülüğe karşı bilgisi ile Allah’ın (c.c.) birliğine ulaşma veya inkâra düşme hususundaki elverişliliği eşit olsaydı bu durumda ilk yaratılışı ifade eden fitrat, korunması ve devam ettirilmesi gereken bir vasıf olarak nitelendirilmezdi.

Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadîs-i şerîflerde fitratın iyiye ve Allah’ın (c.c.) birliğine yöneltici tarafına işaret edilmekte ve korunması istenmektedir. İslâm dini, fitrata uygunluğu ile âdeta onu koruyucu bir görev üstlenmektedir. Böylece kişinin maslahatı doğumundan ölümüne kadar gözetilmekte hatta şerîata uygun yaşaması hâlinde kişi, ahiret maslahatına da ulaştırılmaktadır. Hüsün ve kubhun aklılığı tartışmalarına farklı bir pencere açacak olan bu meselede hüsün ve kubhun bilgisinin fitri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu fitratın bozulmadan devam edebilmesi için şer’î hükümlerin bildirilmesine ihtiyaç vardır. Akli ve fitri olması hususuna ilişkin Ebu Saîd el-Hudrî (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah’ın (s.a.s.) yanında oturuyor idik. Bir ara ‘Size Abdülkays kabilesinin gönderdiği heyet geldi.’ buyurdular. Hâlbuki içimizden hiç kimse (henüz heyetin geldiğini) görmemişti. Hakikaten geldiler ve konakladılar. Sonra onun (s.a.s.) huzuruna geldiler. Onlardan Eşec el-Asarî adında biri konaklama yerinde kaldı, o sonradan geldi. Çünkü o, bir konağa indi, devesini ıhtırdı. Yolculuk elbisesini bir kenara bıraktı. Sonra yeni elbise giyip onun (s.a.s.) huzuruna çıktı. Resûlullah (s.a.s.) da ona: ‘Ey Eşec! Sende aziz ve celil olan Allah’ın (c.c.) sevdiği iki haslet vardır: Hilm (acele etmemek) ve teenni ile hareket etmek.’ buyurdular. Eşec: ‘Ey Allah’ın Resûlü! Bu hasletler, fitratımda doğuştan getirdiğim bir şey mi, yoksa sonradan iradî gayretimle meydana

¹⁰⁹ Müslim, “Kader”, 22.

¹¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, nşr. Ahmed el-Berduni - İbrahim Ettafeyyîş (Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Mısri, 1384/1964), 14/24.

¹¹¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 14/29.

gelen bir şey mi?’ dedi. O (s.a.s.) ‘Hayır! Yaratılışında bulunan bir şeydir!’ buyurdular.”¹¹²

Yukarıdaki hadîs-i şerifte geçen iradî-fitri ayırımı göstermektedir ki İslâm’ın ortaya koyduğu ahlaki erdemler kişide fitraten bulunmaktadır. Naslarda da övülen bu fitratı koruyan insanlar toplumda erdemli olarak isimlendirilmektedir. “Gökleri ve yeri yoktan yaratan; melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a hamdolsun. (O) yaratmada, dilediğini (dilediği miktarda) artırır. Hiç şüphesiz Allah, her şeye kâdirdir.”¹¹³ Yaratılan her insan, fitratında çeşitli güzellikler barındırmaktadır. Fitratından uzaklaşan insan, hayatının amacını kaybetmekle kalmaz dünya ve ahiret maslahatını da yitirir. Nitekim İzzeddin İbn Abdüsselâm, insanların fitratında yani yaratılışında iyi ve kötünün bilgisinin bulunduğunu, insanların doğal olarak kendileri için iyi olanı seçeceklerini veya doğal olarak kötü olandan uzaklaşacaklarını ifade eder.¹¹⁴

Fitrat-maslahat ilişkisini ele alan Muhammed Tâhir İbn Âşûr, şâri’in koymuş olduğu şerîatin insan fitratıyla paralellik gösterdiğini hatta bozulan fitratın kötü bir fiili iyi zannederek yapmasını engelleyerek fitratı aslına döndürdüğünü ifade eder. Zarûrât-ı hamse, fitrat ve makâsîd yönünden ele alındığında insanın, yaratılıştan getirdiği özellikleriyle canını, dinini, malını, neslini ve aklını koruma davranışları sergilediği görülür. Bu beş ilke, şerîat teşrî’ kılınmasa dahi tüm toplumlarda bütün insanların korunmasını isteyecekleri hususlardır.

Şerîatta bunların korunmasına yönelik olarak haksız yere bir cana kıymanın haram oluşu ve bunu yapana kısas cezasının uygulanması, hırsızlığın haram kılınması ve bunu yapana el kesme cezasının uygulanması, zinanın haram kılınması ve bunu yapana recm cezasının uygulanması, içki içmenin haram kılınması ve bunu yapana celde cezasının uygulanması, dinin korunması için cihadın emredilmesi ve dinden dönmenin haram kılınmasına yönelik hükümlerde görüldüğü üzere fitratla birebir örtüşen, fitratın korunmasına yönelik gayeler bulunmaktadır. Bu maslahatların öncelik sırasını ise yine şerîat belirlemektedir. Öyle ki insan, fitraten yaşamını sürdürmek istediği hâlde şerîat, din söz konusu olduğunda cihadi emrederek dinin korunmasını, yaşamın önüne geçirmektedir.¹¹⁵

¹¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Dârü’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009), “Zühâd”, 18.

¹¹³ Fâtır 35/1.

¹¹⁴ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ’idü’l-ahkâm*, 1/7.

¹¹⁵ İbn Âşûr, *Makâsîdü’ş-Şerîati’l-İslâmiyye*, 221-224.

1.1.5 Maslahatı Bilme Yolları

Dünyevi maslahatlar ile dinî hükümlerin belli bir kısmı akılla bilinebilmektedir.¹¹⁶ Akıl aracılığıyla dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunmasına yönelik maslahatlar bilinebilmektedir. Akıl vasıtasıyla bilinmesi ihtilâflı olan hususlar daha çok maslahat ve mefsedetlerin birlikte bulunduğu durumlar için söz konusu olmaktadır.¹¹⁷ Akıl ve re'ye özel bir önem atfeden Mu'tezilî âlim Kādî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) mükelleflerin maslahatlarının farklılık gösterdiğini ve insanlara yönelik maslahatların bazılarının nasla, bazılarının ise kıyas ve ictihâdla bilinebileceğini ifade etmektedir.¹¹⁸ Dünyevi maslahatlar örf ve âdetler vasıtasıyla akılla bilinebilmektedir. Ahirete yönelik maslahatlar ise nakil yoluyla yani naslarda yer alan vaad, sakındırma ve tehditlerden bilinebilmektedir.¹¹⁹ Kādî Abdülcebbâr maslahatların duyularla ya da örfle bilinmesiyle şer'î hükümlerle tesbit edilmesi arasında bir fark olmadığını ifade etmektedir.¹²⁰

Şer'iat bizzat ahlakın güzelliklerini kemâl seviyeye ulaştırmak için gönderilmiştir. İnsanlar arasında o zamana kadar var olup bilinen âdetlerin detaylarına şer'iatla vâkıf olunmuştur. Nitekim İslâm şer'iatı da Câhiliye döneminde güzel ahlaka dair övülen ve iyi sayılan pek çok âdeti değiştirerek devam ettirmiş veya aynı şekilde benimsemiştir. Kasâme, kırâz, Kâbe örtüsü, cuma günü toplanma geleneği bunlardandır. Bunlar içerisinde ataları Hz. İbrâhim'den gelen taabbüdî vasıfta bazı ibadet ve uygulamalar da bulunmaktadır.¹²¹

İzzeddin İbn Abdüsselâm'a göre maslahatları bilme, insanların akıl ve kavrayış düzeylerine göre farklılık gösterebilmektedir.¹²² Buna göre en alt düzey, bütün insanların bilgi alanını kapsayan maslahatlardır. Bunlar hem zeki hem zekâca zayıf kimselerin bilebileceği maslahatlardır. Orta düzey ise sadece zeki kimselerin bilip kavrayabileceği maslahatlardır. En üst düzey ise sadece velî kulların bilip

¹¹⁶ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/5.

¹¹⁷ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/5-6.

¹¹⁸ Ebü'l-Hasen Kādî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr el- Hemedânî, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl* (Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1965), 17/286-287.

¹¹⁹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/12.

¹²⁰ Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 17/335.

¹²¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/524.

¹²² İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/28.

kavrayabileceği maslahatlardır. ¹²³ Bu düzeydeki insanlar öbür dünyanın maslahatını bu dünyaya ilişkin maslahatlara tercih etmektedirler.¹²⁴

Şeriat, bilhassa celb edilmek istenen maslahatları ve defedilmek istenen mefsedetleri, yüksek gayelere ulaştıran ahiret hayatına yönelik bir dünya hayatı için ortaya koymaktadır. Sadece nefislerin tatmini için bir maslahat söz konusu değildir.¹²⁵ Gazzâlî, insanların bu dünyaya Allah’a (c.c.) kulluk ve ibadet için geldiklerini, kulluk görevlerini yerine getirebilmek için ise gıda, giysi ve meskene ihtiyaç duyduklarını ifade eder. Müellife göre başlangıçta insanlar bu ihtiyaçları Allah’a (c.c.) ibadet edebilecek güç ve imkân sağlamak amacıyla karşılamaya gayret gösterdiler. Bunun için meslekler ortaya çıktı. Nitekim âyet-i kerîmede Allah (c.c.) “... Biz birbirlerine iş gördürebilmeleri için, insanların kimini kimine derecelerle üstün kıldık...”¹²⁶ buyurmaktadır.

Eğer insanlar arasında bu derece farklılığı olmasaydı birbirlerinin yardımına ihtiyaç duymazlardı. Böylece mesleklerden ortaya çıkan maslahatlar da bulunmazdı. Böyle bir durumda herkesin aynı zamanda demirci, oduncu, su taşıyıcısı, hamurcu vs. olması gerekir, bütün sanatları bilmesi icab ederdi. Ancak insanlar arasındaki derecenin mubah kılınmasıyla iş bölümü yapılmış ve maslahatlar temin edilmiştir.¹²⁷

Toplumda yemek için ziraatçılık, giyinmek için dokumacılık, mesken için marangozluk gibi meslekler ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla insanlar asıl maksatları olan kulluk ve ibadetten uzaklaşıp araçları amaç hâline getirerek sanki asıl gayeleri bu mesleklermiş gibi bütün vakitlerini bu dünyaya harcamaya başladılar. Böyle olunca asıl maksat olan kulluk unutuldu ve asıl maslahat olan ahiret maslahatından uzaklaşıldı.¹²⁸ Hâlbuki şeriat, insanlar daha iyi bir kul olsun diye gönderilmiştir.¹²⁹

Hadîs-i şerîfte Resûlullah’a (s.a.s.) hangi amelin daha değerli ve kıymetli olduğu sorulduğunda “Allah’a (c.c.) ve Resûlüne iman etmektir.” buyurdu.¹³⁰ Bu hadiste iman, en üstün amel olarak nitelendirilmektedir. İman etmek, maslahatların

¹²³ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/28.

¹²⁴ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/9.

¹²⁵ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/63.

¹²⁶ ez-Zuhruf 43/32.

¹²⁷ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 2/70.

¹²⁸ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Sa'âdet*, 1/52-53.

¹²⁹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/63.

¹³⁰ Buhârî, “İman”, 16.

en güzelini elde etmek ve mefsedetlerin en kötülerini defetmek demektir. Nitekim Allah’a (c.c.) iman, en üstün maslahattır.¹³¹

Uzun bir çıta düşünülecek olursa bu çıtanın en üst noktasında en iyi yani ‘iman’, en alt noktasında ise en kötü yani imanın zıddı olan ‘küfür’ yer alır. Bu sebeple en iyi olan ‘iman’, bizatihi değerli olduğundan ona sahip olan kimseyi de değerli kılmaktadır. Bunun dışında küfür ehli olan kimse ise hangi iyiliğe ulaşırsa ulaşınsın en iyi olan iman maslahatını elde etmediği müddetçe mefsedet dairesinde kalacaktır. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulduğu üzere; “... *Artık ona inanan, ona hürmet eden, ona yardım eden ve onunla beraber indirilen nura (Kur’an’a) uyanlar var ya, işte (dünya ve âhirette) kurtuluşa erenler sadece onlardır.*”¹³² Bu âyet-i kerîme ile Allah (c.c.) kim Resûlü Muhammed’e (s.a.s.) ve ona indirilen Kur’an’a iman edip uyarsa ancak onların saadete erip cennete gireceğini bildirmektedir. Bu böyle iken kimse kimseye bu şartların dışında bir açıdan bakıldığında ahiret maslahatı sayılabilecek olan cennet sözü veremez. Bu kimseler ahiret maslahatını elde edememiş kimseler olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple iman etmeyen kimse, ne kadar iyi olursa olsun cennete giremeyecektir. İman dairesini Hz. Peygamber (s.a.s.) “İman, yetmiş küsur şubeye ayrılır. En üst derecesi Lâilâhe illallah sözü, en alt derecesi ise yolda insanlara eziyet veren şeyi alıp kenara koymaktır. Hayâ da imandan bir şubedir.”¹³³ şeklinde ifade etmektedir. Burada Resûlullah’ın (s.a.s.) iki uç hedef belirlediğini görmekteyiz. Bu iki hedef arasında kalan her anlamlı iş, kişinin hem kendisinin hem toplumun maslahatına olacak bir iman yansımasıdır.¹³⁴

Şâtıbî, nefislerin arzu ve istekleri doğrultusunda olmaksızın din ve dünyanın birlikte olduğu bir maslahatın öneminden bahsetmektedir. Yani insanın ahireti kazanmasına vesile olan bir dünya yaşantısını savunmaktadır.¹³⁵ “*Ey Muhammed! Hakka yönelerek kendini Allah’ın insanlara yaratılışta verdiği dine döndür. Zira, Allah’ın yaratılışında bir değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur, fakat insanların pek çoğu bilmezler.*”¹³⁶ Allah (c.c.) insanları, tevhidi ve İslâm dinini ondan uzak olmadan ve onu inkâr etmeden kabul edebilecek bir kapasitede yaratmıştır. Çünkü

¹³¹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/35, 54.

¹³² el-A'râf 7/157.

¹³³ Tirmizî, “Hayâ”, 65.

¹³⁴ Mehmet Görmez, “Hz. Peygamber’in İman Tasavvuru ve Tanımı”, *Diyanet Dergisi* 185 (Mayıs 2006), 28.

¹³⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/65.

¹³⁶ er-Rûm 30/30.

İslâm dini akla uygun ve sahih düşünceye yönelticidir. Nitekim maslahat olduğu hususunda ittifak olan fiilleri yapan, mefsetet olduğu hususunda ittifak olan fiillerden kaçınan kişi doğru yolda olan kişidir.¹³⁷

Öyle ki şayet insanlar kendi başlarına bırakılsalar, başka bir dini ona tercih etmezlerdi. Sapkınlığa düşerse de bu ins ve cin şeytanlarının aldatması sebebiyledir.¹³⁸ Dolayısıyla insan akli daima fitri olana yönelir. İzzeddin İbn Abdüsselâm, biri daha fazla maslahat barındıran diğeri daha az maslahat barındıran iki seçenek sunulduğunda çocuğun dahi fitraten lezzetli olana yönelip maslahatı çok olanı tercih edeceğini ifade etmektedir.¹³⁹

1.1.6 Maslahatın Muteber Olması İçin Gereken Şartlar

Zarûriyyât için muayyen bir aslın şahitliğine ihtiyaç duyulmaz. Ancak hâciyyât ve tahsîniyyât mertebesindeki maslahatlarda muayyen bir aslın şahitliğine ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁴⁰ Şayet muayyen bir asıl bulunmazsa salt akıl ile hüküm verilmiş olur ki bu da itibar edilecek bir maslahat değildir. Maslahatla ta'lîlin geçerli olabilmesi için bazı şartlar vardır. Bunlar zikredilen maslahatın zarûrî olması (beş zorunlu unsurun korunması), kati olması (maslahatın kesin olarak gerçekleşmesi), küllî olmasıdır (maslahatların Müslümanların bir bölümüne değil, toplumun bütün fertlerine yönelik olması).¹⁴¹ Şâri'in gözettiği maksat açısından maslahatların muteber olabilmesi için ebedî, küllî ve genel vasıfta olması gerekir.¹⁴²

Muhammed Tâhir İbn Âşûr'a göre hangi türden olursa olsun bir maslahatın sabit, zahir, munzabıt ve muttarit olması gerekmektedir. Sabit olması, varlığının kesinlikle veya kesine yakın kanaat ile bilinmesidir. Zahir olması, varlığının fıkıhçıların tamamı veya çoğunluğu tarafından ihtilâfa konu olmayacak şekilde açık ve belirgin olarak kabul edilmesidir. Munzabıt olması, onun asgari ve azamî sınırlarının bulunmasıdır. Muttarit olması ise zaman, mekân veya toplumdan topluma farklılık göstermemesi, değişmemesidir.¹⁴³

¹³⁷ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/57.

¹³⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücuhi't-te'vîl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1407), 3/479.

¹³⁹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/7.

¹⁴⁰ Ebü İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî, *el-İ'tisâm*, nşr. Selim b. Abdülhilali (Huber: Dâru İbn Affân, 1412/1992), 2/608; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 175.

¹⁴¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 175.

¹⁴² Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/62.

¹⁴³ İbn Âşûr, *Makâsidü's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 209-210.

Gazzâlî, daha önce Ebü'l-Usr el-Pezdevî (ö. 482/1089)'de¹⁴⁴ karşımıza çıkan kalkan örneğini maslahata dair görüşlerinin temeline alır ve bu örnek ile kıyaslamalar yaparak şartları taşıyıp taşıyamaması açısından diğer örnekleri değerlendirir. Bahsi geçen kalkan örneğinde Gazzâlî, Müslüman esirleri kendilerine siper edinen kâfirlere ilişilmeyecek olursa onların galip gelip İslâm topraklarını ele geçirebileceklerini ve Müslümanların hepsini öldürebileceklerini ifade eder.¹⁴⁵

Müslümanların siper edilmesine aldırış etmeyip savaşa devam edilecek olursa hiçbir suçu bulunmayan bir Müslüman öldürülmüş olur. Böyle bir durumda karşılaşıldığında savaşı bırakmak, kâfirleri bütün Müslümanların başına musallat etmek ve ele geçirdikleri topraklardaki Müslümanları öldürmelerine göz yummak demektir. Naslarda bu konuya dair bir hüküm olmadığı da bilindiğine göre böyle bir durumda maslahata dayanarak zararı asgariye indirmek hedeflenerek hüküm verilebilir. Esir her iki hâlde de öleceğine göre, Müslümanların tamamını korumak, şâri'in amacına daha yakındır. Çünkü bur husustaki muradın, öldürme işini asgari seviyeye indirmek, imkân ölçüsünde öldürme işinin kökünü kazımak olduğu açıktır. Bu sebeple maslahat gereği hüküm, savaşa devam edilmesi yönünde verilir. Gazzâlî, bir maslahatın dikkate alınabilmesi için üç vasfın bulunması gerektiğini söyler. Buradaki örnekte söz konusu üç vasf, zarûrîlik, kesinlik ve küllîlik mevcut olduğundan Gazzâlî bu durumda maslahatı dikkate alarak hüküm vermektedir.”¹⁴⁶ Zarûrîlik, küllîlik ve kesinlik vasfı bulunmaması sebebiyle maslahat olarak değerlendirilemeyen durumlara şu örnekler verilebilir:

Kalkan örneğiyle benzer olmakla birlikte kâfirlerin bir Müslümanı siper aldığı bir kalede kaleyi fethetmek amacıyla o kaleye siper edilmiş olan Müslümanı öldürmek maslahat olarak değerlendirilemez. Ateş edilmesini gerekli kılacak bir zaruret söz konusu olmadığı bu durumda Müslümanın öldürülmesi câiz değildir. Nitekim burada maslahatın geçerli olması için gereken zarûrîlik şartı mevcut değildir.¹⁴⁷

Yine kalkan örneği ile benzer olmakla beraber bir gemide bulunan ve içlerinden birini denize attıkları takdirde kurtulacak, aksi hâlde hepsi birlikte

¹⁴⁴ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/263.

¹⁴⁵ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1414/1994), 10/65.

¹⁴⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 175-176.

¹⁴⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 176.

batacak olan bir topluluğun, maslahata dayanarak bir kişiyi denize atıp hayatlarını kurtarmaları maslahat olarak değerlendirilemez. Şayet biri denize atılacak olsa bunun kim olacağının belirlenmesi hususunda ihtilâf vardır. Birinin denize atılmasıyla diğerlerinin kurtulacağı da meçhuldür. Ayrıca en kötü ihtimalle ölecek olanlar, belirli sayıda insanlar olup Müslümanların kökünün kazınması gibi bir durum söz konusu da değildir. Bu durumda maslahata dayanarak birinin denize atılması câiz değildir. Nitekim maslahatın geçerli olması için gereken küllîlik şartı mevcut değildir.¹⁴⁸

Son örnek ise şudur: Yeryüzünde bid'ate çağırarak veya zâlimleri insanların mallarına ve namuslarına musallat ederek ya da fitne çıkararak bozgunculuk yapan kimselerin hapsedildikleri takdirde kinlenip yönetimin değişmesiyle de serbest kalınca daha fazla fesat çıkaracakları düşüncesiyle bu kimselerin öldürülmesine hükmedilemez. Bu kimseler şayet kan dökülmesini gerektirecek bir suç işlememişlerse müebbeden hapsedilmeleri gerekmektedir. Bu şekilde onların öldürülmeleri gerektiğini söylemek kuruntuyla hüküm vermektir. Bu, maslahat olarak değerlendirilemez. Çünkü maslahatın geçerli olması için gereken kesinlik söz konusu değildir.¹⁴⁹

Yukarıda zikredilen örnekler, bir maslahatın dikkate alınabilmesi için ortaya konulan vasıflara uygun düşmemektedir. Bu sebeple söz konusu örneklerdeki durumlara maslahat olarak itibar edilip hüküm verilemez.

1.2 Maslahatın Literatürdeki Yeri

1.2.1 Fıkıh Usulü Eserlerinde Maslahat

Maslahat konusunu ele alan önemli müellifler ve ilgili eserleri aşağıda kronolojik olarak sunulmuştur: Şâfiî, *er-Risâle*; İbn Hazm, *el-İhkâm*; Cüveynî, *el-Burhân*; Râgıb el-İsfahânî, *Tafsîlü 'n-neş'eteyn ve tahsîlü 's-sa'âdeteyn*; Gazzâlî, *el-Müstasfâ, Şifâü 'l-galîl*; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *el-Fevâid fi 'l-htisâri 'l-makâsîd, el-Kavâ'idü 's-suğrâ*; Şehâbeddin el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi 'l-fusûl*; Tûfî, *Şerhu 'l-Erba 'în*; Şerhu Muhtasâri 'r-Ravzâ; İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmü 'l-muvakkî 'în*; Şâtıbî, *el-Muvâfakât, el-İ'tisâm*; Reşid Rızâ, *Tefsîrü 'l-Menâr*; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Makâsîdü 'ş-şerî'ati 'l-İslâmiyye*; Ahmed Reysûnî, *Nazariyyetü 'l-*

¹⁴⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 176.

¹⁴⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 176.

Makāsıd. Yukarıdaki müelliflerden sadece üçünün¹⁵⁰ maslahata ilişkin görüşlerine yer vermekle yetineceğiz:

(1) Şâfiî: Fıkıh usulü kitaplarının en eskisi olan Şâfiî'nin (ö. 204/820) *er-Risâle* adlı eserinde maslahat meselesine özel bir başlık altında yer verilmez. Ancak kıyas anlayışı ekseninde maslahata başvurduğunu görebilmekteyiz. Hüküm verme konusunda aceleci bir tavır izlemeyen Şâfiî, ilmî bir dayanağı olmaksızın kimsenin bir mesele hakkında şahsî kanaat belirtmek suretiyle helal veya haram diyemeyeceğini ifade etmektedir. İlmî dayanak olarak ise Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyası zikreden Şâfiî, Kitap ve Sünnet'ten sonra kıyas deliline geçmeden önce konu ile ilgili genel ilkelere, dinin küllî kâidelerine ve maslahatlarına bakmaktadır. Maslahat başlığına özel bir yer vermemesine rağmen pek çok hükmün kaynağı olarak maslahata yer verdiğine şahit olmaktadır. Örneğin kurban bayramında kurbanın gece vakitleri dışında üç günde de kesilebileceğini söylemektedir. Bu vakitler zilhiccenin 10, 11 ve 12. günleri olup ilk gün kesilmesi en hayırlısıdır. Gece kesilemeyeceğine dair hüküm verirken kurbanı gece karanlığında kesmenin kazaya sebep olabileceğini ve kurban dağıtımında bulunacak insanların gündüz daha çok bulunabileceğini delil göstermektedir.¹⁵¹

(2) İbn Hazm: Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi olan İbn Hazm, başta ictihâd olmak üzere kıyasa karşı tavrıyla bilinmektedir. İbn Hazm maslahatı, ıstılaḥi anlamı çerçevesinde ele alarak kişinin menfaati biçiminde tanımlayarak Allah'ın (c.c.) her yaptığının kullarının maslahatı için olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır. Müellife göre bir kişinin menfaatine olan şey, bir başkasının zararına olabilir.¹⁵²

(3) Şâtıbî: Bilindiği üzere maslahat konusunu en kapsamlı olarak ele alan Mâlikî mezhebidir. Maslahatı "istikrâ" (tümevarım) yoluyla yani şer'î hükümleri tek tek ele alıp değerlendirmek suretiyle ele alan Şâtıbî, şer'î hükümlerin ta'lîlî (belli bir illete bağlı) olduğu ve şer'îatın, kulların maslahatları için konulmuş olduğu neticesine ulaşmaktadır.¹⁵³ Nitekim şâri'in hüküm koymadaki genel maksadı, insanların zarûrî ihtiyaçlarını, bolluk içindeki zarûrî olmayan (hâcî) ihtiyaçlarını,

¹⁵⁰ Bu müelliflerden Şâfiî, fıkıh usulünün kurucusu olması hasebiyle; İbn Hazm, dört mezhebin dışından olup aykırı görüşler serdetmesi nedeniyle ve Şâtıbî, maslahat sahasında en kapsamlı eserini sahibi olması sebebiyle tercih edilmiştir.

¹⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1410/1990), 2/248.

¹⁵² Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. el-Endelûsî el-Kurtubî İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Dârü'l-Âfâk el-Cedide, 1431), 8/124.

¹⁵³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/520.

güzellik ve süs (tahsînî) ihtiyaçlarını teminat altına alarak onların maslahatlarını gerçekleştirmektedir.¹⁵⁴

Bu neticeye dayanarak Şâtıbî Allah'ın (c.c.) hükümlerini kulların maslahatlarına riayet ilkesiyle koymuş olduğunu, hukukçuların çoğunluğunun da bunu kabul ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca şeriat ve maslahat arasındaki ilişkiye değinerek şâri'in ortaya koyduğu şeriatla, tâat ya da mâsiyet, onlardan doğacak maslahat ya da mefsedetın büyüklüğüne göre büyük ya da küçük olduğunu¹⁵⁵ ifade etmektedir. Bu ifadeye göre kişinin Allah'a (c.c.) olan itaati ve onun şer'î hükümlerine verdiği önem ne kadar fazla olursa bu, o kişinin kendi maslahatıdır. Mâsiyeti yani günahı ve isyanı ne kadar fazla olursa bu da yine kişinin kendi mefsedetine olacaktır.

Bilindiği üzere şeriatın beklenen en büyük maslahat, her millette dikkate alınan beş zarûrî esasın yani evrensel değerlerin normal seyrinde yürümesini ve korunmasını temin etmek, en büyük mefsedet de onların ortadan kaldırılmasına sebebiyet verecek davranışlara girmektir.¹⁵⁶ Toplumun istek ve duygularının ifadesi olan ve bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğunu belirten hükümler vardır ki bunlara *değer hükmü*¹⁵⁷ denilmektedir. Kaynağı din olan bu evrensel değer hükümleri, toplumu ilgilendiren evrensel değerleri korumayı hedefleyen, bir medeniyet inşa etmek suretiyle insanların dünya ve ahiretini imar etmeye yönelik gayeleri kapsayan maslahatlardır.¹⁵⁸

1.2.2 Küllî ve Umûmî Kâidelerde Maslahat

Maslahatın elde edilmesi ve mefsedetın ortadan kaldırılmasına yönelik şer'î gayelerin anlaşılmasında küllî ve umûmî kâidelerden faydalanılmaktadır. İslâm'ın genel (evrensel) oluşunun bir sonucu olarak Kur'ân-ı Kerîm'de çok sayıda küllî kâide (genel prensip) bulunmaktadır.¹⁵⁹ Genel kurallara Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerden örnekler şunlardır: "... Allah bozgunculuğu sevmez."¹⁶⁰, "Zarar ve zarara

¹⁵⁴ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 176.

¹⁵⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/511.

¹⁵⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/511.

¹⁵⁷ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmala* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010), 27.

¹⁵⁸ İbn Âşûr, *Makâsîdü's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 277-278.

¹⁵⁹ İbn Âşûr, *Makâsîdü's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 293.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/205.

karşılık olarak zarar yoktur.”¹⁶¹, “Çoğu sarhoş edenin, azı da haramdır.”¹⁶², “Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız birbirinize haramdır.”¹⁶³

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin Mukaddime kısmında çoğunluğu naslardan mülhem 99 küllî kâide sıralanmıştır. Bu maddelerde fıkıh prensiplerini oluşturan küllî kâideler yer almaktadır. Küllî kâideler fıkıhın ve hatta hukukun temel prensiplerine özlü bir şekilde vurgu yapan genel kurallardır.¹⁶⁴ Hüküm istinbatında maslahatı sistematik bir şekilde ele alan İzzeddin İbn Abdüsselâm *Kavâ'idü'l-ahkâm* adlı eserinde maslahat ve mefsedete dair görüşlerini kâidelerle ortaya koymaktadır. Küllî kâidelerin yanı sıra onun bu kâidelerinden de söz edeceğimiz konumuza ışık tutan küllî kâidelerin bazıları şunlardır:

(1) “Bir işten maksad ne ise hüküm âna göredir...”¹⁶⁵ Bir iş üzere bina edilen hüküm, o işten maksat ne ise ona göre verilir.¹⁶⁶ Ameller niyetlere göre oluşu tam manasıyla buna işaret etmektedir.¹⁶⁷

Örneğin bir kimse kaybolmuş bir malı koruyup sahibine verme niyetiyle alsın ve o mal, onun elindeyken helak olsa bu durumda onu tazmin etmesi gerekmez. Ancak aynı kişi söz konusu malı sahiplenme niyetiyle almış olsa ve mal elinde helak olsa böyle bir durumda malı tazmin etmesi gerekir.¹⁶⁸

Din tümüyle, maslahatı elde etmek ve mefsedetini izale etmek üzere kaimdir.¹⁶⁹ Maslahat ve mefsedetlerdeki mertebe farklılığı da sevap ve günahların farklılığını gerektirir. Mesela bir kimsenin öldürülmesine sebep olacağını bilerek yalan söylemek büyük günah iken bir kimsenin bir tane hurmasının alınmasına sebep olan yalanı söylemek büyük günah değildir.¹⁷⁰

¹⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Ahkâm”, 17.

¹⁶² Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Eşribe”, 5.

¹⁶³ Buhârî, “Hac”, 131.

¹⁶⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403/1983), 9; Mustafa Baktır, “Kaide”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/205.

¹⁶⁵ Cemalettin Şen, *Sistematik Mecelle: Kategorik Giriş ve Tam Metin* (Bursa: Emin Yayınları, 2022), 192, md. 2/1.

¹⁶⁶ Ahmet Şimşirgil – Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016), 76.

¹⁶⁷ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 14.

¹⁶⁸ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-tâ'lîli'l-Muhtâr*, nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Beyrut: Dârü'l-Erkam, ts.), 301-302.

¹⁶⁹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/11.

¹⁷⁰ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/23.

(2) “Zarar, kadîm olmaz.”¹⁷¹ Daha önceden yapılmış olsalar dahi kamu sağlığını tehdit eden kanalizasyon ve çöplükler, yayaların geçişini engelleyecek şekilde yapılmış olan kaldırımlar, balkonlar vs. ya tamir edilip zararları giderilir ya da ortadan kaldırılır.¹⁷² Birinin duvarı topluma zarar veriyorsa duvarın kaldırılması gerekir.¹⁷³ Nitekim maslahatların tahsili ve mefsedetlerin izalesi, öylece bırakılmalarından evladır.

(3) “Meşakkat, teysîri celbeder.”¹⁷⁴ Yani zorluk, kolaylığı gerektirir. Darlık zamanında kolaylık gösterilmelidir.¹⁷⁵ Fukahanın hüküm verirken getirdiği ruhsat ve hafifletmeler bu kâideye dayanmaktadır.¹⁷⁶ Kolaylığın zorluğa tercih edildiği bu küllî kâidenin dayanağı, Kur’ân-ı Kerîm’de açıkça görülmektedir. “Allah sizin hakkınızda kolaylık ister, zorluk istemez.”¹⁷⁷ Yine onu destekler nitelikteki “Kim bu dini zorlaştırmaya kalkışır ona yenik düşer.”¹⁷⁸ hadîs-i şerîf göstermektedir ki şâri’in muradı, kullarına zorluk çıkarmak değildir. Hatta bazı amellerin kolay olanı zor olandan, az olanı da çok olandan daha faziletli olabilmektedir. Bazı durumlarda namazı kısaltmanın tam kılmaktan daha faziletli olması, sabah namazının iki rekatlık sünnetinin diğer sünnet namazlardan daha faziletli sayılması bu şekildedir.¹⁷⁹ “...Karz ve havâle ve hacir gibi pek çok ahkâm-ı fıkhiyye bu asla müteferri’dir. Ve fukahânın ahkâm-ı şer’iyyede gösterdikleri ruhas ve tahfifât hep bu kâ’ideden istihrâc olunmuştur.”¹⁸⁰

Yolculuğu meşakkat olarak gören İslâm dinine göre yolcu vatanına girinceye kadar veya bir başka belde ya da köyde ikamet etmeye niyet edinceye kadar seferîlik hükmü devam eder ve bu süreçte namazlarını kısaltarak kılar.¹⁸¹ Meşakkat ve zarûret hâlinde tercih edilmesi gereken maslahat yerine başka bir maslahat tercih edilebilmektedir.¹⁸² Çok sıcak bir günde öğle namazının geciktirilerek kılınmasının daha faziletli olması da meşakkat sebebiyledir. Zira çok

¹⁷¹ Şen, *Sistematik Mecelle*, 192, md. 7.

¹⁷² Mustafa Yıldırım, *Mecelle’nin Küllî Kâideleri* (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2015), 43.

¹⁷³ Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, 86.

¹⁷⁴ Şen, *Sistematik Mecelle*, 193, md. 17/1.

¹⁷⁵ Şen, *Sistematik Mecelle*, 193, md. 17/2.

¹⁷⁶ Şen, *Sistematik Mecelle*, 193, md. 17/3.

¹⁷⁷ el-Bakara 2/185.

¹⁷⁸ Buhârî, “İmân”, 28; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *es-Sünen*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1986), “İmân”, 47.

¹⁷⁹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ’idü’l-ahkâm*, 1/38.

¹⁸⁰ Şen, *Sistematik Mecelle*, 193, md. 17/3.

¹⁸¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/119; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mecmâ’ul Enhûr fî Şerhi Mülteka’l-ebhur*, nşr. Halîl İmrân el-Mansûr (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998), 240.

¹⁸² İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ’idü’l-ahkâm*, 1/60.

sıcakta camiye yürümek huşûa engel olabilmektedir. Söz konusu zorluk sebebiyle cemaate gelmemeye de ruhsat verilmiştir.¹⁸³

(4) “Zarûretler, memnû‘ olan şeyleri mubâh kılar.”¹⁸⁴ Zaruret, dinen yasak yasak sayılan şeyin işlenmesini mubah kılacak derecede etkili zarar ve tehlike anlamına gelmektedir.¹⁸⁵ Şerîatta buna ruhsat denilir.¹⁸⁶ Gazzâlî, ruhsatı kolaylıktan ibaret sayar ve haram kılıcı sebebin bulunmasına rağmen herhangi bir özür ve acizlik durumunda o fiilin yapılması hususunda mükellefe tanınan serbestlik olarak açıklar.¹⁸⁷ Mesela açlığı ölüm sınırına gelen kişinin hayatta kalabilmek için ölmüş hayvanın etini veya domuz etini yiyebilmesi, yolcunun ramazan orucunu tutmaması ve namazlarını kısaltarak kılabilmesi,¹⁸⁸ boğazında lokma düğümlenen ve yanında şaraptan başka içecek bir şey bulunmayan kimsenin boğulma tehlikesi sebebiyle şarabı içmesi gibi durumlar ruhsat olarak adlandırılmaktadır.¹⁸⁹

Savaşta şiddetli korku sebebiyle kibleye dönmek mümkün olmazsa kibleye dönme şartı ortadan kalkar.¹⁹⁰ Savaşta kâfirlerin ağaçlarını, binalarını tahrib etmek, savaştan hayvanı öldürmek mubah olur.¹⁹¹ İkrâh sebebiyle kalbin imanla dolu olması şartıyla küfür sözünün söylenmesi mubahtır.¹⁹² İkrâh hâlinde içki içmek mubah olur.¹⁹³ İkrâh hâlinde birçok haram, iradenin geçersiz kılınması sebebiyle mubah hâle gelmektedir. Fakat bir başkasının öldürülmesi veya uzvuna zarar verilmesi söz konusu olduğunda zarar vermesi için zorlanan kimse ile zarar verilmek istenen kişinin canı ve azası eşit olduğundan ikrah sebebiyle mubahlıktan söz edilemez.¹⁹⁴

¹⁸³ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/38.

¹⁸⁴ Şen, *Sistematik Mecelle*, 193, md. 21.

¹⁸⁵ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 84; Halit Çalış, “Zaruret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/141.

¹⁸⁶ Ebû Saîd Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâ'ik ve'l-kavâ'id ve cevâmi'u'r-revâ'ik ve'l-fevâ'id mine'l-usûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2016), 334.

¹⁸⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 78.

¹⁸⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/484.

¹⁸⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 24/28; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 78.

¹⁹⁰ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/101.

¹⁹¹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî ez-Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id (el-Kavâ'id)* (Küveyt: Vizâretü'l-Evkaf, 1405/1980), 2/317.

¹⁹² Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâ'ik*, 334; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/113; Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/317.

¹⁹³ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/103-104.

¹⁹⁴ Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, 79.

(5) “Zarar-ı âmmı def için zarar-ı hâs ihtiyâr olunur...”¹⁹⁵ Dar kapsamlı zarar, geniş kapsamlı zarara tercih edilir. Yahut özel zarar, genel zarara tercih edilir.¹⁹⁶ Örneğin bir şehri karıncalar veya çekirgeler istila etse bu durumda insanların canları ve mallarının zarar görmesi söz konusu olduğundan hayvanların zararlarından kurtulmak için yakılmalarından başka çare yoksa insanların maslahatı için hayvanların yakılmaları câiz olur.¹⁹⁷ Cahil doktoru işinden menetmek de bu kâideye dayanmaktadır.¹⁹⁸ Nitekim bir doktorun işinden menedilmesiyle göreceği zarar, onun yanlış tedavi etmek suretiyle insanlara vereceği zarardan azdır. Böyle bir durumda toplumun yararı düşünülerek doktor, işinden menedilir. Aynı şekilde insanları yanlış yönlendiren öğretmen ve hocanın da toplumun maslahatı için mesleğinden uzaklaştırılması gerekir.¹⁹⁹ Teröristlerin cezalandırılması,²⁰⁰ hırsızın elinin kesilmesi, onlar için bir mefsedettir. Ancak bu ceza, suç için caydırıcılık özelliği taşır ve diğer insanların maslahatını korur. Bu durumda halkın maslahatı, hırsızın mefsedetine tercih edilir. Toplumun çoğunluğunu ilgilendiren maslahatlar, sadece kişiye özel maslahatlardan daha faziletlidir. Kamu maslahatına yönelik yapılacak olan bir yol için bir şahsın bahçesinin istimlak edilmesi bu duruma örnektir. Burada kamu yararı ön planda tutulmaktadır. Çünkü kamu maslahatları, özel maslahatlardan önce gelmektedir.²⁰¹

Ordunun ihtiyacını karşılayacak mal bulunamaması durumunda devlet başkanının zenginler üzerine ek vergi koyması câizdir. Çünkü iki kötülük veya iki zararla karşılaşıldığında şâri‘ büyük olan zararın giderilmesini istemektedir.²⁰² Şayet devlet başkanı ihtiyaç hâlinde zenginler üzerine bir vergilendirme yapmaz ise düşman karşısında güç kaybedilir ve devlet başkanının otoritesini kaybetmesiyle ülke kâfirlerin eline geçme tehlikesiyle karşılaşabilir. Böyle bir durumda zenginler, mallarının bir kısmını değil tamamını kaybedecek duruma düşecektir. Bu sebeple zenginlerin maddi zarara girmekle uğrayacağı mefsedet ile devletin yenik düşmesiyle uğrayacağı mefsedet karşılaştırıldığında ikincisinin daha ağır olduğu görülür. Burada devleti korumanın öncelenmesinin temelinde din ve can

¹⁹⁵ Şen, *Sistematik Mecelle*, 194, md. 26/1.

¹⁹⁶ Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, 88.

¹⁹⁷ Ali Küçük, *Günümüzün Sorunları ve Fıkhi Çözümler* (Ankara: Anıl Grup Matbaacılık, 2001), 83.

¹⁹⁸ Şen, *Sistematik Mecelle*, 194, md. 26/2.

¹⁹⁹ Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, 89.

²⁰⁰ Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, 89.

²⁰¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/58.

²⁰² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 177.

maslahatının dikkate alındığını görmekteyiz. Çünkü maslahat sıralamasında din ve canın korunması ilk sıralarda gelirken malın korunması son sırada yer almaktadır.²⁰³

Örneğin geminin altın ve gümüş gibi madenlerle kaplanması onun gücü ve onarımı için câiz görülmüştür.²⁰⁴ Satıcının ürününü yüksek fiyata satmakla elde edeceği maslahat karşılığında birçok insan o malı yüksek fiyattan satın almak suretiyle zarara uğramış olacaktır. Böyle durumlarda devlet, ürünlere belirli bir fiyat sınırlaması yani narh²⁰⁵ getirerek çoğunluğun uğrayacağı zararı ortadan kaldırmaktadır. Kişinin maslahatı, halkın maslahatına nispetle daha az değerlidir. Çünkü şeriat her zaman çoğunluğu azınlığa, küllîyi cüz'îye tercih etmektedir.²⁰⁶

(6) “Zarar-ı eşed, zarar-ı ehaf ile izâle olunur.”²⁰⁷ Büyük zarar, kendinden daha hafif bir zararla defedilir.²⁰⁸ İki mefsedet karşılaşırsa büyük olanın ortadan kaldırılması daha öncelikli olarak zorunludur.²⁰⁹ Örneğin aralarını düzeltmek ve geçimini sağlamak için kocasının, hanımına yalan söylemesi durumunda yalan söylemenin çirkinliği, aile arasındaki saadeti devam ettirme gibi daha büyük bir maslahata sebep olduğu için câiz görülmüştür.²¹⁰

Benzer şekilde insanların aralarını düzeltmek için de yalan söylemek câizdir. Mesela kendisine sığınan masum bir kadın veya çocuğu korumak için zâlim kimseye yalan söylenmesi vâcib olur. Böyle durumlarda yalan söylenmesine müsaade edilmesi, yalanın hafif olduğuna değil aile saadetine, insanların barış içerisinde yaşamasının ve masumların korunmasının önemine işaret etmektedir. Nitekim bu maslahatların kaybedilmesiyle ortaya çıkacak mefsedet, yalan söylemenin mefsedetinden daha büyüktür. Dinden dönenin (mürted) öldürülmesi, kendisi için mefsedettir. Ancak Allah'ın (c.c.) inkâr edilmesiyle ortaya çıkan mefsedetin giderilmesi için mürtedin öldürülmesi gerekir.²¹¹ Çünkü imanın zıddı olan küfür, en büyük mefsedettir.

²⁰³ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/576.

²⁰⁴ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 88.

²⁰⁵ Cengiz Kallek, “Narh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/387-389; Zekiyüddin Şa'bân, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmi* (İstanbul: Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.), 110.

²⁰⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 179.

²⁰⁷ Şen, *Sistematik Mecelle*, 194, md. 27.

²⁰⁸ Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, 90.

²⁰⁹ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 87.

²¹⁰ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 88; Küçükler, *Günümüzün Sorunları ve Fikhi Çözümler*, 268.

²¹¹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/112.

Mefsedetler haram ve mekruh şeklinde iki kısma ayrılmaktadır.²¹² Bir fiilin mekruh mu yoksa haram mı olduğu hususunda kararsızlık yaşanır o fiilin haram olduğuna hükmedilir ve fiilin terk edilmesi gerekir.²¹³ Maslahat içermeyen mefsedetler bir arada bulunur ancak hepsinin birden izale edilmesi mümkün olmazsa en büyük ve en kötü mefsedet izale edilir.²¹⁴

Bir hususta hem maslahat hem mefsedet bir arada bulunduğu gözlenirse böyle bir durumda bir taraftan biri mutlaka ağır basan taraf pozisyonunda olmak durumundadır. Böylece içerisindeki az miktarda maslahat ya da mefsedete itibar edilmeyip ağır basan taraf tercih edilmektedir. Eğer iki tarafa birden itibar edilmiş olsaydı fiil hakkında hem emir hem nehyin bir arada bulunması söz konusu olurdu. Böyle bir durum söz konusu değildir.²¹⁵ Çünkü bir şeyin aynı anda ve aynı yönden iki zıt şeyi bulundurması muhaldir. Yani bir şeyin hem helal hem haram, hem emredilmiş hem yasaklanmış, hem güzel hem çirkin veya hem maslahat hem mefsedet olması mümkün değildir.²¹⁶ “Sana içki ve kumardan soruyorlar. De ki ‘o ikisinde büyük bir günah ve (bunun yanında) bazı faydalar vardır. Fakat günahı faydalarından daha büyüktür.”²¹⁷ âyetinde hem faydasının hem zararının varlığından söz edilen içki ve kumar, mefsedeti maslahatına baskın olduğundan yasaklanmıştır.

(7) “Def-i mefâsid, celb-i menâfi‘den evlâdır.”²¹⁸ Kocası kaybolmuş bir kadın, birkaç sene beklediği hâlde kocasının ölü veya diri olduğuna dair haber alamıyor ve ailesizlikten zarar görüyorsa ya da iktidarsızlık, özür ve ayıp gerekçeleriyle nikâhı feshettirebilir. Bu, kadın açısından zararın giderilmesi, maslahatın elde edilmesidir. Ancak kocanın dönmesi durumunda karısının başkasıyla evlenmiş olduğunu görmesi koca için zarara sebep olacaktır. Bu durumda kadının elde edeceği maslahat ile kocanın uğrayacağı mefsedet eşit olduğundan kocanın öldüğüne dair kesin bir delil ortaya çıkıncaya kadar karının sabretmesi gerektiğine hükmedilir. Burada maslahat ve mefsedet eşit olduğundan bir tarafın maslahatı öne alınarak evliliğin feshine hükmetmek söz konusu

²¹² İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 2/18.

²¹³ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 2/19.

²¹⁴ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/93.

²¹⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/53.

²¹⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 355.

²¹⁷ el-Bakara 2/219.

²¹⁸ Şen, *Sistematik Mecelle*, 194, md. 30.

değildir.²¹⁹ Böyle bir durumda maslahat tercih edilemez ve mefsedetten korunmak için karar sürece bırakılır. Çünkü maslahat ve mefsedet arasındaki eşitlik delillerle ortaya konulmuşsa bu durumda mükellefin yapacağı bir şey yoktur. Bunlardan biri tercih edilemez.²²⁰

(8) “Ezmânın tagayyürüyle ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz.”²²¹ Yani zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi inkâr olunamaz. Hükümlerin bir kısmı, zamana ve mekâna göre değişmez. Diğer kısmı ise zaman ve mekâna göre değişebilir.²²² Birinci kısımda yer alan hükümler, nasların ortaya koyduğu ya da yasakladığı hükümlerdir. Bunlar ebedî olarak sabittirler ve asla değişmezler.²²³

Bilindiği üzere zamanın değişmesiyle insanların yaşam şekilleri ve ihtiyaçları da değişim göstermektedir. İslâm şeriatı ise bütün zamanlar ve bütün mekânlar için gönderilmiş, her zaman ve her yerdeki gelişmelere elverişli bir hukuk sistemidir.²²⁴ Ayrıca esasları ve genel ilkeleri ile çeşitli durumlara uyum sağlamaya elverişlidir.²²⁵ İslâm hukukunun bu özelliklerine karşın toplumsal gelişmelerde maslahat dikkate alınmaz ve güncel meseleler şâri‘in muradına uygun şekilde bir hükme tabi tutulmazsa şer‘î anlamda hukuki boşluklar ortaya çıkar. Bu durumda şâri‘in muteber kıldığı birçok hak ihlale uğrar, insanlar sıkıntı ve meşakkete maruz kalırlar. Ayrıca İslâm şeriatının hayattaki gelişmelere ayak uyduramayan, gündelik yaşamın dışında bir şeriat olduğuna yönelik yaftalamalar yapılmasına yol açar.²²⁶

Mesela Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) dönemlerinde cuma namazı için minberin önünde veya mescidin kapısında olmak üzere bir tek ezan okunurdu. Ancak zamanla Müslümanların sayısının artması ve yerleşim alanının genişlemesi sebebiyle Hz. Osman (r.a.) döneminde bir ezan daha eklendi. Daha önceki dönemlerde yapıldığı gibi tek ezanla yetinilseydi mescide uzak bulunan birçok Müslüman ezanı duyamadığı için namazı kaçırabilecekti. Böylece ezan okunmasındaki maslahat gerçekleşmemiş olacaktı. Bu sebeple o dönemde maslahatın temini için böyle bir uygulamaya gidilmiştir.²²⁷ Günümüzde bu iki ezan uygulaması da kaldırılıp, teknolojinin sunduğu imkânlar doğrultusunda

²¹⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 178.

²²⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/51.

²²¹ Şen, *Sistematik Mecelle*, 194, md. 39.

²²² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/509.

²²³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/509.

²²⁴ İbn Âşûr, *Makâsîdû ‘ş-şer‘î‘ati ‘l-İslâmiyye*, 300.

²²⁵ İbn Âşûr, *Makâsîdû ‘ş-şer‘î‘ati ‘l-İslâmiyye*, 300-301.

²²⁶ Şa‘bân, *Usûlû ‘l-fıkhi ‘l-İslâmi*, 167.

²²⁷ Küçüker, *Günümüzün Sorunları ve Fıkhi Çözümler*, 22.

hoparlör sistemine geçilmiştir. Bu uygulama, zamanın değişmesiyle hükmün değiştiğini ortaya koyan bir maslahat örneğidir.

(9) “Ra‘iyye ya‘nî teba‘a üzerine tasarruf, maslahata menûttur.”²²⁸ Tebaa, bir devletin idaresi altında bulunanların bütünüdür.²²⁹ Burada şahısların menfaatine göre değil, halkın maslahatına göre tasarrufta bulunma söz konusudur. Eğer halkın maslahatına uygun olmazsa hâkim, tebaanın mallarında tasarrufta bulunamaz.²³⁰ Hâkim, halkın maslahatını her durumda gözetmek zorundadır. Örneğin öldürülmüş birinin kimsesi yoksa devlet başkanı, onun velisidir. Bu durumda katili kısas ettirebileceği gibi, katilden diyet de alabilir.²³¹

Kamu görevlerinde, maslahatın temini ve mefsedetin izalesi için liyakatli kimseler vazifelendirilir.²³² Bununla birlikte imam ve hâkimin tasarrufuyla kamu maslahatında meydana gelen bir zarar beytûlmâlden tazmin edilir. Bir devletin varlığı kanunlara bağlıdır. Bu kanunların işlerlik kazanabilmesi ve korunabilmesi için cezalara ihtiyaç vardır. İslâm hukukundaki ukûbat denilen alan bunu sağlamaktadır. Cezaların bir başkasına acı verme olarak değerlendirilip fertlerin menfaatleri için gelişigüzel affedilmesi veya azaltılması kamuya yönelik bir haksızlıktır. Hak ve sorumluluk hususunda nimet-külfet dengesi vardır. Devlet bu cezaların uygulanmasında haklar ve sorumluluklar ekseninde hareket etmektedir. Devletin kendisinde sorumluluktan daha çok haklar görmesi yönetilenlere karşı zulmü ortaya çıkarmaktadır. Devletin varlık amacı, dünya hayatını düzenlemek suretiyle tebaanın maslahatını korumaktır.

1.3 Maslahatın Çeşitleri

Fıkıh usulü bilginlerinin, maslahatı genellikle iki açıdan ele aldıklarını görmekteyiz. Söz gelimi Gazzâlî’nin *Şifâü’l-galîl* adlı eserinde bu taksim, şâri’in varlığına itibar edip etmemesi açısından maslahatlar²³³ ve kuvveti açısından maslahatlar şeklindedir.²³⁴

1.3.1 Şer‘an Muteberliği Açısından Maslahatlar

²²⁸ Şen, *Sistematik Mecelle*, 195, md. 58.

²²⁹ Tebaa (تبعه), uyan, tâbi olan manasına gelen tâbi kelimesinin çoğuludur ve bir devletin idâresi altında bulunanların bütünü yani uyruk olarak tanımlanır. İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2010), 1013.

²³⁰ Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, 368.

²³¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 26/104.

²³² İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü’l-ahkâm*, 1/74.

²³³ Gazzâlî, *Şifâü’l-galîl*, 158,188.

²³⁴ Gazzâlî, *Şifâü’l-galîl*, 161-162.

Maslahatın anlamına ve kısımlarına açıklık kazandırmak amacıyla Gazzâlî, *Şifâü'l-galîl* adlı eserinde maslahat konusunu illeti belirleme yollarından münâsebe bahsi içerisinde ele almaktadır. Münâsebe, hüküm ile vasıf arasında bir uyumluluk bulunmasıdır. Yani bir maslahatı celb veya bir mefsedeti def varsa münâsebe söz konusudur.²³⁵ Şâri‘in itibar edip etmemesi açısından maslahatları münâsebe içerisinde müessir münâsib, mülâim münâsib, mülgâ münâsib, mürsel münâsib olarak ele almaktadır. Bunlar, varlığına itibar edilen maslahatlar, varlığına itibar edilmeyen maslahatlar ve maslahat olup olmadığına dair delil bulunmayan maslahatlar olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.²³⁶ Aynı taksimi Seyfeddin el-Âmidî ve Şâtıbî gibi usulcüler de benimsemişlerdir.²³⁷

(1) Muteber Maslahat (el-Maslahatü'l-Mu‘tebere)

(a) Müessir Münâsib (el-Münâsibü'l-Müessir)

Şâri‘ tarafından geçerli sayılan maslahatlardır.²³⁸ Maslahatlar, şerîatin özünü oluşturan esaslar durumundadır. Şerîatin esasları kati olduğundan esaslar durumundaki maslahatların da kati olması gerekmektedir.²³⁹ Bu sebeple şâri‘in şerîatı teşrî‘ kılmak suretiyle korunmasını amaçladığı zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyâtın kati bir delile dayanması gerekmektedir. Örneğin katilin mirasçı olamayacağı nas ile sabit olduğundan müessir münâsibdir. Buna şerîatin şahitlik ettiği asıl da denilmektedir.²⁴⁰

(b) Mülâyim Münâsib (el-Münâsibü'l-Mülâyim)

Kati deliller nas ve icmâ olduğuna göre hükmü nas ve icmâdan çıkan maslahatlar hüccettir ve özü kıyasa dönmektedir.”²⁴¹ Bu sebeple kıyası kabul eden herkesin bu maslahatları kabul ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin sarhoş edici her içecek ve yiyecek, şaraba kıyasla haramdır. Bu hükümde şâri‘ mükellefin aklını korumak amacıyla şarabı yasaklamıştır. Dolayısıyla kıyasa dayanarak sarhoş edici her maddenin haram kılınması, şâri‘in akli koruma amacına yönelik bir hükümdür.

Gazzâlî, nassa uygunluğu açısından maslahata şöyle bir örnek getirmektedir: İçki içenlere uygulanan haddü’s-şûrb, namuslu bir kadına zina

²³⁵ Gazzâlî, *Şifâü'l-galîl*, 159.

²³⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 173; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 5/165-166.

²³⁷ Gazzâlî, *Şifâü'l-galîl*, 184-266; Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddin Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa‘lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, nşr. Abdürrezzak Afîfî (Riyad: Dârü's-Samîi, 1424/2003), 4/195-196; Şâtıbî, *el-İ‘tisâm*, 2/607.

²³⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 173; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 6/165-166.

²³⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/79.

²⁴⁰ Gazzâlî, *Şifâü'l-galîl*, 189; Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, 313.

²⁴¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 173.

iftirasında bulunup da bunu dört şahit getirmek suretiyle ispatlayamayan kişiye kadının namusuna dil uzatması gerekçesiyle uygulanan kazf cezasına kıyas edilmektedir.²⁴² Başlangıçta Hz. Peygamber'in (s.a.s.) 40 sopa (celde) şeklinde uyguladığı ta'zîr cezasına, sahabe şâri'in naslarına yaklaştırmak suretiyle artırımda bulunmuşlardır.²⁴³ Kazf cezası kadının onurunun zarar görmesine gerekçe olarak 80 sopa (celde) olarak Kur'ân-ı Kerîm'de sabittir.²⁴⁴ “İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini kabul etmeyin.”²⁴⁵ İçki içene verilecek olan ceza, iftira haddine kıyas edilerek ortaya çıkarılmıştır. Nitekim kişi içtiği zaman sarhoş olur, sarhoş olunca aklını kaybeder. Aklı yerinde olmayan da iftira eder.²⁴⁶

Haddü's-şü'rb, içki içen kimse, bilinci yerinde olmayacağı için bir kadına zina iftirasında bulunmaya müsaittir denilerek kazfe kıyas edilmiş ve 80 sopa (celde) olarak belirlenmiştir. Bu hükmü verirken şâri'in bir şeyin potansiyel kaynağını, o şey yerine koyarak hüküm veriyor olmasına dayandırmışlardır. Nitekim şâri' uykuyu abdest bozma yerine, cinsel ilişkiyi hamilelik yerine, buluşma ermeyi aklın yerine koymaktadır. Çünkü bu sebepler, bu durumların ortaya çıkacağı potansiyel kaynaklardır. Bu bakımdan bu örnekte nassa bir aykırılık söz konusu değildir.²⁴⁷ Bu tür maslahatlar hüküm vermede hüccettir ve bu maslahatlara “muteber maslahat” denilmektedir. Bunlar şer'an varlığına hükmedilen, şerîatta sabit hükümlerdir.²⁴⁸

(2) Mülgā Maslahat (el-Maslahatü'l-Mülgāt)

Şâri' tarafından geçersiz sayılan, açık bir nassa aykırı olan maslahatlardır.²⁴⁹ Meşru kılınan hükümler, maslahatların temini ve mefsedetlerin giderilmesi için konulmuştur. Ancak şerîata aykırı bir durum hakkında maslahatın temini ve mefsedetin giderilmesinden söz edilemez.²⁵⁰

Şer'î hükümlerde meşru kılınanın dışında bir yol aramak şerîata ters düşmek anlamına gelmektedir. Şerîata ters düşen her amel ise bâtıldır. Çünkü şâri'in koymuş olduğu bir hüküm için mükellef başka bir şeyi kastederek bir maslahat

²⁴² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 173.

²⁴³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/334.

²⁴⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/329.

²⁴⁵ en-Nûr 24/4.

²⁴⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/334.

²⁴⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 177-178.

²⁴⁸ Gazzâlî, *Şifâü'l-galîl*, 189.

²⁴⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 173; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 4/165-166.

²⁵⁰ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 3/28.

ortaya koyduğunu iddia ederse bu durumda şâri‘in amaç olarak koyduğu hükümleri mükellef araç hâline getirerek şâri‘in koyduğu hükme muhalefet etmiş olur. Gazzâlî, nassa uygun olmaması açısından mülgâ maslahata meşhur bir örnek getirmektedir.²⁵¹

Bir âlim, ramazan günü oruçluyken cinsel ilişkide bulunan bir hükümdara kefâret olarak peş peşe iki ay oruç tutması gerektiği yönünde fetva vermiş olsa kendisine köle azat etmesine yönelik fetva vermesi gerektiği şeklinde bir itirazda bulunulsa, o da “Şayet zengin olan hükümdara köle azat etmesini söylersem bu ona kolay gelir ve şehvetini gidermek karşılığında köle azadını önemsemez. Bu yüzden uslanması için maslahata dayanarak ona oruç tutmanın emredilmesi gerekir.” derse bu fetva nassın açık hükmüne aykırı olduğundan kabul edilemez. Ayrıca böyle bir kapının açılması, şartların değişmesiyle bütün şer‘î hükümlerin ve nasların değiştirilmesine yol açar. Diğer yandan âlimlerin bu şekilde hüküm verdikleri bilirse âlimlerin fetvasına güven ortadan kalkar ve hükümdar, verilen bütün fetvaların böyle bir gerekçeye dayandığını zanneder.²⁵² Böyle bir zan, toplum ve hükümdar nezdinde din âlimlerinin itibarını zedeler. Aynı zamanda şâri‘, kölelerin azat edilmesi ile toplumsal hiyerarşinin ortadan kaldırılması ve tek üstünlük vesilesinin takva olduğu bir toplum yapısının oluşturulması maslahatını gözetmektedir. Bu sebeple kölelerin azat edilmesi, toplumsal maslahat açısından önemlidir. Zira bir kişinin terbiye edilmesine nispetle bir zengin tarafından toplumdaki birçok kölenin azat edilmesi maslahat açısından daha muteberdir. Bu sebeple nassa aykırı olmasından ötürü âlimin hükümdarın peş peşe oruç tutması gerektiğine dair fetvası, maslahata aykırıdır. Böyle bir maslahat mülgâdır. Buna itibar edilip o hükümle amel edilemez.

Bir diğer örnekte kız ve erkek evladın eşitliği ve ayrılmaması düşüncesiyle mirasta eşit pay verilmesinin istenmesi, nassa aykırı olması sebebiyle mülgâ münâsib sayılmaktadır. Nitekim âyet-i kerîmede zikredildiği üzere “Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kadın payı kadar vermenizi emreder.”²⁵³

Mesela Allah’ın (c.c.) birliğini ve yüceliğini tasdik için değil de canını ve malını korumak için kelime-i şehâdet getirmek, diğer insanlara iyi gözükmek için namaz kılmak, oruç tutmak,²⁵⁴ dünyaya dair bir menfaat için veya evlenmek istediği

²⁵¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 174.

²⁵² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 174.

²⁵³ en-Nisâ 4/11.

²⁵⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/140.

bir kadına ulaşmak amacıyla hicret etmek,²⁵⁵ İslâm dininin muzaffer olması için değil de kahraman unvanı almak için cihada katılmak²⁵⁶ ve mûrisin vârislerini mirastan mahrum etmek için malını vasiyette bulunması²⁵⁷ gibi durumların hepsi şâri‘in muradına aykırı davranışlardır. Hz. Osman (r.a.), ölüm hastalığı (maraz-ı mevt) esnasında mirasından yoksun kılmak amacıyla eşini üç talâk ile boşamış olan adamın talâkını geçersiz kabul ederek mirasçılığın devamını hükme bağlamıştır.²⁵⁸ Bu tür maslahatlar hüküm vermede hüccet değildir. Bunları yapmak Allah’ın (c.c.) âyetleriyle alay etmektir.²⁵⁹

Nitekim âyet-i kerîmede “Allah’ın âyetlerini alaya almayın.”²⁶⁰ buyrulmaktadır. Buradaki alaydan maksat, hükümleri konulmuş oldukları amaçlarından çıkarmaktır.²⁶¹ Hükümler, maslahatların gözetilmesi için konulduğuna göre yapılan ameller dış görünüş itibarıyla benzese de asıl maslahat gözetilmediği sürece sahih kabul edilmez. Böyle bir durumda hangi maslahat hedeflenirse hedeflensin muteber değildir. Şâri‘, kabul edildiği takdirde ondan daha üstün bir maslahat yitirildiği için mülgâ maslahatları ilgâ etmektedir.²⁶²

(3) Mürsel Maslahat (el-Maslahatü’l-Mürsele)

Bazı usulcüler tarafından “kamu yararı” olarak isimlendirilen maslahat-ı mürsele²⁶³ Gazzâlî’ye göre ıstılahen; zarûriyyât-ı hamseye munhasır olan şerîatın maksatlarını korumak anlamına gelmektedir. Şerîatın kendisinin kabulüne veya reddine dair delil olmayan hususlardır ve gerekli şartları taşıyorsa muteberdir.²⁶⁴

Mürsel maslahat, muteber olduğuna dair bir nas bulunmayan, herhangi bir nas ile çatışmak suretiyle mülgâ da olmayan maslahattır. Bu tür maslahatlara dayanarak hüküm vermenin meşru görülüp görülmemesi ictihâda açık bir husustur. Şer‘î bir konuda maslahat-ı mürsele ile hükmetmeye fıkıh usulünde “istislâh” denilmektedir.²⁶⁵ Zâhirîler ve bazı Şâfiî âlimler istislâhı delil olarak kabul etmezken Mâlik b. Enes (ö.179/795),²⁶⁶ Hanbelîlerden Tûfî ve Şâfiîlerden Gazzâlî gibi

²⁵⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/355.

²⁵⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/31.

²⁵⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/31,109,111,126.

²⁵⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/168; Şa‘bân, *Usûlü’l-fikhi’l-İslâmi*, 166.

²⁵⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/31.

²⁶⁰ el-Bakara 2/231.

²⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur‘ân*, 3/157.

²⁶² Şa‘bân, *Usûlü’l-fikhi’l-İslâmi*, 160.

²⁶³ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli’l-fikh*, 75.

²⁶⁴ Fahrreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 6/165-166.

²⁶⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 174. Ayrıca bk. Şükrü Özen, “İstislâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/383-388.

²⁶⁶ İbn Aşûr, *Makâsidü’ş-şerî‘ati’l-İslâmiyye*, 108.

bilginler hüküm istinbatında istislâhı müstakil bir delil olarak kabul etmektedirler.²⁶⁷ İmam Mâlik dışındaki diğer üç imam ise bunu kıyas, istihsan, örf, sedd-i zerâi‘ gibi diğer ictihâd metodlarının kapsamında ele almaktadırlar.²⁶⁸

Şehâbeddin el-Karâfî, iki meseleyi birbirine kıyas yapan ve bir noktada birleşen mezheplerin sadece iki mesele arasındaki bağlantıya dikkat ettiklerini, buradaki bağlantının ise mürsel maslahat olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple Şehâbeddin el-Karâfî, kıyasa itibar eden bütün mezheplerin mürsel maslahata da itibar ettiklerini ortaya koymaktadır.²⁶⁹ Gazzâlî maslahatı “şâri‘in amacını korumak” anlamından yola çıkarak buna uymayı tartışmanın anlamsız olduğunu ve bu mürsel maslahata hüccet gözüyle bakılmasının da gerektiğini belirtir.²⁷⁰

Müctehidler Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyasta özel delil bulamadıkları meselelerde maslahat-ı mürselele yönelerek toplumun yeni ihtiyaçlarına İslâm şeriatının tüm zaman ve mekânlarda geçerliliğinin devam etmesini sağlayan şâri‘in muradına uygun hükümler ortaya koymaktadırlar.²⁷¹ Bu hükümleri ise nefsanî arzu ve isteklerine göre değil belli kurallar çerçevesinde belirlemektedirler. Maslahat-ı mürselele göre hüküm vermenin şartları şunlardır:

1. Maslahat-ı mülgâda olduğu gibi maslahat, belirli bir şer‘î delil tarafından geçersiz sayılmış olmamalıdır.

2. Maslahat, akl-ı selîm sahibi kişilerce kabul görececek nitelikte bir fayda içermeli veya bir zarar gidermelidir.

3. Maslahatın varlığından emin olunmalı, vehme dayanarak hüküm verilmemelidir.

4. Maslahat, insanların çoğunluğu için fayda sağlayacak veya çoğunluğu ilgilendiren bir zararı giderecek nitelikte genel olmalıdır.²⁷²

Maslahat-ı mürselenin muteberliği hususunda en meşhur örnek, Kur’ân-ı Kerîm’in mushaf hâline getirilmesidir.²⁷³ Nitekim Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) halifeliği

²⁶⁷ Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/606-615.

²⁶⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Maslahat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/79-94.

²⁶⁹ Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi’l-fusûl*, nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa’d (Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, 1393/1973), 393-394.

²⁷⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 174.

²⁷¹ Şa‘bân, *Usûlü’l-fikhi’l-İslâmi*, 169-170.

²⁷² Abdülkerîm Zeydân Behîc (Bîc) el-Ânî el-Kehlî el-Muhammedî (el-Mehmedî), *el-Vecîz fî usûli’l-fikh* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Nâşîrûn, 2015), 228-229; Şa‘bân, *Usûlü’l-fikhi’l-İslâmi*, 163-164.

²⁷³ Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *Nefâ’isü’l-usûl fî şerhi’l-Mahsûl*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd- Ali Muhammed Muavvaz (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1416/1995) 9/4087; Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/612.

döneminde Hz. Ömer (r.a.), hafızların savaşlarda şehit düşmesi sebebiyle âyetlerin hafızalardan silineceğine dair endişesini dile getirerek Kur’ân-ı Kerîm’in bir mushafta toplanması tavsiyesinde bulundu. Ancak Hz. Ebû Bekir (r.a.), Resûlullah’ın (s.a.s.) yapmadığı bir işi yapmak hususunda tereddüt etti. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.): “İnan bunda hayır var. Allah’a (c.c.) yemin ederim bu, İslâm’ın menfaatine olacak.” dedi.²⁷⁴ Sonunda Hz. Ebû Bekir (r.a.) ikna oldu ve Kur’ân-ı Kerîm’in mushaf şeklinde toplatılmasını emretti. Böylece maslahata dayanılarak Kur’ân-ı Kerîm tek mushafta toplanmış oldu.²⁷⁵

Maslahat-ı mürseleye dair bir diğer örnek şudur: Hz. Ömer (r.a.) döneminde Irak ve Şam bölgesinin Müslümanlar tarafından fethedilmesi üzerine Abdurrahman b. Avf (r.a.) ve Ammâr b. Yâsir (r.a.) gibi sahâbiler, fethedilen arazinin Kur’an ve Sünnet’e uygun olarak cihada katılanlar arasında paylaştırılmasını istemişlerdir. Ancak Hz. Ömer (r.a.), Hz. Osman (r.a.), Hz. Ali (r.a.) ve Muâz b. Cebel’in (r.a.) de aralarında bulunduğu sahâbe, fethedilen arazinin mücahidler arasında taksim edilmesine müsaade etmeyerek sahiplerinin elinde bırakılmasını ve haraç alınmasını istediler. Alınacak olan bu vergiyi maaşların ve sosyal yardımların karşılanmasında kullanarak fethedilen arazinin Müslümanların ortak malı hâline gelmesini istediler. Arazinin taksim edilmesini isteyenler “Sen Allah’ın (c.c.) bize kılıçlarımızla sağladığı hakkı vermeyip de savaşta hazır bulunmayan insanlar ve onların henüz dünyaya dahi gelmemiş çocukları ve torunlarına mı vakfedeceksin?” diyerek itiraz etseler de Hz. Ömer (r.a.) bu kararın sonradan gelen Müslümanların maslahatına olacağını ifade ederek çoğunluğun da kararıyla arazinin sahipleri elinde vergiye bağlanarak bırakılmasına hükmetmiştir.²⁷⁶ Görüldüğü üzere hükmün dayanağı nas veya kıyas değil maslahat düşüncesidir. Maslahata dayanarak ortaya konulan bu hükme itibar edilmektedir.

1.3.2 Elde Edilmesinin Hükümü Açısından Maslahatlar

Maslahatlar, elde edilmesi vâcip, mendup ve mubah olanlar şeklinde üç kısma ayrılmaktadır.²⁷⁷

(1) Vâcip Maslahatlar

²⁷⁴ Buhârî, “Tefsîr”, 169.

²⁷⁵ Şa’bân, *Usûlü’l-fıkhi’l-İslâmi*, 40-41.

²⁷⁶ Cessâs, *Usûlü’l-Fıkıh*, 3/278.

²⁷⁷ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ’idü’l-ahkâm*, 1/9, 43.

Bu maslahatlar, Allah'ın (c.c.) bütün şerâatlarda kullarına zorunlu kıldığı fiiller olup elde edilmesi elzem olan en üstün maslahatlardır.²⁷⁸ Vâcib maslahatlar kendi içinde en üstün, üstün ve bunların ortasında yer alan maslahatlar olarak üçe ayrılmaktadır. Bunların ilki ve en üstünü ise iman etmektir.²⁷⁹

(2) Mendup Maslahatlar

Bu maslahatlar, Allah'ın (c.c.) kullarına mendup kıldığı, onların daha iyi bir durumda olmalarına vesile olan maslahatlardır. Mendup maslahatların en üstünü vâcib maslahatların derecesinden daha aşağısında yer almaktadır.²⁸⁰ Örneğin zekât vermek ile sadaka vermek fiil açısından aynı sayılmaktadır. Ancak verilen mal, miktar, kişi ve karşılanan ihtiyaç aynı olsa dahi zekât farz olduğu için zekât vermek sadaka vermekten daha faziletlidir. Zekât emrinin yerine getirilmesi hususunda va'd-vaîd söz konusudur. Çünkü zekât eğer farz kılınmasaydı kendi inisiyatifine bırakılan toplum bunu terk ederek hem dünyevi hem uhrevi açıdan zarar görebilirdi. Verilen sadaka miktarı daha fazla olsa veya o sırada daha önemli bir ihtiyacı karşılıyor olsa dahi farz olması hasebiyle zekât, mendup olan sadakadan daha faziletlidir. Aynı şekilde namazda okunan Fâtiha, diğer zamanlarda okunan Fâtiha ile aynı sûre olmasına rağmen onlardan daha faziletlidir.²⁸¹

(2) Mubah Maslahatlar

Bu maslahatlar, dünyevi maslahatlardan oluşmaktadır. Bunlardan bazıları daha faydalıdır. Örneğin bir kimsenin yarım hurmayı yemesi ile bir bütün hurmayı yemesi dünyevi açıdan birinde az, diğerinde biraz daha fazla olmak üzere bir maslahat sağlamaktadır. Ancak ahirette bir ecir söz konusu değildir. Bununla birlikte yarım hurmayı sadaka olarak veren kimse, hem kendisi uhrevi bir maslahat elde etmiş olur hem de sadaka verdiği kimseye dünyevi bir maslahat sağlamış olur.²⁸²

1.3.3 Kuvveti Açısından Maslahatlar

Maslahata ilişkin görüşlerine kıyas içerisinde yer vermek suretiyle ilk tanım ve taksimleri yapan Cüveynî, kuvveti açısından maslahatları beşli taksim şeklinde ele almaktadır.²⁸³ Kendisinden sonra gelen Gazzâlî, Şâtıbî²⁸⁴ gibi usulcüler ise

²⁷⁸ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/42.

²⁷⁹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/54.

²⁸⁰ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/55.

²⁸¹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/29.

²⁸² İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/56.

²⁸³ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/79-80.

²⁸⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 174-179; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/17.

Cüveynî'nin taksimlerinin ilk üç mertebesine denk gelen üçlü taksim ile maslahatı ele almışlardır:

(1) Zarûriyyât

Zarûriyyât, manası kavranabilen zorunlu ve kaçınılmaz durumlar demektir.²⁸⁵ Daha açık bir ifadeyle zarûriyyât, din ve dünya işlerinin kendisine bağlandığı olmazsa olmaz hususlardır. Bu maslahatların bulunmaması hâlinde fesad ve kargaşa doğar, hayat ortadan kalkar. Aynı şekilde ahiret işleri rayından çıkar, kurtuluşa erme ve cennet nimetlerine kavuşma kaybolur. Netice itibarıyla zarûriyyâtın yokluğu, dünya ve ahiret hüsrânına yol açar. En büyük maslahat beş zarûrî esasın korunması, en büyük mefsedet de bu beş esasa zarar verilmesidir.²⁸⁶ Bu sebeple İslâm şerîatı zarûriyyâtın korunması için iki yol ortaya koymaktadır: Birincisi, bu tür zarûrî maslahatların temellerini sağlam atmak yoluyla onlara varlık kazandırmaktır. Örneğin dinin korunması için kelime-i şehâdet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek böyledir. İkinci yol ise zarûrî olan hususlara zarar veren ve onları bilfiil ortadan kaldıran ya da ortadan kaldırma ihtimali bulunan şeyleri uzaklaştırmak suretiyle yok olmalarını engelleyici tedbirler almaktır.²⁸⁷ Örneğin cezai hükümler ve yaptırımlar, maslahatın ortadan kalkmasını engelleyici maslahatlardır.²⁸⁸ Kâfirlere karşı savaşmanın emredilmiş olması, hadler, ridde cezası, içki cezası gibi cezalar bunlardandır.²⁸⁹

Şâtıbî maslahatları; ibâdât, muâmelât ve cinâyâta dair örnekler üzerinden izah etmektedir.²⁹⁰ Bir fiil ile ilgili olarak özel bir had cezası veya tehdit (vaid) getirilmişse o fiil zarûrî maslahatlarla ilgilidir. Hâcî ve tahsînî maslahatlarda aynı hassasiyet gösterilmemiştir. Onlarla ilgili özel bir tehdit veya belirli bir had cezası yoktur. Böylece zarûriyyâtın korunması ve ortadan kaldırılmasının engellenmesine ilişkin hükümler şerîat tarafından bizzat ortaya konulmaktadır. Bu yönüyle varlık kazandırma ve ortadan kaldırılmasını engelleme açısından zarûriyyâtın tanımını, iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama olarak ifade edebiliriz.²⁹¹

Şâri'in insanlara ilişkin korunmasını amaçladığı beş esas, bu mertebede yer almaktadır. Bu nedenle bu mertebe, maslahat mertebeleri içerisinde en güçlü

²⁸⁵ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/79.

²⁸⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/32, 43.

²⁸⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/18-19.

²⁸⁸ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 219.

²⁸⁹ Fahrreddin er-Râzi, *el-Mahsûl*, 5/160; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/343.

²⁹⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/19-20.

²⁹¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/19.

olanıdır.²⁹² Bu beş esasın korunmasına bütün dinlerde ve milletlerde riayet edildiğini ifade eden Şâtıbî,²⁹³ İslâm şeriatının bu beş esası kapsayan zarûriyyâtın var olması ve devamının sağlanması için teşrî‘ kılınmış olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁴

Şâtıbî, maslahatları zarûriyyât ve tamamlayıcıları, hâciyyât ve tamamlayıcıları, tahsîniyyât ve tamamlayıcıları şeklinde ifade etmektedir. Müellife göre zarûriyyâtı oluşturan beş temel esas, tamamlayıcılarıyla birlikte şunlardır:

(a) Dinin Korunması (Hıfzü’ d-Dîn) ve Tamamlayıcıları

Varlık kazandırma açısından zarûriyyâtın, korunması gereken en önemli ilkesi dinin korunmasıdır. Dinin özü; İslâm, iman ve ihsandır.²⁹⁵ İslâm’ın beş şartının yerine getirilmesi zarûriyyât mertebesinde yer alır.²⁹⁶ İbadet kapsamındaki şehâdet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, ramazan orucunu tutmak, gücü nispetinde hacetmek ve ibadetlerdeki samimiyet dinin özünü oluşturan zarûriyyâtıdır.²⁹⁷

Ortadan kaldırılmasını engelleme açısından tamamlayıcı unsurları ise; dinin muhafazası için dine davette bulunmak, cihadın vâcip olması, devlet başkanının mürtedleri öldürmesi²⁹⁸ ve fesat çıkaran, bozgunculuk yapan, bid‘atlerin savunuculuğunu yapan, haramı helal, helali haram sayan kimselerin cezalandırılması ve saptırıcı kâfirin öldürmesidir. Çünkü bozgunculuk ve fesat çıkaranların bu faaliyetleri toplum içerisinde dinin zarar görmesine sebep olmaktadır. Bunların engellenmesi dinin korunması için zarûrîdir.²⁹⁹

Cihadın vâcip olması sırf küfür sebebiyle değildir. Cihadın asıl sebebi onların Müslümanlara karşı harp hâlinde bulunmalarıdır. Bu yüzden Müslümanlarla barış hâlinde olan zimmi ve müste’menlerle savaş yapılmaz; kadınlar ve rahipler öldürülmez, onlardan cizye alınır. Bu durum cihadın dinin korunması için farz kılınmış olduğu esasına ters düşmez. Çünkü Müslümanın öldürülmesine ve onun dini konusunda fitneye düşmesine sebebiyet verecek olan kâfirlerle harp hâli sürüp giderken dinin tam olarak korunmasından söz edilemez.³⁰⁰

²⁹² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 174; Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 219.

²⁹³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/43.

²⁹⁴ Zeydân, *el-Vecîz*, 354.

²⁹⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/347.

²⁹⁶ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 219; Zeydân, *el-Vecîz*, 354.

²⁹⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/19; Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 219.

²⁹⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/347.

²⁹⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 174.

³⁰⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/19.

Nitekim cihad hükmüne dair Kur'ân-ı Kerîm'de “Kendileri ile savaşılanlara zulme uğramış olmaları sebebiyle (savaşa) izin verildi.”³⁰¹ “Allah size iki taifeden birinin muhakkak sizin olduğunu vadettiği zaman, siz silahlı olmayanın kendinizin olmasını istiyordunuz. Allah da sözleriyle (bunun aksine), hakkı açığa vurmak ve kâfirlerin arkasını kesmek (için silahlı büyük kısımla savaşmanızı) istiyordu.”³⁰² Resûlullah'ın (s.a.s.) gönlü de müşriklere silah temini için Şam'dan dönen kervanı ele geçirmekten yana değil Mekkeli müşriklerle harp etmekten yana idi. ³⁰³ “(Bu) o (müşrik olan) günahkârlar hoşlanmasa da hak (olan küfrü ve şirki) ortadan kaldırmak içindi.”³⁰⁴ Âyet-i kerîmede şâri‘in kullarını murat ettiği asıl maslahata yöneltmek istediğini görmekteyiz. Canın korunması maslahatına karşın şâri‘ dinin korunması maslahatını öne geçirmektedir. Dinin korunması zarûriyyâtı diğer zarûriyyâtı mubah kılar ve dinin korunması, en üst sırada yer alır. ³⁰⁵ Bazıları bu mertebeler arasında nefsi dinin önüne alabilmektedir.³⁰⁶ Ancak muteber olan, dinin ilk sırada yer almasıdır. Mürtedin öldürülmesi ve cihadda şehit olmanın övülmesi de bunu göstermektedir.³⁰⁷ Nitekim savaş esnasında can, mal vs. din uğruna feda edilmektedir.³⁰⁸

En üst mertebede bulunması açısından “din”i ele alacak olursak: “Görmedin mi! Allah nasıl bir benzetme yaptı: (tevhid ve şehâdet olarak) güzel söz, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir.”³⁰⁹ Âyet-i kerîmede zikredilen ağaç, bir açıklamaya göre Allah (c.c.) bilinci olup, kişide Allah (c.c.) bilinci ne kadar gelişmiş olursa kulluğun bilinci o denli artar ve insanı şirkten uzak tutar. Ağaç toprağa kök saldıkça gür meyveler vermektedir. Tıpkı onun gibi insan da imana kök saldıkça sözleri, davranışları ve amelleri ile o nispette yükselecektir. Bu ağacın yaprakları ise güzel ahlaktır.³¹⁰ Âyet-i kerîmeden anlaşılacağı üzere din, ruhlar için bir kuvvet kaynağı olmaktadır. Dinî bilgiler evrene ait açıklamalar olmayıp insanın iç hayatına düzen ve değer yükleyen, ruh kuvvetini kazanmanın

³⁰¹ el-Hac 22/39.

³⁰² el-Enfâl 8/7.

³⁰³ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 7/369.

³⁰⁴ el-Enfâl 8/8.

³⁰⁵ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli‘l-Fıkh*, 219.

³⁰⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/20.

³⁰⁷ Şâtıbî, *el-İ‘tisâm*, 2/518.

³⁰⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/20.

³⁰⁹ İbrâhîm 14/24.

³¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 9/359.

yollarını öğreten bilgilerdir. Yani “Din, insanlar için bilgi değil kuvvet kaynağıdır.”³¹¹

Dinin özünü oluşturan ibadetlerin gayesi de ruh kuvvetini artırmaktır. İradeye dönüşen ibadet şuuru, hayatın her alanında (evde, camide, okulda, işte, oyunda, pazarda, savaş meydanında) kuvvet kaynağı olacaktır. Nitekim Gazzâlî’nin ifadesiyle “ibadet, beş dakikalık namazdan ibaret değil, bütün günü ve tüm ömrü içine alan bir faaliyettir.”³¹²

Görüldüğü üzere ibadetlerin kuvvetlendirdiği ruh kaynağı olan din, insan için en önemli ihtiyaçtır. Nitekim ruh ve bedenden oluşan insanın yaşaması için yalnızca bedeninin zaruri ihtiyaçlarının karşılanması yeterli değildir. Ruhun yaşayabilmesi için en zaruri ihtiyaç dindir. Âyet-i kerîmede işaret edildiği üzere din, hem ağacın kökü gibi en temelde hem önem bakımından en üst mertebede yer almaktadır. Bu sebeple din, insanın dünya ve ahiretini kapsayan tüm maslahatların en üstünde yer almaktadır.

(b) Canın Korunması (Hıfzü’n-Nefs) ve Tamamlayıcıları

Varlık kazandırma açısından canın korunması ve insan türünün devam etmesi, evlilik kurumu ortaya konularak evlatlar edinmek suretiyle sağlanmıştır.³¹³ Dünyaya geldikten sonra nefsin korunması için beşerî davranışlardan zarûrî miktarda yemek, içmek, giyinmek ve barınmak canın korunmasına örnektir.

Ortadan kaldırılmasını engelleme açısından tamamlayıcı unsurlar olarak kişinin kendisini bilerek tehlikeye atmasının yasaklanması,³¹⁴ yenilip içilen gıdaların canın sağlığını ortadan kaldırıci nitelikte olmaması,³¹⁵ insan öldürmeye kefâret olarak kısas ve diyet hükümlerinin konulması, nefsin korunmasına yönelik zarûrî mertebede tamamlayıcı örneklerdir.³¹⁶

Bu esasın aslına ilişkin şu âyet-i kerîmeler örnek gösterilebilir: “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.*”³¹⁷ ve “*Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir*

³¹¹ Nurettin Topçu, *Ahlak* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 35.

³¹² Gazzâlî, *Kimyâ-yı Sa’âdet*, 535.

³¹³ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 219.

³¹⁴ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 219.

³¹⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/347.

³¹⁶ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 5/160; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/20.

³¹⁷ el-Bakara 2/178.

diyet vermesi gereklidir.”³¹⁸ “Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir.”³¹⁹

(c) Aklın Korunması (Hıfzü’l-Akl) ve Tamamlayıcıları

Akıl, Allah’ın (c.c.) insana lütfettiği en büyük nimetlerden biridir.³²⁰ İnsanın, yaratıkların en değerlisi olması onun düşünceye sahip olmasındandır. İnsanı hayvandan üstün kılan husus akıldır. Bu sebeple aklın sıhhati ve korunması zarûriyyâttır. İslâm’ın aklın korunmasına verdiği önem şu âyet-i kerîme ile sabittir: “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.”³²¹

Tamamlayıcı olarak ise akli zayıflatacak ve ortadan kaldıracak her türlü sarhoş edici ve uyuşturucunun haram kılınması ve bunları kullananlar için cezai hükümlerin bulunması örnektir.³²² Mesela içki içmenin cezası haddü’ş-şûrb’dür. Bu ceza Kur’ân-ı Kerîm ile değil Sünnet ile sabittir. İlk zamanlarda 40 sopa (celde) vurulmasıyla uygulansa da sonraki dönemlerde içki içenlerin artmasıyla 80 sopa (celde) olarak uygulanmıştır.³²³ Diğer uyuşturucu şeylerde ise ta’zîr cezası uygulanmaktadır.³²⁴

(d) Neslin Korunması (Hıfzü’n-Nesl) ve Tamamlayıcıları

Neslin korunması, neseplerin karışmaması açısından oldukça önemlidir. Bu sebeple meşru yollardan neslin devamını sağlamak amacıyla evlilik kurumu oluşturulmuş ve zina haram kılınmıştır.³²⁵ İslâm’ın neslin korunmasına verdiği önem şu âyet-i kerîme ile sabittir: “Zinaya yaklaşmayın, gerçekten o, çirkin bir hayâsızlık ve kötü bir yoldur.”³²⁶

Neslin korunmasını ortadan kaldıracak etkenlerin engellenmesine yönelik tamamlayıcılara örnek olarak recm ya da 80 sopa (celde) yoluyla zinanın³²⁷ ve kazf cezası ile de namusa dil uzatılmasının engellenmesi gösterilebilir. Boşamanın üç ile sınırlı olması, hul‘, liân, îlâ ve zihâr hakkındaki hükümler ile kadının onuru ve nikâh

³¹⁸ en-Nisâ 4/92.

³¹⁹ en-Nisâ 4/93.

³²⁰ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 219.

³²¹ el-Mâide 5/90.

³²² Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 5/160; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/20, 4/349.

³²³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/334; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/349.

³²⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/349.

³²⁵ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 5/160; Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 220.

³²⁶ el-İsrâ 17/32.

³²⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/20.

korunmaktadır.³²⁸ Neslin korunmasını engelleyen bazı fiillere yönelik cezalara örnek olarak şu âyet-i kerîmeler zikredilebilir: “Zina eden kadın ve zina eden erkeğin her birine yüzer değnek vurun...”³²⁹ “Namuslu kadına isnadda bulunup da sonra dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun ve onların şahitliğini ebedî olarak kabul etmeyin.”³³⁰ “Eşlerine (zina suçu) isnad edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanların şahitliği, dört kere doğru söylediğine Allah’ı şahit göstermesi; beşinci olarak da eğer yalan söyleyenlerden ise Allah’ın lanetinin kendi üzerine olmasını söylemesidir.”³³¹ Zikredilen âyetler, nesebin karışmasını ya da nesepte oluşacak bir karışıklık iddiasını engellemektedir.

(e) Malın Korunması (Hıfzü’l-Mâl) ve Tamamlayıcıları

Mal, insan yaşamının devamı için çok önemlidir. Malın mülkiyete konu olması, malın korunması açısından zarûridir. İnsanlar arasındaki alışveriş, kira, hibe, ortaklık vb. muâmelât malın elde edilmesi için mubah kılınmıştır. “Erkeklerle kendi kazandıklarından bir pay olduğu gibi kadınlara da kendi kazandıklarından bir pay vardır.”³³² âyeti malın kazanılması ve rızkın temin edilmesine işaret etmektedir.

Malın korunmasını ortadan kaldıracak etkenlerin engellenmesine yönelik tamamlayıcılara örnek olarak hırsızlık yapana el kesme cezasının uygulanması,³³³ malın telef edilmeksizin gasb edilmesi hâlinde ta’zîr cezasının verilmesi, telef edilmesi hâlinde ise tazmin edilmesinin gerekli görülmesi sayılabilir. Bununla birlikte gasp, gulûl ve ribânın haram kılınması, kumar oynamanın ta’zîr cezası gerektirmesi, malını kontrol edememesi gerekçesiyle hem kendisinin hem diğer insanların mallarının güvenceye alınması amacıyla sefihîn³³⁴ hacredilmesi de malın korunmasına yönelik tedbirlerdendir.³³⁵

³²⁸ Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid* (Kahire: Dârü’l-Hadis, 1425/2004), 3/120; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/198.

³²⁹ en-Nûr 24/2. Zina eden âkıl, bâliğ ve hür bekârlara celde (sopa), evlenmişlere ise recm (taşlama) cezası uygulanır. Hüseyin Esen, “Zina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/443.

³³⁰ en-Nûr 24/4.

³³¹ en-Nûr 24/6-7.

³³² en-Nisâ 4/32.

³³³ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/20.

³³⁴ Sefih Mecelle’de şöyle tanımlanır: “Sefih, mâlını beyhûde yere sarf ile ve masârifinde tebzîr ve isrâf ile izâ’a ve itlâf eden kimsedir.” Şen, *Sistematik Mecelle*, 355, md. 946/1.

³³⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/157; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/362, 4/341; Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 4/348; Ebû Abdilâzîz Kutbüddîn Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdîrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî, *Hüccetullâhi’l-bâliga*, nşr. Said Ahmed Palanpuri (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1433/2012), 2/336; Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 220.

İslâm'ın malı haksızlıktan korunmaya verdiği önem şu âyet-i kerîmeler ile sabittir: “*Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere (idarecilere ve kadırlara rüşvet olarak) vermeyin.*”³³⁶ “*Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin.*”³³⁷

Şehâbeddin el-Karâfî, zarûriyyâtın bahsi geçen beş unsuruna altıncı olarak “hıfzü’l-ırz” unsurunu da eklemektedir.³³⁸

İslâm'ın korumayı ve devam ettirmeyi gaye olarak benimsediği beş esasın temelini oluşturan zarûriyyâtın sonra Cüveynî'nin beş esas olarak ortaya koyduğu, maslahatın ikinci mertebesi olan hâciyyâtı ele alacağız:

(2) Hâciyyât

Zorunluluk derecesine ulaşmadığı hâlde genel bir ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkan maslahatlardır.”³³⁹ Bu kısımdaki maslahatlar zorunlu olmamakla birlikte hayatın normal işleyişi için gerekli, genişlik ve kolaylık sağlamasından, güçlüğü ortadan kaldırmasından ötürü ihtiyaç duyulan, bulunmadığı zaman genellikle sıkıntı ve güçlükler sebepleri olan maslahatlardır.³⁴⁰ Bu maslahatların bulunmaması hâlinde sıkıntı ve güçlük ortaya çıkmasına rağmen zarûriyyâtın yokluğunda ortaya çıkan yaygın fesad derecesinde bir sıkıntı ve güçlük söz konusu değildir.³⁴¹

Geniş anlamda hâciyyât, “karşılanmaması hâlinde insanın zorluk ve sıkıntıya düşmesine yol açan gereksinimler anlamında fıkıh usulü terimi” olan ihtiyaç³⁴² manasında kullanılmaktadır. Ancak maslahatın mertebesi olarak zikredilen hâciyyât, dar anlamıyla insanların sıkıntıya düşmeden kolaylıkla hayatlarını sürdürmeleri için gerekli görülen düzenleme, genişlik ve ruhsatları ifade etmektedir.³⁴³

Şâri‘ kullarının her durumda emirlere itaat ederek maslahata uygun şekilde yaşamasını istemektedir. Ancak mükellefin sorumluluklarını yerine getirmesini

³³⁶ el-Bakara 2/188.

³³⁷ el-Mâide 5/38.

³³⁸ Şehâbeddin Karâfî, *Nefâ'isü'l-usûl*, 7/3261. Malum olduğu üzere Şehâbeddin el-Karâfî'nin zarûriyyâtın altıncı unsuru olarak eklediği hıfzü’l-ırz, diğer usulcüler tarafından neslin korunması esasları içerisinde ele alınmaktadır.

³³⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/79.

³⁴⁰ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/21.

³⁴¹ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/21.

³⁴² Rahmi Yaran, “İhtiyaç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/573-574.

³⁴³ Dönmez, “Maslahat”, 28/79/94.

zorlaştıran meşakkatler vardır. Sefer, zaruret, hastalık, ikrah gibi sebeplerle ortaya çıkan bu meşakkatler azîmetlerin yerine getirilmesini engellemektedir. Bu meşakkat durumları için şâri‘in koymuş olduğu ruhsatlar, tüm zaman ve mekânlar için gönderilmiş olan İslâm şerîatının devamlı ve en güzel surette yaşanabilir kılınmasını sağlamaktadır.

Hâciyyât sayesinde şâri‘, kulların karşılaşabileceği bazı zorlukları ruhsatlar ve kolaylıklar kapsamında tutarak kendi izni çerçevesinde kulların her durumda emre uygun davranmasına imkân sağlamaktadır. Şayet bu ruhsatlar olmasa idi kul meşakkat sebebiyle emre muhalif davranmış olacaktı. Hâciyyât mertebesindeki maslahatlar, ruhsatlar ile kolaylığın sağlanmasını böylece itaat dairesinde kalınarak en önemli maslahat olan zarûrî maslahatların korunmasını sağlamaktadır.

Dinin zorlukları giderme prensibine dair şu âyetler zikredilebilir: “Allah dinde sizin üzerinize bir güçlük yüklemedi.”³⁴⁴ ve “Allah sizden hafifletmek ister, insan da zayıf yaratılmıştır.”³⁴⁵

Hiz. Aişe’nin (r.a.) rivayet ettiği üzere Resûlullah (s.a.s.) biri diğerinden daha kolay olan iki şey arasında muhayyer bırakılırsa günah olmamak şartıyla onların en kolayını seçerdi.³⁴⁶ Yine Resûlullah (s.a.s.) “Şüphesiz ki bu din kolaylıktır. Hiçbir kimse yoktur ki bu din hususunda kendini zorlasın da din ona galebe etmesin. Bu nedenle orta yolda gidin.”³⁴⁷ buyurmaktadır.

Şâtıbî’nin, varlık kazandırma ve ortadan kaldırılmasını engelleme açısından hâciyyâtı ibâdât, muâmelât ve cinâyât şeklinde ele aldığını görmekteyiz.³⁴⁸ Bütün bu hususlarda hâciyyâtın amacı, insanlar üzerinde bir hafiflik ve kolaylık meydana getirmektir.³⁴⁹ Hâcî maslahatları zarûriyyâtı çevreleyen bir zırh olarak değerlendirecek olursak zarûriyyâtta yer alan beş zarûrî ilkenin hâcî düzeyde korunmasına yönelik maslahatlara şu örnekler sunulabilir:

(a) Dinin Korunması (Hıfzü’ d-Dîn) ve Tamamlayıcıları

İbadetlerde kolaylık sağlamak üzere getirilen ruhsatlar bu kısımda yer almaktadır. Örneğin “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman... namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.”³⁵⁰ âyeti gereğince sefere çıkıldığında namazların

³⁴⁴ el-Hac 22/78.

³⁴⁵ en-Nisâ 4/28.

³⁴⁶ Buhârî, “Menâkıb”, 20.

³⁴⁷ Buhârî, “İmân”, 28.

³⁴⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/21.

³⁴⁹ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 221.

³⁵⁰ en-Nisâ 4/101.

kısaltılması³⁵¹ ve iki namazı birleştirmek suretiyle cem‘ yapılması,³⁵² “Sizden kim hasta olur veya yolculuk hâlinde bulunursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde kaza etsin. Oruç tutmaya gücü yetmeyenlerin bir yoksulu doyuracak bir fidye vermesi gereklidir.”³⁵³ âyeti gereğince hastalık ve yolculuk hâlinde orucun ertenme imkânı, suyun olmaması ya da hastalık durumunda teyemmüm edilmesi,³⁵⁴ giderilmesi güç olan necâsetin hükmünün kalkması, ayakta duramama hâlinde namazın oturarak kılınması, oturarak kılınamaması durumunda yan yatarak imâ yoluyla namazın edâ edilmesi, bayginken kaçırılan namazların daha sonra kaza edilmesi, seferîlikte meshin üç gün üç gece geçerli olması,³⁵⁵ nâfile namazların yolculuk sırasında arabada veya gemide kılınabilmesi şeklindeki kolaylık ve genişlikler şâri‘in koymuş olduğu ruhsatlardır.³⁵⁶

(b) Canın Korunması (Hıfzü’n-Nefs) ve Tamamlayıcıları

Yeme içme hususunda getirilen genişlik ve kolaylıklar bu kısımda yer almaktadır. Avın helal kılınması,³⁵⁷ çaresiz kalan kimsenin domuz etini yemesinin câiz olması,³⁵⁸ katilin kasten mi yoksa hata ile mi öldürdüğüne dair cezanın değişiklik göstermesine yönelik uygulamalar ve kasten öldürülenin velilerine katili affederek kısıstan azat etme hakkının tanınması, canın korunmasında kolaylık ve genişlik olması bakımından hâciyyâtır.³⁵⁹

“Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka.”³⁶⁰ Âyet-i kerîme göstermektedir ki cezai hükümlerin uygulanması sırasında kullara kolaylıklar ve uygun görülen yollar sunulmaktadır. Hâkimin levs ve kasâme ile hükmetmesi ve diyetin âkile üzerine yüklenmesi de canın korunmasına yönelik hâciyyâta örneklerdir.

(c) Aklın Korunması (Hıfzü’l-Akl) ve Tamamlayıcıları

³⁵¹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi‘ fî tertibi’ş-şerâi‘* (Beyrut: Dârü’l-Küttübü’l-İlmiyye, 1406/1986), 1/91; Hâdimî, *Mecâmi‘u’l-hakâ’ik*, 335; Ali Hasebullah, *Usûlü’t-teşrî‘i’l-İslâmî* (Kahire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, 1982), 395.

³⁵² Serahsî, *el-Mebsût*, 4/19; Gazzâlî, *Kimyâ-yı Sa‘âdet*, 1/260.

³⁵³ el-Bakara 2/184.

³⁵⁴ en-Nisâ 4/43, el-Mâide 5/6.

³⁵⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/119.

³⁵⁶ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/21-22,83; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/117-118; Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 221.

³⁵⁷ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/22.

³⁵⁸ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 4/350.

³⁵⁹ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/22; Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 222.

³⁶⁰ en-Nisâ 4/92.

Kişinin ikrah ve zarûret gibi özgür iradesiyle davranmasının mümkün olmadığı durumlarda içinde bulunduğu sıkıntı sebebiyle ruhsatlar getirilmiştir. Tehdit, açlık, susuzluk ve hastalık gibi çaresizlik durumlarında hüküm kaldırılır. Bu gibi durumlarda aklın korunmasına da riayet edilmesi gerekmez. Çünkü canın korunması, aklın korunmasından daha önce gelmektedir. Akla zarar verecek nitelikteki yiyecek ve içeceklerin ikrah, çaresizlik veya hastalığa şifa olması sebebiyle yenilip içilmesine ruhsat vardır. Bu ruhsatın varlığı ile sorumluluğun ortadan kalkması, aklın korunmasına yönelik hâciyyâta örnektir.³⁶¹

Gazzâlî ikrah sebebiyle beş esas arasında bir tercihe giderek kalp ile ikrar etmedikçe dil ile küfür kelimesini söylemenin, şarap içmenin, namaz ve orucu terk etmenin kesin olarak mubah hâle geldiğini ifade etmektedir. Çünkü kan dökülmesini önlemek, bu işlerden daha önemlidir.³⁶²

İkrahın söz konusu olabilmesi için ise üç şartın gerçekleşmiş olması gerekir. İkrahı gerçekleştiren kişinin tehdit ettiği şeyi gerçekleştirmeye kudretli olması, ikraha konu olan şeyin hemen vuku bulacak olması ve ikraha maruz kalan kişinin bu ikrahtan gerçekten korkmuş ve çekinmiş olması gerekmektedir.³⁶³

(d) Neslin Korunması (Hıfzü'n-Nesl) ve Tamamlayıcıları

Nikâh akdinde mehir başlangıçta belirlenmemiş olsa dahi akitte bulunmaya müsaade edilmesi,³⁶⁴ herhangi bir zarûret taşımamasına rağmen evlilik kurumunun korunmasına yönelik maslahattır. Evlilikte denklik (kefâet) şartı zarûrî olmamakla birlikte evliliğin sağlam temeller üzerine kurulması, dengede ve huzur içinde devam etmesi için gerekmektedir.³⁶⁵ Çünkü evlilikte güzel bir geçimin sağlanabilmesi ancak denkliğin olduğu eşler arasında mümkün olabilmektedir.³⁶⁶

Hiz. Aişe (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: “Nutfeleriniz için (kadının) en hayırlısını tercih edin. Kendinize denk olanlarla evlenin, denklerinizin kızını isteyin.”³⁶⁷ Hanefîler nikâhta denklik (kefâet) konusunu özellikle ele almışlar ve bu hususta altı kriter öne sürmüşlerdir. Bunlar

³⁶¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/351.

³⁶² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 179.

³⁶³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/372.

³⁶⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/350.

³⁶⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 175; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/122; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 5/160-161.

³⁶⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/122; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 5/160-161.

³⁶⁷ İbn Mâce, “Nikâh”, 46.

Müslümanlık, özgürlük, dindarlık, soyluluk, meslek ve zenginlik hususlarında erkek kadına denk olmalıdır.³⁶⁸

Hâcet veya zaruret sebebiyle evliliğe son verilmesinin câiz olması³⁶⁹ ve hul'un aile hukukuna yönelik ruhsatlardan sayılması evlilik kurumunu koruyan maslahatlardandır. Boşanmanın bir çözüm yolu olarak belirlenmiş olmasının yanı sıra boşanmanın üç ile sınırlandırılmış olması da neslin korunmasına yönelik hâciyyât örneğidir. Nitekim üç kere boşanan kadının başka bir erkekle evlenip boşanmadığı sürece artık eski kocasıyla bir bağının kalmayışı, evlilik kurumuna getirilmiş bir kolaylıktır.³⁷⁰ Nitekim “*Bundan sonra kadını boşarsa, kadın başka biriyle evlenmedikçe bir daha kendisine helal olmaz.*”³⁷¹

Câhiliye toplumunda kadına değer verilmez ve evlilik kurumuna yönelik bir güvence sağlanmazdı. Koca dilediği zaman boşadım der ve kadını evden gönderir, iddeti tam dolacağı zaman geri aldım der ve evliliğe devam ederdi.³⁷² Kadın bu belirsizlik sebebiyle ne evli ne serbest kalabilmekteydi. Şeriat boşamayı üç ile sınırlandırarak evlilik kurumunun ciddiyet ve önemini korumaktadır. Neslin korunması için evlenmek zarûriyyâta, evliliği sağlam temeller üzerine kurmak için getirilen bu şartlar ise hâciyyâta örnek olarak sunulabilir.

(e) Malın Korunması (Hıfzü'l-Mâl) ve Tamamlayıcıları

Alışverişte aranan garar ve cehâletin bulunmaması şartının belli miktarda dikkate alınmayışı, malın korunmasına yönelik bir kolaylık ve genişliktir. İnsanların ihtiyaç duyduğu alışveriş, arâyâ, kira, kırâz (mudârabe), müsâkât, selem ve şüf'a gibi akitlerin meşru kılınması³⁷³ da malın korunmasına yönelik kolaylaştırıcı maslahatlardır. Zaruret dışında kalan malın biriktirilmesinin, cimrilik ve israftan uzak bir şekilde harcama yapılmasının câiz olması, malın korunmasına yönelik hâciyyâta örnek olarak sunulabilir.³⁷⁴

Köleye velâyet yetkisinin verilmemesi,³⁷⁵ kölenin malının itibara alınmaması, zannatkarların tazminle sorumlu tutulması gibi uygulamalar da zaruret bulunmamasına rağmen ortaya çıkan ihtiyaca yönelik maslahatlardır. İkrâh

³⁶⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/320.

³⁶⁹ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 221.

³⁷⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/350.

³⁷¹ el-Bakara 2/230.

³⁷² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/110-111.

³⁷³ Mevsilî, *el-Ihtiyâr*, 2/298; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/22; İbn Âşûr, *Makâsidü's-ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 176.

³⁷⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/351.

³⁷⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 175.

sebebiyle başkasının malını yemenin mubah kılınmış olması da hâciyyâta örnektir. Çünkü dinî açıdan can, mala nispetle daha değerlidir.³⁷⁶

(3) Tahsîniyyât

Zarûrî olmayan ve kendisine ihtiyaç da duyulmayan maslahatlardır. Bu kısımdaki maslahatlar, daha çok insânî münasabetlerin güzelleştirilmesi ve süslenmesini,³⁷⁷ davranışların üstün ahlak anlayışına ve güzel âdetlere uygun olmasını,³⁷⁸ sağduyu sahiplerinin hoş karşılamayacağı uygunsuz hâllerden uzaklaşılmasını ifade eder.³⁷⁹ Güzel huy ve âdetlerin yer aldığı bir hayat nizamı sağlayan bu uygulamaların bütününe “tahsîniyyât” denir.³⁸⁰

Cüveynî, bu maslahatların kesin zorunluluk ve genel ihtiyaçtan kaynaklanmadığını ancak ahlaki erdemin elde edilip onun ihlal edilmesinin engellenmesine yönelik tedbirleri kapsadığını ifade etmektedir.³⁸¹ Bu ifadesiyle beşli taksiminin üçüncüsü olan tahsîniyyâtı bilhassa ahlakın korunmasına mahsus kılmaktadır. Şâtıbî, bir alana münhasır kılmaksızın varlık kazandırma ve ortadan kaldırılmasını engelleme açısından tahsîniyyâtı ibâdât, muâmelât ve cinâyât şeklinde ele almaktadır.³⁸²

Tezimizin ana konusu olan tahsîniyyât ikinci bölümde ayrıntılı olarak ele alınacağından bu kısımda bu kadar bahsetmeyi yeterli bulduk.

Buraya kadar Cüveynî’nin beşli taksiminin üçünü yani zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyâtı ele almış olduk. Gazzâlî ve ondan sonra gelen usulcülerin taksimi buraya kadardır. Cüveynî dördüncü ve beşinci mertebeyi şöyle tanımlamaktadır.

(4) Zarûrî ve Hâcî Olmayıp Sadece Hoş Karşılanan Şeyler

Gazzâlî’nin üçüncü mertebesinde yer alan kölelerle yapılan kitâbet akdi (mükâtebe) buna örnek gösterilmektedir. Cüveynî’de kölelerin özgürlüklerini elde etmelerine imkân sağlandığı için bu akit hoş görülüp teşvik edilmektedir.³⁸³ Cüveynî’nin dördüncü tür olarak ele aldığı bu maslahatları, Gazzâlî ve ondan sonraki usulcüler tahsîniyyâta dâhil etmişlerdir.

³⁷⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 179.

³⁷⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 175.

³⁷⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/352.

³⁷⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/22.

³⁸⁰ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 222.

³⁸¹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/79-80.

³⁸² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/22-23.

³⁸³ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/80; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/261; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî şerhi’l-Kitâb* (Dımaşk: Mektebetü İlmü’l-Hadis, 1423/2002), 465.

(5) Müctehid Tarafından Maksudı Kavranamayan Durumlar

Cüveynî, hikmeti kavranamayan maslahatların nadir olduğunu ve şer‘î hükümlerin hikmet ve gerekçelerinin akıl ile kavranmasının genellikle mümkün olduğunu, kavranması mümkün olmayan hükümlerin ise namaz kılmak, oruç tutmak gibi ibadetler olduğunu ifade etmektedir.³⁸⁴ İzzeddin İbn Abdüsselâm, maslahat ve mefsedetleri kullara bildirilen hükümleri “ma‘kûlû’l-ma‘nâ”, maslahat ve mefsedetleri kullara bildirilmeyen hükümleri ise “taabbüdî hükümler” olarak isimlendirmektedir.³⁸⁵ Bu isimlendirmedeki taabbüdî hükümler, Cüveynî’nin beşinci mertebesine karşılık gelmektedir.

Zikredilen taabbüdî hükümler, Allah’ı (c.c.) anıp ona bağlanmayı ve saygı duymayı ifade eden hükümlerdir.³⁸⁶ Mesela sabah namazının iki, öğle namazının dört, akşam namazının üç rekat olarak takdirinde, farz olan oruç ibadetinin ramazan ayına mahsus kılınmasında, had cezalarının miktarının belirlenmesinde, kefâretlerin ve zekât nisaplarının değişik miktarlarda takdir edilmesinde maslahatın ne olduğu kullar tarafından bilinmemektedir.³⁸⁷ Bunun yanı sıra ibadetler hususunda âdetler ve muâmelâtta olduğu gibi bir genişlik söz konusu değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) “Ben namazı nasıl kılıyorsam siz de öyle kılın.”³⁸⁸ buyurmaktadır. Bu sebeple ibadetler hususunda belirlenmiş şekil, kalıp ve miktarların dışına çıkılamaz. Örneğin yolculuk sebebiyle orucun tutulmaması ve namazın kısaltılmasına dair getirilen ruhsat, yolculuk haricindeki meşakkatler için söz konusu değildir.³⁸⁹

Kullar, taabbüdî hükümlerdeki maslahatları bilmese dahi bir lütuf olduğuna inanarak teslimiyet göstermektedir.³⁹⁰ Ancak gösterilen bu teslimiyet, efendi-uşak arasındaki ilişkiye benzetilemez. Çünkü efendi uşağının kendisine bağlılığını denemek için “Şu taşı kaldır.”, “Şu ağaca dokun.” gibi hiçbir anlam ifade etmeyen emirler verebilir. Uşak emirlere itaat ederse ödüllendirilir, isyan ederse de cezalandırılır.³⁹¹ Ancak şer‘î hükümler mutlaka bir illet ve hikmet

³⁸⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/80-81.

³⁸⁵ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/22.

³⁸⁶ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/514.

³⁸⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 284.

³⁸⁸ Buhârî, “Ezân”, 18; “Edeb”, 27.

³⁸⁹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/515.

³⁹⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 284.

³⁹¹ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 1/44.

barındırmaktadır. Nitekim İzzeddin İbn Abdüsselâm'a göre hikmeti bilinmese dahi hükümlere itaat etmek, kişiye sırf itaatinden dolayı maslahat sağlamaktadır.³⁹²

İbadetlerin insana sağlamış olduğu maslahat, Allah'a (c.c.) yakınlaşmak ve ahiret maslahatını kazanmaktır. Şâri' insanı doğru yola ulaştıracak olan maslahatları, doğru yoldan uzaklaştıracak olan mefsedetleri emir, yasak, vaad ve tehditlerle onlara bildirmektedir. Böylece dünya ve ahiret maslahatına ulaşmayı bu emirlere itaat edilmesine bağlamaktadır.³⁹³ “Allah, müminlerin nefislerini ve mallarını cennet mukabilinde satın almıştır.”³⁹⁴ âyeti ile şâri' kullarına ibadeti vâcib kılarken aslında cennete girmelerini vâcib kılmaktadır.³⁹⁵ İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309) kulların kalplerine ibadet anında gelen huşû ve ünsiyeti, mükâfat yani maslahat olarak nitelendirmektedir.³⁹⁶

1.3.4 Mükemmilât / Tetimmât

Maslahatın üç mertebesinden her birinin tamamlayıcısı niteliğinde yer alan mükemmilâtтан ilk söz eden Gazzâlî'dir.³⁹⁷ Tetimme ve tekmile şeklinde ifade edilen bu tamamlayıcı hükümleri sistemleştiren ise Şâtıbî'dir.³⁹⁸ Mükemmilât, üç mertebenin her birinin kendi içinde tamamlayıcı ve kemâl vasıf kazandıran hükümlerini ifade etmektedir. Bunlar asıl değildir, yalnızca tamamlayıcı göreve sahiptirler.³⁹⁹ Mükemmilâtıyla birlikte maslahatlar 1) Zarûriyyât ve tamamlayıcıları (mükemmilâtı), 2) Hâciyyât ve tamamlayıcıları (mükemmilâtı), 3) Tahsîniyyât ve tamamlayıcıları (mükemmilâtı) şeklindedir.⁴⁰⁰ (bk. EK 1) Burada mükemmilâta nazaran asıl olan zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât'tır. Mükemmilât; zarûrî, hâcî ve tahsînî maslahatları çevreleyen tamamlayıcı ve olgunlaştırıcı maslahatlardır. Bu tamamlayıcı unsurların aslın hükmünü ortadan kaldırmayacak nitelikte olması gerekmektedir. Nitekim aslî maslahatlar olmaksızın mükemmilâtın bulunması mümkün değildir.⁴⁰¹

³⁹² İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/22.

³⁹³ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/3.

³⁹⁴ et-Tevbe 9/111.

³⁹⁵ Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Fazl) Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâillâh eş-Şâzelî el-İskenderî, *el-Hikemü'l Atâ'iyye*, şerh: İbn Abbâd en-Nefezî er-Rundî (Kahire: Takrîbü't-Turâs, 1408/1988), 77.

³⁹⁶ İbn Atâullah el-İskenderî, *el-Hikemü'l Atâ'iyye*, 61.

³⁹⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 175.

³⁹⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/24-25.

³⁹⁹ Gazzâlî, *Şifâü'l-galil*, 161,164.

⁴⁰⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/346.

⁴⁰¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/26.

Zikredilen üç mertebenin aslını ise zarûriyyât oluşturmaktadır. Hâciyyât ve tahsîniyyât, zarûriyyât etrafında koruyucu ve olgunlaştırıcıdır. Mükemmilât; tahsînî, hâcî ve zarûrî maslahatları, tahsîniyyât ve hâciyyât da zarûriyyâtı kendi içinde mükemmel seviyeye ulaştırmaktadır. Böylece zarûriyyât, her türlü güçlük ve sıkıntıdan uzak, kolaylık ve genişlik üzerine kurulu, üstün ahlak ve en güzel yönetime uygun hâle gelmektedir.⁴⁰² Her bir mertebenin mükemmilâtı şu şekildedir:

(1) Zarûriyyât, korunması gereken beş zarûrî ilkenin özünden oluşmaktadır. Dinin korunması için namaz ve cihadın emredilmiş olması, canın korunması için öldürmenin yasak olması, aklın korunması için içkinin yasaklanması, neslin korunması için zinanın yasaklanması ve malın korunması için hırsızlığın yasaklanması, zarûriyyâta örnek olarak sunulabilir.⁴⁰³

Dinin korunması için idarecilerin âdil olmasının şart koşulması, namazların cemaatle kılınması ve cuma namazının farz kılınması, canın korunması için kısısta denkliğin aranması, aklın korunması için sarhoş edici şeyin az miktarının dahi içilmesinin yasaklanması, neslin korunması için yabancı kadına bakmanın haram kılınması, malın korunması için cehâlet ve garar şartının konulması ve ribânın haram kılınması, zarûriyyâtın tamamlayıcılarıdır.⁴⁰⁴

(2) Hâciyyât, beş zarûrî ilkenin hâcî düzeyde korunmasıdır. Dinin korunması için seferîlikte namazın kısaltılması, canın korunması için avın helal kılınması, aklın korunması için ikrah hâlinde sarhoş edici şeylerin içilmesinin câiz olması, neslin korunması için başlangıçta mehir belirlenmemiş olsa bile nikâhın geçerli sayılması, malın korunması için mudârebe ve selemin câiz kılınması, hâciyyâta örnek olarak sunulabilir.⁴⁰⁵

Dinin korunması için yolculukta namazların cem'edilerek kılınması, neslin korunması için evlenmede denklik ve mehr-i misl şartının getirilmesi ve malın korunması için akitlerde şahit bulundurmanın gerekliliği, hâciyyâtın tamamlayıcılarıdır.⁴⁰⁶

(3) Tahsîniyyât, beş zarûrî ilkenin tahsînî düzeyde korunmasıdır. Dinin korunması için necâsetin giderilmesi, cemaatle namaz kılarken safların düzgün

⁴⁰² Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/41.

⁴⁰³ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/19-20.

⁴⁰⁴ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/24.

⁴⁰⁵ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/21-22.

⁴⁰⁶ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/25.

olması,⁴⁰⁷ cemaatle namaz kılariken soğan ve sarımsak yemenin yasak olması, cihadda kadınların, çocukların ve rahiplerin öldürülmesinin yasak olması,⁴⁰⁸ canın korunması için pis şeylerin yenilmesinin yasaklanması, israf ve cimriliğin yasaklanması, aklın korunması için içki satımının haram kılınması, neslin korunması için kadına kendi kendisini evlendirme yetkisinin tanınmaması, malın korunması için kazûrât gibi pis şeylerin ve ihtiyaçtan fazla olan su ve ot gibi şeylerin satılmasının yasak olması, tahsîniyyâta örnek olara sunulabilir.⁴⁰⁹

Dinin korunması için tuvalet âdâbı ve tahârete dair hususlar, helal kazançtan ve malın iyilerinden infakta bulunmanın emredilmesi, canın korunması için yeme içmeye dair âdâb ve neslin korunması için evlenilecek kıza bakmanın helal kılınması, tahsîniyyâtın tamamlayıcılarıdır.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/39.

⁴⁰⁸ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 223.

⁴⁰⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/22-23.

⁴¹⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/25.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FIKİH USULÜNDE TAHSÎNİYYÂT

2.1 Tahsîniyyâtın Tanımı ve Mahiyeti

2.1.1 Tahsîniyyâtın Sözlük Anlamı

Tahsîniyyât, H-S-N harflerinin birleşmesiyle el-Husn (الحُسْن) kökünden gelmektedir.⁴¹¹ Tef'îl babından mastar olan “tahsîn” (التَّحْسِين), cemâl yani güzelliğe nispet edilen manasına gelmekte olup kötü ve çirkinin zıddıdır. Tahsîn sözlükte “tezyîn”, yani bir şeyi güzelleştirmek, süslemek, bezemek, donatmak ile “tecmîl” yani bir şeyi süslemek anlamlarında göze hoş gelen, beğenilen şeyler için de kullanılmaktadır.⁴¹² Kur’ân-ı Kerîm’de tahsîn genellikle basiret, doğru görüş ve doğru davranış anlamında karşımıza çıkmaktadır.⁴¹³

Tahsîn kelimesinin sözlüklerdeki ve Kur’ân-ı Kerîm’deki manası itibarıyla iki yönüne daha çok vurgu yapılmaktadır: Birinci yön ilmü’l-cemâl⁴¹⁴ denilen günlük dildeki estetik ve sanat kavramı ile ilişkilendirilen yönüdür. Diğer yönü ise ahlaki erdemlilik ve doğru davranış yönüdür. Bu iki yönüne ilişkin estetik yönünün daha çok sübjektif, ikinci yönün ise akıl ile ulaşılabilecek nitelikte objektif olduğunu söyleyebiliriz. Sözlüklerde tezyîn ve tahsîn kavramlarının aynı yönde ve birbirleri için kullanılmış olması, tahsîn kavramının estetik yönüne işaret etmektedir. Bir şeyin güzel olması, üç anlamda kullanılır.⁴¹⁵

(1) Elverişli, fitrata, tabiata uygun ve uyumluluğu dolayısıyla güzel olandır. Örneğin gülün kokusu, tabiatı itibarıyla güzeldir. Bunun zıddı tabiata aykırı ve uyumsuz olan ise kötüdür. Örneğin cesetin kokusu kötüdür.

(2) Kemâl sıfatları ve noksan sıfatlar itibarıyla güzel olandır. Örneğin ilim güzeldir. Bunun zıddı cehâlet ise kötüdür.

(3) Şer‘î sevap ve övgü itibarıyla güzel olandır. Çünkü şer‘an yapanın övülmesini gerektiren bütün fiiller güzeldir (hasen). Şer‘an yasaklananlar ise

⁴¹¹ Cevherî, “hsn”, 5/2099.

⁴¹² Cevherî, “hsn”, 5/2099; İbn Manzûr, “tahsîn”, 13/114-115.

⁴¹³ İsfahânî, “hsn”, 235-236; Abdülmün‘im, “et-Tahsîn”, 1/438-439.

⁴¹⁴ Beşir Ayvazoglu, “İlmü’l-Cemâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/146-148.

⁴¹⁵ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî ez-Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muhîr fî usûli’l-fikh* (Kahire: Dârü’l Kütübî, 1414/1994), 1/181.

kötüdür (kabîh).⁴¹⁶ İlk iki anlamın kaynağı akıldır. İyi mi kötü mü olduğuna dair bir ihtilâf yoktur. Bunun bilgisine ulaşmak için şeriatın varlığına da ihtiyaç yoktur. Üçüncü anlamın iyi mi kötü mü olduğu bilgisine ulaşmak için ise şeriatın varlığına ihtiyaç duyulup duyulmadığına dair çeşitli görüşler vardır. Buna hüsün-kubuh bahsinde yer verilecektir.

2.1.2 Tahsîniyyâtın İstilahî Anlamı

Tahsîniyyât, zarûriyyâtı ve hâciyyâtı çağrıştırmayan şeye denir.⁴¹⁷ Tahsîn kökünden türeyen tahsîniyyât, yüksek ahlak ve zevki ifade eder. Zarûriyyât ve hâciyyâtı tamamlayarak onları en üst seviyeye, en iyi duruma ulaştıran maslahatlardır.⁴¹⁸

Çöpün ve yırtıcı hayvanların pisliklerinin haram olması, güzel ahlaka teşvik edilmesi, âdetlerin en güzellerine uygun düşen şeylerin yapılması gibi mekârim-i ahlâka yönelik davranışlar ve şer'î edepler tahsîniyyâta örnektir.⁴¹⁹

2.2 Kavramlaşma Dönemi Öncesinde Tahsîniyyât

Tahsîniyyât kavramı ilk asırlarda maslahatla ilişkili bir terim olarak karşımıza çıkmamaktadır. Tahsîniyyât, Cüveynî'den itibaren kavramlaşmakta ve maslahat ile ilişkili olarak ancak bu dönemden itibaren kullanılmaktadır. Bununla birlikte birçok âyet ve hadiste tahsîniyyât kapsamına giren fiiller yer almaktadır. Burada tahsîniyyâtın Kur'an, Sünnet ve akli delillerdeki yerini ortaya koymaya çalışacağız.

2.2.1 Kur'ân-ı Kerîm'de Tahsîniyyât

Bu kısımda Kur'ân-ı Kerîm'de tahsîniyyâta örnek teşkil eden, aynı zamanda tahsîniyyâtın kökünü oluşturan H-S-N'den türeyen, sözlük anlamı itibarıyla da bu manaya işaret eden âyet-i kerîmeleri seçmeyi uygun bulduk.

(1) İhsan

“*Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı... emreder.*”⁴²⁰

Âyet-i kerîmede adalet ve ihsan vasıfları, inanan insanlarda bulunması gereken vasıflar olarak zikredilmektedir. Burada adalet ve ihsanın ayrı ayrı

⁴¹⁶ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbüri, *et-Telhîs fî usûli'l-fikh (Telhîsu't-Takrîb)*, nşr. Abdullâh Cevlem en-Nebâli-Beşîr Ahmed el-Amrî (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996), 1/73, 154, 254-255; Abdülmün'im, “et-Tahsînât”, 3/439.

⁴¹⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/79; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 175; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 5/160-161; Abdülmün'im, “et-Tahsînât”, 3/439.

⁴¹⁸ İbn Âşûr, *Makâsidü's-ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 63.

⁴¹⁹ Abdülmün'im, “tahsînât”, 3/439; Fîrûzâbâdî, “hsn”, 1189-1190; İsfahânî, “hsn”, 235; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 174-175; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/345; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/22.

⁴²⁰ en-Nahl 16/90.

zikredilmesi bu iki kavramın farklı manalarda olduğunu bize göstermektedir. Nitekim usul âlimleri ihsan kavramını, adalet kavramının üzerinde zikretmişlerdir. Adaleti, kişinin borcu olanı ödemesi olarak ifade eden usul âlimleri ihsan için kişinin üzerine düşen borçtan daha fazlasını vermesi, alması gerekenden daha az miktarda alması olarak ifade etmektedirler. Burada adalet kavramı ef'âl-i mükellefinde zekât gibi vâcip olana, ihsan kavramı ise vâcibin üzerine ziyadeliği ifade ederek sadaka gibi nâfile olana karşılık gelmektedir.⁴²¹

Cibrîl hadisinde gördüğümüz üzere Resûlullah (s.a.s.) “İhsan, Allah’ı (c.c.) görüyormuş gibi ibadet etmendir. Çünkü sen onu görmeden de o seni görür.”⁴²² buyurmaktadır. Burada ihsan takva ile ilişkilendirilmektedir. İhsan kavramından türeyen “muhsin” ile yaratana ve insanlara karşı gösterilmesi gereken en güzel tutum ve davranışlar ifade edilmekte ve Kur’ân-ı Kerîm’de muhsinlerin vasıfları zikredilmektedir: “... Allah iyilik yapan ve güzel davrananları (muhsinîn) sever.”⁴²³ Âyetlerde ihsan kavramı, insanın Allah’a (c.c.) karşı kulluk görevinde ve diğer insanlara karşı sosyal ilişkilerinde vâcip olanın ötesinde özverili bir tutum göstermesini, erdemli bir şahsiyet ortaya koymasını ifade etmektedir.⁴²⁴

Bu yönüyle ihsan, Allah’a (c.c.) karşı kulluğun, Resûlullah’a (s.a.s.) karşı ümmet olmanın, anne ve babaya karşı evlatlığın ve topluma karşı sorumluluk sahibi bir birey olmanın en iyi ve en yüksek seviyesini temsil etmektedir. Bu seviyede yer alan tüm davranışlar tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(2) Üsve-i Hasene

“... Allah’ın Resûlü’nde sizin için pek güzel bir örnek (üsve-i hasenetün) vardır.”⁴²⁵ Âyet-i kerîmenin işaret ettiği üzere Hz. Muhammed (s.a.s), Kur’ân-ı Kerîm’in hayata yansıyan en güzel örneğidir. Onun örnekliği birebir Kur’ân-ı Kerîm’in ifadesidir. Deki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.”⁴²⁶ Buradaki manası itibarıyla güzel örnek, yol gösterici anlamına gelen “üsve-i hasene” ile Resûlullah’ın (s.a.s.) fiilleri kastedilmektedir.

⁴²¹ İsfahânî, “adl-hasen” 235, 551; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 10/165; Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâü ulûmi’d-dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1394/1974), 2/79.

⁴²² Buhârî, “İman”, 26; Müslim, “İman”, 1.

⁴²³ Âl-i İmrân 3/134.

⁴²⁴ Tehânevî, “İhsân”, 1/113,505.

⁴²⁵ el-Ahzâb 33/21.

⁴²⁶ Âl-i İmrân 3/31.

Resûlullah'a (s.a.s.) tabi olmak onun fiillerini onun anladığı şekilde anlayıp yapmaktır. Âyetlerde emredilen Resûlullah'ın (s.a.s.) vâcip olarak yaptığını vâcip, mendup olarak yaptığını mendup, mubah olarak yaptığını mubah bağlamında anlayıp yapmaktır. Bu yönüyle ittibâ onun yaptığı fiili mislen ve hükmen yapmaktır. Üsve-i hasene kavramı burada söz konusu olan ittibâa delalet etmektedir.⁴²⁷

Bu sebeple Resûlullah'ın (s.a.s.) yapmış olduğu her hasen fiil vâciplik ifade etmez. Nafîle sadakası, nafîle namazı, münferiden ezan okuması, misvak kullanması, tevâzusu, ailesine karşı iyi ve adil davranması gibi fiilleri, mendupluk ifade eden fiillerdir.⁴²⁸ Bunlara sünnetü'z-zevâid denilmektedir. Bunun dışında Resûlullah'ın (s.a.s.) elbisesini dikmesi, ayakkabısını silkelemesi, oturması, uyuması, yemesi ve içmesi gibi dinî anlam taşımayan beşerî davranışları bulunmaktadır. Bu fiiller vâciplik ve mendupluk ifade etmeyen mubah fiillerdir. Resûlullah'a (s.a.s.) olan sevgi ve bağlılığından dolayı bu fiilleri taklit eden kişi sevap kazanır. Bu fiilleri terk eden kişi günaha girmez.⁴²⁹

Sonuç itibarıyla Resûlullah'ın (s.a.s.) en güzel örnek olduğuna ve onun fiillerine ittibâ etmenin önemine işaret eden üsve-i hasene kavramı içerisinde Resûlullah'ın (s.a.s.) fiillerinden farz veya vâcip olmayan ancak yapılması istenen ve nâfile kavramının önemli bir kısmını oluşturan “sünnet”i görmekteyiz.⁴³⁰ Bu fiillerin çoğu tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(3) Karz-ı Hasen

“... Allah'a güzel bir borç (karzen hasenen) verenler...”⁴³¹ Bu âyet-i kerîme sadaka vermeye teşvik niteliği taşımaktadır. Karz-ı hasen, karşılığını Allah'tan (c.c.) bekleyerek ihlas ve samimiyetle verilen sadaka ve bunun dışında yer alan her türlü salih ameli ifade etmektedir.⁴³² Fürû-ı fıkıhta mâli meselelerle ilgili olarak kullanılan karza, hasen vasfı yüklenmektedir. Bu yönüyle karz-ı hasen, minnet, eza, riya bulundurmeyen, faize benzer özellikler taşımayan, karşılığı yalnızca Allah'tan (c.c.) beklenerek verilen ödünç verme şeklidir.⁴³³

⁴²⁷ Cessâs, *Usûlü'l-Fıkh*, 3/225.

⁴²⁸ Abdülmün'im, “es-Senne”, 2/300; Cessâs, *Usûlü'l-Fıkh*, 3/232.

⁴²⁹ Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 6/7, 37; Debûsî, *Takvîmü'l- edille*, 78.

⁴³⁰ Ferhat Koca, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/154-155.

⁴³¹ el-Hadîd 57/18.

⁴³² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/252.

⁴³³ Abdülmün'im, “Karz-ı Hasen”, 274.

Karz akdinde borç alanın sıkıntısının giderilmesi, ona fayda sağlaması söz konusudur. Nitekim hadîs-i şerifte zikredildiği üzere “Kim bir müminin sıkıntısından bir sıkıntısını giderirse, kıyamet gününde Allah onun bir sıkıntısını giderir.”⁴³⁴. Alışverişte kolaylık sağlayan karz, hâciyyât mertebesinde yer alırken yukarıda zikredilen vasıfları taşıyan karz-ı hasen, bir fiilin en güzel şekilde yapılmasını temsil eden mükemmelliği ve kemâli ifade ettiğinden dolayı tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(4) Tahsînü'l-Kelâm

“Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler...”⁴³⁵ Âyet-i kerîmede zikredildiği üzere Allah (c.c.) müminlerden sözü en güzel şekilde, nezaket ve incelikle söylemelerini istemektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de sözü yumuşak söyle,⁴³⁶ söylediğinde açık ve tesirli söyle⁴³⁷ buyrulurken nasıl güzel sözlü olunacağı öğretilmektedir. Âyetin devamında zikredildiği üzere içerisinde incelik ve nezaket barındırmayan sözün insanlar arasında yanlış anlaşılmaya sebep olabileceği böyle bir durumda da şeytanın sevineceğine işaret edilmektedir.⁴³⁸

Sözlükte “Sözün fasih ve açık seçik olması” anlamına gelen “belâgat”⁴³⁹ bir bilim dalı olarak üç alt disiplini içermektedir: Sözün, yerinde kullanılması anlamına gelen meânî;⁴⁴⁰ anlamı, değişik yollardan ifade etmek manasında kullanılan beyân⁴⁴¹ ile lafız ve mana itibarıyla sözü güzelleştirme yönünden fesâhatin tamamlayıcısı olarak değerlendirilen bedî’dir. Tezyîn yönüyle ön plana çıkan bedî’, edebî bir sözün mana açısından uyumlu ve lafzî açıdan kusursuz ifade edilmesi anlamına gelmektedir.⁴⁴² Dolayısıyla tahsînü'l-keîâmın, lafız ve mana yönüyle sözün güzelleştirilmesi anlamına gelen bedî’ ile aynı manada kullanıldığı da ortaya çıkmaktadır. Söz söylemenin en güzel hâlini ifade eden tahsînü'l-keîâm, insan ilişkilerinin güzel bir şekilde devam etmesinde etkili olmaktadır. Bu yönüyle sözün mükemmel ve kemâl hâlini ifade etmesi bakımından tahsînü'l-keîâm, tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

⁴³⁴ Müslim, “Zikir”, 38.

⁴³⁵ el-İsrâ 17/53.

⁴³⁶ Tâhâ 20/44.

⁴³⁷ en-Nisâ 4/63.

⁴³⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 10/276.

⁴³⁹ Hulusî Kılıç, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/380-383.

⁴⁴⁰ Tehânevî, “Meânî”, 1/24.

⁴⁴¹ Tehânevî, “Beyân”, 1/26.

⁴⁴² Tehânevî, “Bedî’”, 1/27.

(5) Hasene

“Allah’ım! Bize dünyada da ahirette de iyilik ve güzellik ver.”⁴⁴³

İnsan hayatında çok önemli yere sahip olan duâ sözlerinin en güzel ve en doğru şekilde söylenebilmesi için Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli âyetler yer almaktadır. Zikredilen âyetteki hasene kelimesi, iyi kulların Allah’tan (c.c.) murat ettiği her türlü iyi işlerdeki başarı ve sağlık, geçim, dünyevi yarar ve uhrevi sevap anlamına gelmektedir.⁴⁴⁴ Bunun yanı sıra Ebû Zer (r.a.) Resûlullah’a (s.a.s.) ‘Lâ ilâhe illallah’ sözünün hasenattan olup olmadığını sormuş. Resûlullâh (s.a.s.) “Hem de en üstünüdür.” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁴⁵ Anlaşıyor ki hasene kavramı kelime-i tevhîdi de içine alan geniş bir kavramdır. İman etmek zarûriyyâta örnek ise âyette geçen diğer dünyevi yarar ve menfaatlerden tahsînî seviyede olanlar da tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

2.2.2 Sünnet’te Tahsîniyyât

Bu kısımda hadîs-i şerîflerde tahsîniyyâta örnek teşkil eden, aynı zamanda tahsîniyyâtın kökünü oluşturan H-S-N’den türeyen sözlük anlamı itibarıyla da bu manaya işaret edenleri seçmeyi uygun bulduk.

(1) Sünnet-i Hasene

Resûlullâh (s.a.s.), “Kim İslâm’da güzel bir çığır (sünnet-i hasene) açarsa o çığırı açana o çığıra uyanlar bulunduğu sürece sevap verilecektir. Kim de İslâm’da kötü bir çığır (sünnet-i seyyie) açarsa o çığırı açana o çığıra uyanlar bulunduğu sürece günah yazılır.”⁴⁴⁶ buyurmaktadır. Hadîs-i şerîfte geçen sünnet-i hasene kavramı bazı usul âlimlerince bid‘at-i hasene olarak da ifade edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’den (s.a.s.) sonra ortaya çıkan yeni fikir, uygulama ve âdetler bid‘at olarak telakki edildiğinde; bu fiillerden şerîata uygun ve iyi olanlar bid‘at-i hasene, kötü olanlar ise bid‘at-i seyyie olarak isimlendirilmektedir.⁴⁴⁷

Şâtıbî gibi âlimler bid‘at kavramına “Dinî kisveye bürünmüş, sonradan ortaya çıkan yol” manası verdikleri için sünnet-i haseneye bid‘at içerisinde yer vermezler. Türbelere çaput bağlamak, mum dikmek, dilek tutmak, içkiyi helal göstermek için akıl ve bilimle yorum yapmak, helal olan bir şeyi dindarlık vesilesi

⁴⁴³ el-Bakara 2/201.

⁴⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/248.

⁴⁴⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 1379), 8/347.

⁴⁴⁶ Müslim, “Ezân”, 69; Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001), 77.

⁴⁴⁷ Rahmi Yaran, “Bid‘at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6/129-131.

sayarak kendine yasak kılmak⁴⁴⁸ bid'ate örnektir.⁴⁴⁹ Bid'at, teklifî hükümlerde haram ve mekruh kapsamına girmektedir.⁴⁵⁰ Şâtıbî bid'atleri zarûrî seviyedeki maslahatların ihlaline sebep olan bid'atler, hâcî seviyede maslahatların ihlaline sebep olan bid'atler ve tahsînî seviyede maslahatların ihlaline sebep olan bid'atler şeklinde üçlü taksime tabi tutmaktadır. Örneğin dinin korunmasına ilişkin Allah (c.c.) inancına zarar verecek uygulamaların başlatılması, neslin korunmasına yönelik câhiliye evlilikleri, zarûrî seviyede maslahatların ihlaline sebep olan bid'ata örnektir.⁴⁵¹ Kur'ân-ı Kerîm'in bir mashafta toplanması, teravih namazının cemaatle kılınması, mescidlerin genişletilmesi vb. uygulamalar ise sünnet-i haseneye örnektir. Sünneti hasene, teklifî hükümlerde vâcip ve mendup olana karşılık gelmektedir. Bunlar kesin olarak güzeldir ve bu fiilleri ortaya koyan, devam ettiren kişiler övgüye layık olur.⁴⁵² Böylece tahsînî seviyedeki güzel uygulamaların tamamı tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(2) Tahsînü's-Savt ve Tahsînü'l-Kırâ'e

Resûlullah (s.a.s.) "Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'i güzel bir sesle açıktan okuyan bir Peygamber'e kulak verip sevabı bol kıldığı kadar hiçbir şeye kulak verip mükâfat ihsan etmemiştir."⁴⁵³ ve diğer bir diğer hadîs-i şerîfte de "Kur'ân-ı Kerîm'i sesinizle güzelleştirin."⁴⁵⁴ buyurmaktadır.

Hadîs-i şerîflerde Kur'ân-ı Kerîm'in güzel bir sesle okunmasının önemi ortaya konulmaktadır. Buradan hareketle fûrû-ı fıkhta tahsînu's-savt ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Şâfiî "Hayvanları yolculuk sırasında coşturmak ve hızlandırmak için söylenen şarkı (hidâ) ve şiirde sesin güzelleştirilmesi uygun oluyorsa, Allah'ın (c.c.) zikrini okurken sesin güzelleştirilmesi daha evladır." diyerek Kur'an okurken sesin güzelleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁵⁵ Kıraat sırasında yapılan sesin güzelleştirilmesi; kelimenin vafını, harfin uzunluğunu değiştirmiyor ve teğannî oluşturmuyorsa buradaki tahsînü's-savt, namazda veya namaz dışındaki her kıraatte müstehaptır.⁴⁵⁶ Bu yönüyle Kur'an

⁴⁴⁸ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/526- 527.

⁴⁴⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 1/218.

⁴⁵⁰ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/516.

⁴⁵¹ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/524.

⁴⁵² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/38.

⁴⁵³ Buhârî, "Tevhîd", 52.

⁴⁵⁴ Ebû Dâvûd, "Fedâilu'l-Kur'ân, 353.

⁴⁵⁵ Şâfiî, *el-Üm*, 6/226.

⁴⁵⁶ Muhammed Emîn İbn Âbidîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1386/1966), 1/387.

okumanın en mükemmel ve kemâl hâlini ifade etmesi bakımından tahsîniyyâtâ örnek olarak sunulabilir.

(3) Tahsînü'l-Kefen

“Resûlullâh (s.a.s.) ashabından geceleyin ölen ve güzel olmayan bir kefenle defnedilen kişinin durumu üzerine; zorunlu kalınmadıkça bir insanın geceleyin kabre konulmasını nehyetti ve sizden biriniz kardeşinin (kefenlenmesi) sorumluluğunu üstlenirse güzel bir şekilde kefenlesin buyurdu.”⁴⁵⁷

Bir diğer hadiste Resûlullah (s.a.s.): “Beyaz elbise giyiniz. Çünkü bu, elbiselerinizin en iyisidir. Ölülerinizi de onunla kefenleyiniz.”⁴⁵⁸ buyurmaktadır. Hadîs-i şerifte zikri geçen tahsînü'l-kefen, tahsînü's-sûretü'l-meyyit (ölünün suretinin güzelleştirilmesi) olarak da ifade edilmektedir. Buradaki tahsîn güzelleştirme demektir. Bu güzelleştirme; elbisenin bedenini her yerini kaplaması, beyaz renkte olması, renginin iyi durumda olması, temiz ve kaliteli kumaştan olması ancak pahalı da olmaması şartları ile gerçekleşmektedir.⁴⁵⁹ Ölünün güzelleştirilmesi anlamına gelen tahsînü'l-kefen kavramı daha çok fûrû-ı fıkıh eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bununla ilgili olarak tahsînü'l-kefen başlığı altında ölünün suretinin güzelleştirilmesi için kolların uzatılması, çenenin bağlanması, göz kapaklarının kapatılması da zikredilmektedir. Nitekim gözlerin kapatılmaması, insanların gözünde kötü bir manzara ortaya çıkararak ürkmelerine sebep olabilir.⁴⁶⁰ Ölünün çenesinin bağlanmaması, ağzından midesine haşerat veya gusûl suyunun girmesine sebep olabilir.

Ölünün suretinin güzelleştirilmesi amacıyla kefenin basit ve âdî olmayan beyaz pamuk bezinden olması menduptur.⁴⁶¹ Kefen bezine ve cenazeye güzel kokular sürülmesi de âdet olarak zikredilmektedir.⁴⁶² Ölü için ölüm anından başlamak suretiyle Yâsin sûresinin okunması,⁴⁶³ ölünün usule uygun olarak yıkanması, kefenlenmesi, kefenlemeye nereden başlanacağı⁴⁶⁴ ve defnedilmesine

⁴⁵⁷ Müslim “Cenâiz”, 49; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 34.

⁴⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 16.

⁴⁵⁹ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1420/2000), 3/195.

⁴⁶⁰ Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 3/178.

⁴⁶¹ Müslim, “Cenâiz”, 44-49; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 34-35, 37.

⁴⁶² Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 33.

⁴⁶³ Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 3/178.

⁴⁶⁴ Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 3/200.

dair fiiller ölünün suretinin güzelleştirilmesi hususunda mükemmelliği ve kemâli ifade ettiği için tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.⁴⁶⁵

2.2.3 Teklifi Hükümlerde Tahsîniyyât

Tahsîniyyâtın kökü olan hüsün, daha çok kalamî ve felsefî meselelerle ilişkili bir kavram olsa da fıkıh usulünde “Ef’âl-i mükellefîn” kapsamına giren bazı hususlarda karşımıza çıkmaktadır.

(1) Ef’âl-i Mükellefîn

“Dinen yükümlü sayılan insanların davranışları ve bunlarla ilgili hükümler” anlamında fıkıh terimi⁴⁶⁶ olarak kullanılan ef’âl-i mükellefînî Bâkılânî üç kısımda ele almaktadır: a) Mükellefîn yapmasının istendiği fiiller anlamında vâcip ve mendup, b) Mükellefîn yapmamasının istendiği fiiller anlamında haram ve mekruh, c) Mükellefîn yapma ve yapmama hususunda serbest bırakıldığı fiiller anlamında mubah olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶⁷

Sonraki dönemlerde ef’âl-i mükellefîn, hüsün bakımından Debûsî (ö. 430/1039), Pezdevî, Serahsî gibi hanefî (fukahâ) metodunu benimseyen usulcüler tarafından farz, vâcip, sünnet, nâfile şeklinde sınıflandırılmıştır. Hanefî fıkıh usulü literatürüne göre farz, delâlet ve sübut yönünden kati delillerle kesin ve bağlayıcı şekilde mükelleften istenen fiillerdir. Vâcip, kesin ve bağlayıcı olmakla birlikte zannî delillerle mükelleften istenen fiillerdir. Sünnet, kesin ve bağlayıcı olmaksızın mükelleften istenen ve yapanın bu fiili yapmakla sevap elde edeceği, yapmayanın ise ceza elde etmeyeceği ancak yapmaması nedeniyle mükellefîn kınanacağı fiillerdir.⁴⁶⁸

Müstehap, yapanın sevap elde edeceği, yapmayanın ise ceza elde etmeyeceği ve yapmaması hâlinde kınanmayacağı fiillerdir. Sünnet;⁴⁶⁹ nâfile, mendup, müstehap, tatavvu‘, edep (adap) ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.⁴⁷⁰ Hanefîlerin yedi kısma ayırdığı ef’âl-i mükellefînî devamında haram, tahrîmen mekruh ve tenzîhen mekruh da yer almaktadır.

⁴⁶⁵ Aynî, *el-Binâye fî şerhi’l-Hidâye*, 3/178-207.

⁴⁶⁶ Salim Ögüt, “Ef’âl-i Mükellefîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/452.

⁴⁶⁷ Cüveynî, *et-Telhîs*, 1/160-161.

⁴⁶⁸ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, 77-78.

⁴⁶⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/156.

⁴⁷⁰ Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü’l-fikh (Usûlü’s-Serahsî)*, nşr. Ebû’l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1431), 1/115.

Ef'âl-i mükellefîn, Cüveynî, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî ve Seyfeddin el-Âmidî gibi mütekellimîn metodunu benimseyen usulcüler tarafından vâcip ve mendup şeklinde⁴⁷¹ bir taksime tabi tutulmuştur.

Mütekellimîn metoduna göre vâcip, kesin ve bağlayıcı bir şekilde mükelleften istenen fiillerdir. Farz ile eş anlamlı olarak kullanılır.⁴⁷² Mendup, kesin ve bağlayıcı bir şekilde olmaksızın mükelleften istenen fiillerdir.⁴⁷³ Mendup kavramı, farz ve vâcip dışındaki ibadetlerin tümünü kapsayan nâfile, farz ve vâcip olmamasına rağmen kişinin kendi rızasıyla yaptığı ibadetleri kapsayan tatavvu' kavramları ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Diğer fiiller arasında derece bakımından farklılıklar bulunması sebebiyle sünnet, mendup (müstehap), dar anlamıyla tatavvu', dar anlamıyla nâfile, ragibe (fazîlet) ve hasen kavramları nâfile ve tatavvu' kavramları altında yer almaktadır.⁴⁷⁴

(2) Tahsîniyyât-Teklîfî Hüküm İlişkisi

(a) Tahsîniyyât-Vâcip İlişkisi

Ef'âl-i mükellefîn açısından, bir fiilin vâcip kılınmış olması, hüsün ihtiva ediyor ve farz olmasına engel bir çirkinlik bulundurmuyor olmasına dayandırılmaktadır.⁴⁷⁵ Bir fiilin vâcip kılınmış olması o fiilin hasen olduğuna en büyük delil olarak gösterilebilir.⁴⁷⁶ Vâcip, mükellef üzerine belirlenmiş haktır. Vâcip kendi içinde herkesin yerine getirmesi istenilen (farz-ı ayn) maslahatlar ve insanlardan bir kısmının yerine getirmesi istenilen (farz-ı kifâye) maslahatlar olarak ikiye ayrılmaktadır.⁴⁷⁷ Namazın her kılınışında Allah'ı (c.c.) tazimin gerçekleşmesi örneğinde olduğu gibi fiilin tekrarlanmasıyla söz konusu maslahat da tekrarlanıyorsa bu fiil farz-ı ayn'dır. Aç birisi bir kişi tarafından dahi doyurulunca maslahat gerçekleşmiş olur. Bu kişinin herkes tarafından doyurulması gerekmez. Bu sebeple buradaki fiil, farz-ı kifâyedir.⁴⁷⁸ Farzın bu iki çeşidine bazı kaynaklarda şer'an belirlenmiş vâcip ve şer'an belirlenmemiş vâcip ismi de verilmiştir.⁴⁷⁹

⁴⁷¹ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/106.

⁴⁷² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 52-53.

⁴⁷³ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 52-53.

⁴⁷⁴ Serahsî, *Usûlü'l-fikh*, 1/115.

⁴⁷⁵ Muhammed b. Alî b. Tayyîb Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*, nşr. Halîl el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403), 1/82.

⁴⁷⁶ Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 1/125-127.

⁴⁷⁷ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/51.

⁴⁷⁸ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *ez-Zahîre (fî'l-fikh)*, nşr. Muhammed Bû Hubze (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 10/23; Şehâbeddin el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 390-391.

⁴⁷⁹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1/246-247.

(aa) Şer'an Belirlenmiş Vâcipler⁴⁸⁰

Mükellef tarafından yerine getirilinceye kadar üzerinde bir borç olarak bulunan haklardır. Namazın farzları, zekât miktarı gibi. Bunlar her Müslüman için farz-ı ayndır ve zarûriyyâta örnektir. Zikredilen vâcip kavramı eğer farz manasında kullanılmışsa hem cüz hem kül açısından vâciptir. Örneğin öğle namazı farz-ı ayndır. Öğle namazının cüz olarak terk edilmesi büyük günahdır. Bütün öğle namazlarının kül olarak terk edilmesi ise büyük günahdır.⁴⁸¹ Eğer Hanefilerin taksimindeki gibi farzın altında yer alacak şekilde vâcip kullanılmış ise bu durumda cüz olarak vâcip, kül olarak farzdır. Örneğin özürsüz olarak yalan söylemek cüz itibarıyla vâcibin ihlalidir. Devamlı olarak yani kül itibarıyla yalan söylemek ise farzın ihlalidir.⁴⁸² Farz ve vâcibin birbirlerine olan üstünlük ve öncelik durumları da zarûriyyât ve hâciyyât arasındaki ilişkiye benzemektedir.⁴⁸³

(bb) Şer'an Belirlenmemiş Vâcipler⁴⁸⁴

Mükellef tarafından yerine getirilmesi istenilen ancak miktar ve zaman bakımından meçhul olması sebebiyle mükellef üzerinde bir borç olarak bulunmayan haklardır. Muhtaçlara yardım edilmesine, açların doyurulmasına, adalet ve ihsan gibi faziletlerle ihtiyaç ortaya çıkıncaya kadar talep yoktur. Ancak ihtiyaç ortaya çıktığında ictihâdla bu ihtiyaç ortadan kaldırılacaktır.⁴⁸⁵ Söz konusu kifâi farzlar tahsîn ve tezyîn hükmüne tabi olup tahsîniyyâta örnektir.⁴⁸⁶ Ancak kifâi farzlar cüz ve kül olarak ele alınışına göre mubah, mendup, farz-ı ayn veya kesin vâcip olabilmektedir.

Söz konusu durumlar şu şekildedir: 1. Yapılıp yapılmamakta serbest bırakılan mubah maslahatları ifade ettiği durumlar: Medeni hayatın gelişimi için sanat veya meslek icra etmek böyledir. Bunların işlenmesiyle bir sevap elde edilmemektedir. 2. Cüz olarak ele alındığında mendup maslahatları ifade ettiği durumlar: Adalet, ihsan gibi fiiller böyledir. 3. Kül olarak ele alındığında kifâi vâcip olan durumlar: Toplumda bir kişinin yapmasıyla diğerlerinin üzerinden sorumluluk düşer ve yapan kişi mendup sevabı kazanır. Ancak herkes tarafından terk edilirse bütün mükellefler günah kazanır. 4. Cüz olarak ele alındığında kesin vâciplik ifade

⁴⁸⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/246-247.

⁴⁸¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/213.

⁴⁸² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/215.

⁴⁸³ Pekcan, *İslâm Hukukunda Gaye Problemi*, 287.

⁴⁸⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/246-247.

⁴⁸⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/247.

⁴⁸⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/251.

ettiği durumlar: Bizzat devlet başkanına mahsus olan adaletin yerine getirilmesi görevi böyledir.⁴⁸⁷ Maslahat mertebelerinden zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât ile teklîfî hükümler tam manasıyla paralellik göstermemektedir.

(b) Tahsîniyyât-Mendup İlişkisi

Mendup, şer‘an zorunlu ve gerekli olmaksızın yapılması istenen, terk edilmesi hâlinde ise kişiye günah, ceza ve kınama getirmeyen fiillerdir.⁴⁸⁸ Bu fiillerin terk edilmesinde günah olmasa da bu terk edişte bir hayır da yoktur.⁴⁸⁹ Çünkü bu fiiller, farzların kolaylaşmasına katkı sağlar ve yapılmasıyla kişiye övgüye layık kılar.⁴⁹⁰ Nâfile ve benzeri fiiller bunlardandır. Revâtîp sünnetler, hacda yapılan zikirler, namazdaki huşû buna örnektir.⁴⁹¹

Cüveynî’ye göre mendup için getirilen “Yapanın sevaba nail olduğu, terk edenin cezaya çarptırılmadığı maslahatlardır.” şeklindeki tanıma ‘terki açısından’ ifadesinin eklenmesi gerekmektedir. Çünkü mendubun sadece terkinden dolayı kişiye günah ve kınama yoktur. Mendubun zıddı olan bir fiilin yapılması hâlinde kişi günah ve kınamaya uğrayacaktır. Yine mendup için getirilen “Terki kınamayı gerektirmemekle beraber yapılması terkenden evla olan fiillerdir.” şeklindeki tanıma da ‘şer‘an’ ifadesinin eklenmesi gerekmektedir. Çünkü bu tanıma göre dinin teşrî‘ kılınmasından önce iyi ve kötünün akılla bilinebileceğini savunanlar bunu haz verme ve acıyı giderme yönünden kendi maslahatları olarak değerlendirirler. Sonuç olarak “Şer‘an terki kınamayı gerektirmemekle birlikte yapılması terk edilmesinden iyi olan fiillerdir.” şeklindeki tanım, mendubu tam olarak ortaya koymaktadır.⁴⁹²

Cüveynî, Kaderiyye tarafından mendup için getirilen “Yapanların övülmeye layık olduğu ve yapmış olduğu bu fiil ile failinin tazim elde ettiği; ancak yapmayanların zemmi hak etmediği fiillerdir.” şeklindeki tanımına “Mendup, şâri‘in gerekli olmayarak talep ettiği fiillerdir.” diyerek karşı çıkmıştır.⁴⁹³ Çünkü Allah (c.c.) bir fiilin faziletli olduğunu ifade etmişse artık o mendup değil kulların teşvik edildiği bir fiil hâlini alır. Şâri‘in teşvik edip faziletli saydığı, övdüğü bir fiil, yapılıp yapılmama hususunda tercihe bırakılmış değildir Kaderiyye’nin

⁴⁸⁷ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1/252.

⁴⁸⁸ Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 6/7,37; Debûsî, *Takvîmü’l- edille*, 78; Abdülmün‘im, “el-Mendûb”, 3/362.

⁴⁸⁹ Cüveynî, *et-Telhîs*, 1/162.

⁴⁹⁰ Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 6/37.

⁴⁹¹ Debûsî, *Takvîmü’l- edille*, 78.

⁴⁹² Cüveynî, *et-Telhîs*, 1/162.

⁴⁹³ Debûsî, *Takvîmü’l- edille*, 78-79.

tanımındaki gibi bir serbestlik söz konusu olsaydı bu durumdaki fiil mendup değil mubah olurdu. Menduplar, yapanı Allah'a (c.c.) yaklaştırdığına göre mendubun terki de kişiyi Allah'a (c.c.) yakın olmaktan alıkoyar. Bu sebeple yapılmaması hâlinde Allah'a (c.c.) yakın olmamanın kişiye ulaşan bir kınama olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁹⁴

Şâtıbî mendubun gerekliliğine ilişkin görüşlerini sistematik açıdan öncülüğünü ettiği maslahat meselesinde ele almaktadır. Zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyâtın birbirlerini tamamlayıcı, hazırlayıcı ve hatırlatıcı bir rol oynadığını ifade eden⁴⁹⁵ Şâtıbî'ye göre mendup ya vâcibin bir mukaddimesi ya da onun bir hatırlatıcısıdır. Vâcibin cinsinden olan menduplara farzlarıyla birlikte namazların nâfileleri, farzlarıyla birlikte oruç, zekât ve haccın sünnet ve müstehapları örnek olara verilebilir. Vâcibin cinsinden olmayan menduplara namaza yönelik olarak elbisenin, bedeninin ve namaz kılınacak yerin temiz olması, giyilen elbisenin güzel olması, misvak kullanılması, oruca yönelik olarak iftara acele edilmesi, sahurun geç zamana bırakılması, oruçluyken boş sözlerden kaçınılması, kıraat sırasında sesin güzelleştirilmesi, sözün anlam ve ifade şeklinin güzelleştirilmesi örnek olarak gösterilebilir.⁴⁹⁶

Vâcib ile mendup cüz itibarıyla fazilet ve ceza bakımından farklılık arz etmektedir. Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, nâfile ibadetlerin aslen ihlal edilebilmesinin câiz olduğunu, farz için böyle bir şeyin câiz olmadığını ifade etmektedir.⁴⁹⁷ Örneğin vâcib bir zikir mendup zikirden, ihrama girerken getirilen tekbir herhangi bir zamanda getirilen tekbirden,⁴⁹⁸ daha değersiz bir koyunun zekât olarak verilmesi daha değerli bir koyunun daha çok ihtiyaç sahibi birine sadaka olarak verilmesinden daha faziletlidir. Çünkü vâcib nâfileden efdaldır.⁴⁹⁹ Bununla birlikte mendubun yerine getirilmesi zorunlu olmamasına rağmen bir kişinin hayatı boyunca bir mendubu terk etmesi kişinin kendi hayatına, bir toplumun tamamının bir mendubu terk etmesi ise o toplumun bütününe çok büyük zararlar verecektir.⁵⁰⁰ Örneğin büyük mescidlerde ezan okunması, namazın cemaatle kılınması, nâfile sadaka

⁴⁹⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî Karâfî, *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 2/127.

⁴⁹⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/43.

⁴⁹⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/239.

⁴⁹⁷ Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, 1/126-127.

⁴⁹⁸ İzzeddîn İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/29; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/171.

⁴⁹⁹ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 145.

⁵⁰⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/40.

verilmesi, nikâh, umre gibi fiiller cüz itibarıyla menduptur. Ancak bunlar bir kişi tarafından bütünüyle terk edilirse terk edenin adaletini sarsar. Örneğin bir kişi sürekli olarak cemaatle namazı terk edecek olursa şahitliği kabul edilmez. Toplumun tamamı tarafından terk edilirse de dinin korunması esası zarara uğrar. Örneğin bir şehir, ezanı terk edecek olursa o şehirle savaşılmaması câiz olur.⁵⁰¹ Görüldüğü üzere cüz itibarıyla mendup olan fiiller kül itibarıyla vâcip hükmünü alabilmektedir.⁵⁰²

Menduba dair zikredilen örnekler aynı zamanda tahsîniyyât için de örnek olarak sunulabilir. Tahsîniyyât ef'âl-i mükellefin kapsamında daha çok mendup içerisinde görülse de⁵⁰³ tahsînî seviyede bir maslahatın bir kişi tarafından ömür boyunca terk edilmesi veya bir toplumun tamamı tarafından terk edilmesi durumunda vâcip seviyesine ulaşabilmektedir.⁵⁰⁴ Bu sebeple tahsîniyyâtın korunması, zarûriyyâtın korunması nisbetinde gözetilmeye muhtaçtır.

(c) Tahsîniyyât-Mubah İlişkisi

Mubah, dinen yapılmasında veya terk edilmesinde eşitliğin olduğu, yapılması veya terk edilmesi hususunda övgü veya kınama, ödül veya ceza, sevap veya günah bulunmayan, muhatabın serbest bırakıldığı fiillerdir.⁵⁰⁵ Mükellef yapmakla sorumlu olmadığı için mubah, tekliften sayılmaz.⁵⁰⁶ Çünkü teklifte külfet ve meşakkat vardır. Böylece mubah; vâcip, haram, mendup ve mekruhtan ayrılmaktadır.⁵⁰⁷ Mubah, dünyevi maslahatlara mahsus olup ahirette bunlar için bir sevap yoktur.⁵⁰⁸

Şâtıbî'ye göre mubah, maslahatlar bağlamında ikiye ayrılmaktadır: Birincisi, zarûrî, hâcî ya da tahsînî bir aslın yardımcısı veya hazırlayıcısı olan mubahtır. Örneğin yemek, içmek, giyinmek gibi fiiller cüz itibarıyla mubahtır. Kişi yemek ve içmekte serbest bırakılmıştır. Ancak bir kişinin hayatı boyunca veya toplumun tamamı tarafından kül olarak yeme ve içmenin terk edilmesi hâlinde bu fiil mubah olmaktan çıkar ve vâcip hâlini alır. Çünkü yemek, içmek ve giyinmek mubah olsa da külliyyen terk edilmesi hâlinde zarûriyyât zarara uğrayacaktır. İkincisi

⁵⁰¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/133.

⁵⁰² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/211.

⁵⁰³ Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 6/7.

⁵⁰⁴ Şehâbeddin Karâfî, *el-Furûk*, 2/127.

⁵⁰⁵ Abdülmün'im, "el-Mübâh", 3/202. Ayrıca bk. Cüveynî, *et-Telhîs*, 1/ 250, 253.

⁵⁰⁶ Cüveynî, *et-Telhîs*, 1/255.

⁵⁰⁷ Cüveynî, *et-Telhîs*, 1/160-161.

⁵⁰⁸ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/56.

ise zarûrî, hâcî ve tahsînî maslahatın iptaline ilişkin mubahtır. Örneğin evlilik kurumu, neslin korunmasında, insanlar arasında ülfet sağlanmasında, akraba ilişkilerinin desteklenmesinde zarûrî, hâcî ve tahsînî maslahatları bünyesinde barındırmaktadır. Talâk, mubah olmakla birlikte zikredilen bu maslahatları ortadan kaldırdığı için terki, işlenmesinden evladır. Ancak geçimsizlik sebebiyle Allah'ın (c.c.) sınırlarının korunamamasından endişe edilirse talâk, işlenmesi terkinden evla bir mubah hâlini alır. Aynı şekilde dünya ve ahirete yönelik hiçbir maslahat sağlamaması sebebiyle oyun oynamanın hoş görülmemesine rağmen kişinin eşiyle oynaması neslin korunmasına yönelik zarûriyyâta hizmet eden bir mubahtır. Cihad için atın eğitilmesi, oklarla oynanan oyunlar, dinin korunmasına yönelik zarûriyyâta hizmet eden mubahtır. Mubaha dair zikredilen örnekler aynı zamanda tahsîniyyât için de örnek olarak sunulabilir.⁵⁰⁹

Mubah, kül veya cüz olarak ele alınmasına bağlı olarak farklı hükümler arz etmektedir. a) Cüz olarak ele alındığında mubaha yönelik bir talep ve yükümlülük yoktur. Örneğin vâcip derecesinde olmaksızın yemek, içmek, giyinmek, ibadetlere güzellik katan fiiler, israfa kaçmayan güzel âdetler cüz itibarıyla mubahtır. b) Kül olarak ele alındığında mendup veya vâcip olduğu durumlardır. Örneğin yemek, içmek ve giyinmek gibi fiillerin bir kişi tarafından tamamen terk edilmesi veya bir topluluğun tamamı tarafından terk edilmesi hâlinde zarûriyyât terk edilmiş olur. Bu sebeple mubahların küllî surette işlenmesi vâcip hükmünü alır. c) Kül olarak ele alındığında mekruh veya haram olduğu durumlar: Mubah bir fiil bir kişi tarafından sürekli olarak işlendiğinde bu fiil o kişinin adalet ve dürüstlük vasıflarını zedelemektedir. Mubah devamlı yapıldığında insanı küçük günahlara götürür; küçük günah devamlı yapıldığında ise insanı büyük günaha götürür. Örneğin mesire yerlerinde gezmek mubah olmasına rağmen devamlı surette oralarda vakit geçiren kişi için mekruh hükmünü alır. Hüküm cüz itibarıyla mubah olmasına rağmen kül itibarıyla mekruhtur.⁵¹⁰

Dış unsurların etki etmediği durumlar için mubahın işlenmesi övgüye, terki de yergiye sebep olmaz. Ancak dış unsurların etkisi dikkate alındığında mubah dörde ayrılmaktadır: Birincisi, işlenmesi talep edilen bir şeye hizmet eden mubahtır. Bu kısım, vâcip ve mendup düzeyindedir Mesela güzel elbisenin giyilmesi cüz itibarıyla mubahtır. Herhangi bir emir veya nehy söz konusu olmadığından giyilip

⁵⁰⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/203.

⁵¹⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/206-209. Ayrıca bk. Âmidî, *el-İhkâm*, 1/169.

giyilmeme açısından eşittir. Ancak dış unsurların etkisi dikkate alındığında güzel elbisenin giyilmesine sıcak ve soğuktan korunma maksadı eklenirse zarûriyyât olur. Bu yönüyle mubah, dış unsurların etkisi dikkate alındığında vâcip veya mendup hâlini almaktadır. İkincisi, terk edilmesi talep edilen bir şeye hizmet eden mubahtır. Bu kısım haram ve mekruh düzeyindedir. Üçüncüsü, terki ya da işlenmesi tercihe bırakılan bir mubaha hizmet eden mubahtır. Bu kısım hizmet ettiği şeye göre hüküm almaktadır. Buradaki mubah şâri'in hüküm bildirmeyip aklın inisiyatifine bıraktığı fiillerdir. Bu inisiyatif aklın hüsnü tercih etmeye muktedir olmasından kaynaklanmaktadır. Tercih etme özgürlüğü bulunan bu alanda maslahatı celb veya mefsedeti defetmeyen bir fiil varsa onun kabîh olduğuna karar verilir ve bu hususta tekliften veya mubahlıktan söz edilemez. Mubah, akılla bilinebilir olmasından dolayı hakkında şer'î hüküm bulunmayan kulların kendi maslahatlarını gözeterek değerlendirebilecekleri bir alandır. Mesela yenilecek olan bir şeyin içerisine necis bir şey düşse aklen o yiyeceğin dökülmesine hükmedilmektedir. Bu durumda başlangıçta mubah olan fiil maslahata uygun olmaması ve kubuh bulundurmasından dolayı mubahlıktan çıkar. Dördüncüsü ise bunlardan birinin altına girmeyen mubahtır. Bu kısım herhangi bir dünya ve ahiret maslahatı barındırmaması sebebiyle terk edilmesi istenen mubahtır.⁵¹¹

Görüldüğü üzere ef'âl-i mükellefin kapsamındaki hükümler arasında kesin sınırlar bulunmadığı gibi ef'âl-i mükellefin ile zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât arasında paralel bir ilişki de söz konusu değildir.

Zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât mertebelerinin birbirleri karşısındaki durumun bir benzeri kendisinden önceki mertebeye nisbetle farz ve nâfilenin için de geçerlidir. Namazın aslına nisbetle tahâret, avret yerlerinin örtülmesi, kibleye yönelinmesi, sûre okunması, tekbir ve tesbih namazın şartlarından olup tahsîniyyâta örnek olarak zikredilir. Burada asıl olan namazdır. Tahâret, setr-i avret, kibleye yönelme vs. ise cüz itibarıyla vâcibin cinsinden olmayan menduplardır.⁵¹²

Ancak mendubun mutlak olarak iptal edilmesi hâlinde vâcibin rükünlarından biri ihlal edilmiş olacağından vâcip bundan etkilenecektir. Burada cüz itibarıyla ele alındığında mendup olan şeyler, kül olarak ele alındığında vâcip hükmünü almaktadır. Bu sebeple ihlal edilmemesi gerekmektedir. Çünkü kül olarak

⁵¹¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/172, 224, 227. Ayrıca bk. Cessâs, *Usûlü'l-Fıkh*, 4/70; Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 1/82, 2/202.

⁵¹² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/40.

mendup, o vâcibin bir rûknü hâline gelmiş olmaktadır. Vâcibin rûkûnlerinden biri eksik olduğunda vâcip nasıl ihlale uğruyorsa rûkûn mevkisine ulaşmış mendup ihlal edildiğinde de vâcip ihlale uğrayacaktır. Çünkü teklifi hükümler nispet edildiği duruma göre değişiklik göstermektedir. Bu yönüyle cüz itibarıyla tahsîniyyât olarak zikredilen hükümler, kül olarak ihlal edildiğinde yalnızca tahsîniyyâtın ihlali ile kalmayıp bağlı bulunduğu asla vâcibin ihlali gibi etki etmektedir. Böylece tahsîniyyât vâcip mertebesinde görülmektedir.⁵¹³

Canın korunması aslına nispetle temiz olanın yenilip içilmesi, şer'î usule uygun şekilde kesilen hayvanın yenilmesi, malın korunması aslına nispetle satılan şeyin şer'an faydalanılabilir ve satışı câiz şeylerden olması, necâset, içki vs. içermemesi tahsîniyyâta örnek olarak zikredilir. Burada asıl olan korunması gereken beş zarûrî ilkedir. Zikredilen örnekler cüz itibarıyla vâcibin cinsinden olmayan menduplardır. Tüm bu hükümlerin kül olarak terk edilmesi durumunda dinin, canın ve malın korunması aslı ortadan kalkacağı için tahsîniyyât olarak zikredilen bu maslahatlar vâcip mertebesine yükselecektir. Çünkü tahsîniyyâtın ihmal edilmesi, zarûriyyâtı mutlak surette etkileyecektir.⁵¹⁴ Bu yönüyle cüz itibarıyla tahsîniyyâta örnek olan bir fiilin, kül itibarıyla ele alındığında herhangi bir teklifi hüküm mertebesine ulaşabildiği görülebilir.

2.2.4 Akli Delil İtibarıyla Tahsîniyyât

Tahsîniyyât, fitrata ve tabiata uyumlu olması bakımından güzel, kemâl sıfatları bakımından güzel ve şer'î sevap ve emir itibarıyla güzel olmak üzere üç kapsamda ele alınmaktadır.⁵¹⁵ İlk ikisi şer'î bir delile ihtiyaç duyulmaksızın herkes tarafından iyi ve güzel olduğu kabul edilen alanı ifade etmektedir. Üçüncüsü ise doğrudan akılla bilinmemesi sebebiyle şer'îatın varlığına ihtiyaç duyulan alanı ifade etmektedir. Bu alanda şer'an iyi ve güzel sayılan hükümlerin akılla bilinip bilinmeyeceğine ilişkin çeşitli görüşler yer almaktadır. Cüveynî, şer'î hükümleri emre ve nehye delaleti açısından hüsün ve kubuh olmak üzere ikiye ayırmaktadır.⁵¹⁶ Bununla beraber hüsün ve kubhun şer'î olduğunu savunanlar, akli olduğunu savunanlar ve hem akli hem şer'î olduğunu savunanlar şeklinde üç farklı grup karşımıza çıkmaktadır:

(1) Eş'arîlere Göre Hüsün ve Kubuh

⁵¹³ Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 6/7; Şehâbeddin Karâfî, *el-Furûk*, 2/127.

⁵¹⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/40.

⁵¹⁵ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 1/181.

⁵¹⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/8.

Eş'arî âlimlerine göre fiiller zatında bir vasıf taşımaksızın toplumda varlığını devam ettirmektedir. Şer'iat, teşrî' kılındığında bu fiiler iyidir veya kötüdür şeklinde hükümler kazanmakta insanlar da dinin varlığıyla beraber iyi ve kötüyü öğrenmiş olmaktadır. Fiil, zatında iyi olduğu için emredilmiş ve kötü olduğu için de nehyedilmiş değildir. Fiil, emredildiği için iyi ve nehyedildiği için de kötüdür. Hüsün ve kubuh, fiillerin tanımına ve iyiliğine atıfta bulunmaz.⁵¹⁷ Şayet bir fiilin iyi veya kötü olması fiilin zatına veya faile bağlı olsaydı bu durumda failin kendisinden veya çirkin bir fiilinden dolayı kötü gördüğümüz bir davranışın kubuh olması gerekirdi. Failin kendisinden dolayı kubuh denilemeyeceği gibi failin övülmesinden dolayı bir fiile hüsündür de denilemez. Çünkü bir kişinin kendisine veya amacına uygun olması hasebiyle hüsün denilen bir fiil, bir başkasına rahatsızlık verici olabilmektedir. Burada belirleyici bir otoriteye ihtiyaç duyulmaktadır.

Aklın hüsün ve kubhu isabetli bir şekilde anlayamayacağını savunan Cüveynî, bunu yalnız başına büyüyen bir çocuğun yalan söylemenin kötü bir şey olduğunu bilememesiyle temellendirmekte, toplum tarafından yalanın kötü olarak bilinmesini ise geçmiş şer'atların kültür ve gelenek olarak yaşamaya devam etmesiyle izah etmektedir.⁵¹⁸ Bu sebeple aklen iyi olan, Allah (c.c.) nezdinde de iyidir demek doğru olmaz.⁵¹⁹ Yaratılıştan ve ahlakta itidalli olmak anlamına gelen hüsün,⁵²⁰ şer'an övülen bütün fiilleri ifade etmektedir.⁵²¹ Bir fiil şer'an övülüyorsa o fiil hakikatte de güzeldir.⁵²² Hüsün ve kubuh ancak şer'an bilinebilmektedir. Bu sebeple kulların günaha düşmemek için vücûb ve nedb ifade eden fiillerin şer'iat tarafından açıklanmasına ihtiyacı vardır.⁵²³ Bir fiil hakkında vâcip veya mendup olduğuna dair bir delil bulunmazsa buna kulların ihtiyacı olduğu hâlde açıklanmamış olması mümkün olmayacağı için bu fiilin mubah olması sebebiyle açıklanmadığını söyleyebiliriz. Çünkü şer'iatın bütün mubahları tek tek açıklaması mümkün değildir.⁵²⁴

(2) Mu'tezile'ye Göre Hüsün ve Kubuh

⁵¹⁷ Cüveynî, *et-Telhîs*, 1/255.

⁵¹⁸ Cüveynî, *et-Telhîs*, 1/253.

⁵¹⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkullânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd fî usûli'l-fıkh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 1/285.

⁵²⁰ Cüveynî, *et-Telhîs*, 1/68, 153.

⁵²¹ Cüveynî, *et-Telhîs*, 1/154.

⁵²² Cüveynî, *et-Telhîs*, 1/68.

⁵²³ Cessâs, *Usûlü'l-Fıkh*, 3/227.

⁵²⁴ Cessâs, *Usûlü'l-Fıkh*, 3/227.

Akla oldukça önem veren Mu'tezile âlimleri, fiilleri ikiye ayırmaktadır. Bunlardan birincisi, iyilik ve kötülük hükmü emir ve yasağa bağlı olan fiillerdir. İkincisi ise iyilik ve kötülük hükmü emir ve yasağa bağlı olmayan fiiller olup bu fiilleri yapmak ve terk etmekten kişi sorumlu tutulmaz.⁵²⁵

Allah'ın (c.c.) varlığı ve birliği, yardımlaşmanın ve doğru sözlü olmanın iyiliği, küfrün ve yalan söylemenin kötülüğü bilgisi, zarûrî bilgilerden sayılmaktadır. Bu kısımda yer alan bilgilere akıl, vahye gerek olmaksızın doğrudan ulaşabilmektedir. Vahiy ve tebliğ olmasa dahi kişi aklen sorumludur. Çünkü fiiller iyi ve kötü vasıfları zatında barındırmaktadır ve akıl sahibi her insan bu fiilin iyi veya kötü olduğunu bilmektedir. Bu bilgi ile kişi doğru olanı tercih etmekten sorumludur. Bunların dışında yer alan Allah'a (c.c.) ibadetin şekli, zamanı ve kuralları, insanın toplumla olan ilişkisinde yer alan bazı meselelerin iyi ve kötülüğü bilgisi, vahyî bilgilerden sayılmaktadır. Bu kısımda yer alan bilgilere ancak vahiy ile ulaşabilmektedir. Vahiy ve tebliğ olmadığı takdirde kişi bu kısımdan sorumlu tutulmamaktadır.⁵²⁶

Aklın hüsün ve kubhu bilebileceğini savunan Mu'tezile âlimlerine göre fiiller zatında hiçbir iyilik ya da kötülük taşımasaydı din teşrî' kılındıktan sonra arasında hiçbir fark bulunmayan fiillerden bazılarına farz, bazılarına da haram hükmü konulmuş olacaktı ki bu anlamsız olurdu. Bu sebeple şâri' bir fiili yasaklıyorsa o fiil zatında da kötü, şâri' bir fiili emrediyorsa o fiil zatında da iyidir.⁵²⁷ Güzel olan her şey sırf kendisi övgüden bağımsız olarak güzeldir. Gerçek manada güzelliğe sahip olan bir şeyin dışarıdan bir şeyin etkisine ihtiyacı yoktur. Övgü, bir nesneyi ne iyi ne de kötü yapar. Bir zümrüt, övgü toplamasa dahi kendi zatında güzeldir.⁵²⁸

(3) Mâtürîdîlere Göre Hüsün ve Kubuh

Daha çok orta yolu benimseyen Mâtürîdî âlimleri, hüsün ve kubhun kısmen akıl kısmen de şeriatla bilinebileceğini savunmaktadırlar. İnsan, yaratılışına, çevresine, evrene ve eşyaya dair bilgi sahibi olduğu nispette iyi ve kötünün bilgisine ulaşacaktır. Akıl, fiillerdeki hüsün ve kubhu bilebilmektedir. Ancak akıl sınırlı olduğu için vahye de ihtiyaç vardır. Kişinin sorumluluğu açısından bir grup, hüsün ve kubhun akılla bilinebileceğini bu sebeple kişinin tercihlerinden sorumlu

⁵²⁵ Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 1/363-364.

⁵²⁶ Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 17/286-287.

⁵²⁷ Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 1/82.

⁵²⁸ Aurelius, *Düşünceler*, 62.

olduğunu, diğer grup ise aklın hüsün ve kubhu sınırlı olarak bilebileceğini, kesin bilgiye ancak vahiy ile ulaşılabilirliğini ve bu sebeple sorumluluk için yeterli olmadığını ifade etmektedir.⁵²⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de hüsün ve kubhun akılla bilinebileceğine dair en önemli örnek Hz. İbrâhim’in (a.s.) çevresine ibretle bakarak akıyla Allah’ın (c.c.) varlığını ve birliğini kavramış olmasıdır. Bir diğer örnek ise yeryüzünde kuruyan yer ve bitkilerin yeniden canlanmasının Ashâb-ı Kehf kıssasından daha çok öneme sahip olduğu ifade edilmesidir.⁵³⁰ Mâtürîdî’nin hüsün ve kubhun akılla bilinebileceğine yönelik düşüncesi, Kur’ân-ı Kerîm’e uygun bir yaklaşımdır. Bununla birlikte Kur’an âyetleri insanın bilgisinin tam ve kesin bir bilgi olmadığını da göstermektedir. Nitekim “... *Olur ki hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için hayırlı olur ve hoşunuza giden bir şey de sizin için şer olur...*”⁵³¹ buyrulmaktadır. Fiillerdeki hüsün ve kubhu akılla bilinebilse dahi akıl bazen yanılabilir. Ya da hem hüsnü hem kubhu içinde barındıran bir fiilde akıl hangisinin tercihe şayan olduğu hususunda isabetli davranamayabilir. Bu sebeple Mâtürîdî’nin aklın hüsün ve kubhu bilse dahi yetersiz kalacağına ilişkin düşüncesi, Kur’an’ın bütününe uygun bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tahsîniyyât, fitratî güzel olan, kemâl sıfatta olan ve şer‘an sevaba delalet eden fiilleri ifade eden bir kavramdır.⁵³² Tahsînî fiillerin zatında iyilik mevcuttur ancak şer‘at vârid olmadığı müddetçe herkesten bu iyiyi bilip amel etmesi beklenemez. Bu sebeple şer‘atın desteklemesine ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin resim ve mimari, gören herkeste estetik bir zevk oluşturması sebebiyle zâtı itibarıyla iyidir. Şer‘î hükümlerin varlığı ile insana baktığında huzur veren, Allah’ın (c.c.) sanatını hatırlatan resim örnekleri ile insana ve hayvanlara yararlı mimari örnekleri ortaya çıkmıştır. Bu vasıfları taşıyan sanat eserleri tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir. Şer‘attan bağımsız bir “iyi” ve “güzel” anlayışı batı medeniyetindeki gibi nü⁵³³ sanatının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Öyle ki tahsîniyyât yalnızca güzel ve hoş giden, beğenilen şeyleri değil şer‘atın güzel

⁵²⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi (İstanbul: Mektebetü’l-İrşâd/İrşâd Kitabevi, 1422/2001), 69-76.

⁵³⁰ el-Kehf 18/7-9; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, 10/356.

⁵³¹ el-Bakara 2/216.

⁵³² İbn Manzûr, “tahsîn”, 13/114-115.

⁵³³ Nü, “(resim ve heykel sanatında) Çıplak kadın figürü” demektir. Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 940.

bulduğu ve güzel davranışları, ahlaki erdemleri içine alan bir kavramdır. Bu değerlerden uzak olan iyi ve güzel tahsîniyyâta örnek olarak sunulamaz.

2.3 Kavramlaşma Dönemi ve Sonrasında Tahsîniyyât

Cüveynî'den itibaren tahsîniyyât, zarûriyyât ve hâciyyât seviyesindeki hükümlerin olgunlaştırılması, güzelleştirilmesi, tamamlanıp kemâle ulaştırılması manasında maslahatın üçüncü mertebesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tahsîniyyâtın terim anlamı, Cüveynî öncesi dönemde kullanılan tahsîniyyâtın sözlük anlamıyla örtüşmektedir.

2.3.1 Fıkıh Usulü Literatüründe Tahsîniyyât

(1) Hakîm et-Tirmizî'de (ö. 320/932) Tahsîniyyât

Hakîm et-Tirmizî, makāsıdı ele alan ilk fıkıh âlimlerindendir. Hâlid ez-Zehrî'nin tahkik ettiği *Kitâbü İsbâtü'l-ilel*, Hakîm et-Tirmizî'nin dinî hükümlerdeki hikmetleri ve gayeleri ortaya koyduğu önemli bir eserdir. Muhakkik, eserin ön sözünde Hakîm et-Tirmizî'nin sünnet ve nâfile tanımlarına yer vererek onun bu tanımının tahsîniyyâta karşılık geldiğini ifade etmektedir.⁵³⁴ Sünnet ve nâfile, âdetlerin en güzellerine uygun düşen şeylerin yapılması ve bunlarla Allah'a (c.c.) yakınlığın elde edilmesidir. Nâfile hayırlar, sadaka, Allah'a (c.c.) yaklaşmak amacıyla yapılan her türlü amel ve buna benzer şeylerdir.⁵³⁵ Örneğin namaz ibadetinin yerine getirilebilmesi için namazın sınırlarını korumak farzdır. Namazın zineti ve güzelliği olan ziyadeliğeler ise nâfiledir. Bu şartları taşıyan bir namaz enbiyâ, evliya ve Allah'a (c.c.) yakın olanların namazıdır. Bunlar aynı zamanda tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

Hakîm et-Tirmizî, sünnet ve nâfileler bahsinde fazîlet olarak saydığı vasıfların ictihâd ehlinde bulunması gerektiğini ifade etmektedir.⁵³⁶ Bunun için ictihâdda bulunacak kişide velîlik, Allah (c.c.) dostu olmak, güzel ahlaklı olmak ve dünya şehvetlerinden uzak duran bir kimse olmak şartlarını aramaktadır. Bu vasıflar şahsiyetin zirve noktasını ve kemal seviyesini ifade etmektedir. Zikredilen ahlaki vasıflar tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(2) İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'de (ö. 478/1085) Tahsîniyyât

Cüveynî, tahsîniyyâtı maslahat bağlamında bir terim olarak ilk kullanan usul âlimidir. Maslahatları kıyas başlığı altında beşli taksime tabi tutan Cüveynî, tahsîniyyâta üçüncü kısımda yer vermektedir. Tahsîniyyâtı “Zarûret ve hâcet

⁵³⁴ Hakîm et-Tirmizî, *İsbâtü'l-ilel*, 47.

⁵³⁵ Hakîm et-Tirmizî, *İsbâtü'l-ilel*, 46.

⁵³⁶ Hakîm et-Tirmizî, *İsbâtü'l-ilel*, 44.

seviyesine ulaşmaksızın sadece mekârim-i ahlâk gayesi taşıyan maslahatlardır.”⁵³⁷ şeklinde tanımlar. Tarifinde mekârim-i ahlâka yer veren Cüveynî, burada asil ve olgunca hareket etmek, iyi ve güzel davranmak, ahlaki erdemlilik gibi vasıfları ön plana çıkarmaktadır. Resûlullah’ın (s.a.s.) “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”⁵³⁸ hadîs-i şerîfinde ifade ettiği “güzel ahlak”, mekârim-i ahlâka karşılık gelmektedir.⁵³⁹ Cüveynî’nin dördüncü mertebede zikrettiği maslahatlar, aslında üçüncü mertebe ile bağlantılıdır. Ancak bu mertebedeki maslahatlar, daha önce var olan genel kurala istisna olarak ortaya çıkan en güzel maslahatları ifade etmektedir.⁵⁴⁰ Aynı zamanda bu mertebede mekârim-i ahlâka üçüncü mertebede olduğu kadar vurgu da yapılmamaktadır.⁵⁴¹ Bu farklılığa rağmen Cüveynî’nin talebesi Gazzâlî, onun taksimindeki üçüncü ve dördüncü mertebeleri tahsîniyyât başlığı altında birleştirmiştir. Tahsîniyyât bu şekilde sistemleşerek devam edegelmiştir.

(3) Gazzâlî’de (ö. 505/1111) Tahsîniyyât

Gazzâlî, sahasında yazılan ilk eserlerden olması hasebiyle *Şifâü’l-galîl*’de tahsîniyyâta, kıyasın illeti belirleme yollarından münasebe bahsinde yer vermektedir.⁵⁴² Ancak daha sonra usule dair kaleme aldığı en kapsamlı ve son eser olan *el-Müstasfâ*’da tahsîniyyâta Cüveynî’den farklı olarak kıyas kapsamında değil de istislâh başlığı altında yer vermektedir. Gazzâlî, dinî ve uhrevî bir mana yüklediği maslahatı kuvveti açısından zaruret mertebesinde olanlar, ihtiyaç mertebesinde olanlar, tahsîn (güzelleştirme) ve tezyin (süsleme) mertebesinde olanlar şeklinde üç kısımda ele almaktadır. Gazzâlî, maslahatın üçlü taksiminde üçüncü kısım olan tahsîniyyâta ilk kez yer veren usul âlimidir. Tahsîniyyâtı “Zarûrî ve hâcî olmayan, fazladan yapılan şeyler yani güzelleştirme, süsleme, kolaylaştırma anlamı taşıyan, âdet ve muâmelelerde en güzel yöntemin uygulanmasıdır.” şeklinde tanımlar. Tarifinde Cüveynî’nin tanımına ilave olarak ahsenü’l-menâhic ve mehâsinü’l-âdât ifadelerine yer veren Gazzâlî, ahsenü’l-menâhic ile ahlaki boyuttaki davranışlara vurgu yapmaktadır. Gazzâlî’nin tahsîniyyât tanımı,

⁵³⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/84.

⁵³⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Muvattaü’l-Îmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf (Kahire: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.), “Hüsnü’l-Huluk”, 3357.

⁵³⁹ İbn Âşûr, *Makâsidü’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*, 63.

⁵⁴⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/88.

⁵⁴¹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/88.

⁵⁴² Gazzâlî, *Şifâü’l-galîl*, 162.

Cüveynî'nin üçüncü ve dördüncü mertebelerinin bileşimi mahiyetindedir. Gazzâlî'nin ortaya koymuş olduğu tahsîniyyât tarifi, kendisinden sonra gelen usulcüler tarafından benzer şekilde devam ettirilmiştir. Üçlü taksimi ortaya koyan Gazzâlî, bir de bu mertebelerin hepsinin peşi sıra gelen tekmilelerden bahsetmektedir. Bunlar her bir mertebeyi tamamlayıcı ve mükemmelleştirici nitelik taşımaktadır.⁵⁴³

(4) Fahreddin er-Râzî'de (ö. 606/1210) Tahsîniyyât

Fahreddin er-Râzî, maslahata kıyas kapsamında münâsib bahsinde yer vermektedir.⁵⁴⁴ Tahsîniyyâtı, “tahsînât” adıyla, zarûrî ve hâcî olmayan maslahatlar olarak zikretmektedir. Tahsîniyyâtı; “Mekârim-i ahlâka yöneltten mehâsinü's-şîmdir (güzel huy ve mizaç).” şeklinde tanımlar. Buna göre ahiret saadetine ulaşmak için bu dünyada nefsin terbiyesi ahlakın güzelleştirilmesi tahsîniyyâta örnektir.⁵⁴⁵

Fahreddin er-Râzî, tahsîniyyâtı iki kısma ayırmaktadır. Bunlardan birincisi, muteber bir kâideye aykırı olmayandır. Kölenin değerinin düşüklüğü sebebiyle şahitliğinin geçerli olmaması bu tahsîniyyâta örnektir. İkincisi, muteber kâideye aykırı olandır. Satın alma bakımından makul olmamasına rağmen kitâbet, âdetlerde güzel olması sebebiyle bu tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁵⁴⁶

(5) Seyfeddin el-Âmidî'de (ö. 631/1233) Tahsîniyyât

Seyfeddin el-Âmidî, tahsîniyyâta münasebet bahsinde şer'î hükümlerin maksatlarını ele alırken makâsîd taksîminde yer vermektedir.⁵⁴⁷ Tahsîniyyâtı, “Hükmü üçüncü seviyede güzelleştirmek, en iyi yöntemleri kullanmak, iyileştirmek ve süslemektir.” şeklinde tanımlar. Seyfeddin el-Âmidî, kölenin sahibine tabi olması ve efendisinin hizmetinde bulunması sebebiyle şahitlikten ve devlet yöneticiliğinden mahrum bırakılmasını tahsîniyyâta örnek olarak zikretmektedir.⁵⁴⁸

(6) İzzeddin İbn Abdüsselâm'da (ö. 660/1262) Tahsîniyyât

İzzeddin İbn Abdüsselâm, maslahatları Gazzâlî'den farklı olarak zarûriyyât, hâciyyât ve tetimmât şeklinde isimlendirmiştir.⁵⁴⁹ Onun tetimmâtta kastı

⁵⁴³ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 173-175.

⁵⁴⁴ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 5/159.

⁵⁴⁵ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 5/161.

⁵⁴⁶ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 5/163. Bu konuda geniş bilgi için bk. Abdurrahmân el-Kîlânî, “Merteбетü't-tahsîniyyât inde'l-usûliyyîn: dirâse ve tahlîl”, *Mu'te li'l-buhûs ve'd-dirâsât: mecelle ilmiyye muhkeme ve müfehrese* 26/1 (2011), 225-227.

⁵⁴⁷ Âmidî, *el-İhkâm*, 3/345.

⁵⁴⁸ Âmidî, *el-İhkâm*, 3/345.

⁵⁴⁹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 2/71.

tahsîniyyâtır. Nitekim Gazzâlî her mertebenin kendine has tekmileleri bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁰ İzzeddin İbn Abdüsselâm'ın zikrettiği üçlü taksimdeki tetimme, her mertebenin altında yer alan tetimmelerle karışıklığa yol açabilecek nitelik taşımaktadır. Bu sebeple üçüncü mertebenin “tahsîniyyât”, her mertebeyi tamamlayan maslahatların ise “tetimmât” veya “mükemmilât” olarak isimlendirilmesi daha uygun görülmüştür. Tetimmât, Şâtıbî tarafından sistemli olarak ortaya konulmuştur.

(7) Şehâbeddin el-Karâfî'de (ö. 684/1285) Tahsîniyyât

Şehâbeddin el-Karâfî, İzzeddin İbn Abdüsselâm gibi maslahatları zarûriyyât, hâciyyât ve tetimmât olmak üzere üçe ayırmaktadır. Hocası gibi tahsîniyyât yerine tetimmât kavramını kullanan Şehâbeddin el-Karâfî, dışkı yemenin yasaklığı, mükâtebenin meşru kılınması ve akrabanın nafakasından sorumlu olunması gibi hükümleri tahsîniyyâta örnek olarak zikretmektedir.⁵⁵¹

Şehâbeddin el-Karâfî, maslahatları makâsîd ve vesâil olanlar şeklinde sınıflandırmaktadır. Buna göre bizzat kendisi maslahat barındıranlara makâsîd, bir maslahata vesile olanlara ise vesâil demektedir. Vesâil olanların dereceleri vesile oldukları makâsîdın taşıdığı maslahatın derecesine göre belirlenmektedir. En üstün vesile en üstün makâsîda ulaştırandır. Aynı zamanda bir şey hem vesile hem maksad olabileceği için vesilenin de vesilesi olabilmektedir. Örneğin cihad dinin korunması için vesiledir. Cihad için hazırlık yapmak da cihad için bir vesiledir.⁵⁵² Böylece cihad hem vesile hem maksaddır. Şehâbeddin el-Karâfî'nin bu sınıflandırması mükemmilâta temel oluşturmaktadır. Nitekim dinin korunması aslına nisbetle cihad, zarûriyyâtın mükemmilâtına/tetimmâtına örnektir. Şehâbeddin el-Karâfî, her bir mertebenin etrafında yer alan mükemmilâta makâsîd ve vesâil konusu altında yer verdiğine göre maslahatın üçüncü mertebesi olarak zikrettiği “tetimmât”, tahsîniyyât mertebesini ifade etmektedir.

(8) İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî'de (ö. 790/1388) Tahsîniyyât

İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî, tahsîniyyâtı “Asıl maslahat olan zarûriyyât ve hâciyyâta fazladan bir kemâl vasıf getiren üstün ahlak ve kemâl anlayışının bir gereği olarak güzelleştirici ve süsleyici nitelik taşıyan maslahatlardır.” şeklinde tanımlamaktadır. Tarifinde “mekârim-i ahlâk” ve “mehâsin-i âdât”⁵⁵³ kavramlarını

⁵⁵⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 175.

⁵⁵¹ Şehâbeddin el-Karâfî, *ez-Zahîre*, 1/127-128.

⁵⁵² Şehâbeddin el-Karâfî, *ez-Zahîre*, 1/153; *el-Furûk*, 2/33.

⁵⁵³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/22.

ön plana çıkaran İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî, tahsîniyyâtın her yönden son noktayı koyucu, mükemmelleştirici, kemâl seviyeye ulaştırıcı olduğunu ifade etmektedir. Üç mertebenin birbirleri üzerindeki etkilerine ve mükemmilâtın her bir mertebeye olan etkisine yer vermektedir. Böylece tahsîniyyâtın ve mükemmilâtın önemini ortaya koymaktadır.⁵⁵⁴

(9) Şah Veliyyullah ed-Dihlevî’de (ö. 1176/1762) Tahsîniyyât

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi’l-bâliga* adlı eserinde hükümlerdeki maslahatları ve hikmetleri ortaya koymaktadır. Tahsîniyyâta özel olarak yer vermemesine rağmen kitabının ikinci cildinde hükümlerdeki maslahatları ifade ederken pek çok hükmün tahsîniyyât seviyesinde maslahat olduğunu ifade etmektedir. Bu sayede kitapta pek çok tahsîniyyât örneğine rastlanmaktadır.⁵⁵⁵

(10) Muhammed Tâhir İbn Âşûr’da (1879-1973) Tahsîniyyât

Muhammed Tâhir İbn Âşûr, tahsîniyyâtı “İnsanların hayatlarını en iyi şekilde, en eksiksiz yöntem, en doğru usul, en doğru yaklaşım, en iyi imajla sürdürmelerini ifade eden kavramdır.” şeklinde tanımlamaktadır.⁵⁵⁶ Önceki usulcülerden farklı olarak tahsîniyyâtı “Bir toplumun yükselişi ve diğer toplumlar nazarında cazibeli bir hâle gelişine sebep olan maslahatlardır.” şeklinde ifade etmektedir. Muhammed Tâhir İbn Âşûr’un tarifinde “kemâl-i hâli’l-ümme” ifadesi ön plana çıkmaktadır. İslâm toplumunun en üst noktada olgun bir medeniyet olduğu, insanların güvenli ve mutmain şekilde yaşadığı ve bu hâliyle diğer milletlere örnek teşkil ettiği böylece diğer milletlerin İslâm dinine katılma arzusu duyduğu seviyeyi tahsîniyyât olarak ifade etmektedir.⁵⁵⁷ İslâm toplumunun uygarlık düzeyine yükselmesi, diğer milletlere önderlik etmesi ve üstün bir medeniyet inşa etmesi tahsîniyyât ile mümkün olmaktadır. Nitekim tahsîniyyât mertebesi içerdiği ahlaki mana itibarıyla hem her bireyin hem de toplumun ulaşması gereken seviyedir. Setr-i avret gibi genel bir hükmü veya sakal bırakmak gibi bazı milletlere mahsus fitri âdetleri, medeniyetin yükselişi için söz konusu güzel âdetler olarak zikretmektedir.⁵⁵⁸

⁵⁵⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/26.

⁵⁵⁵ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi’l-bâliga*, 2/1-620.

⁵⁵⁶ İbn Âşûr, *Makâsidü’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*, 63.

⁵⁵⁷ İbn Âşûr, *Makâsidü’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*, 277-278.

⁵⁵⁸ İbn Âşûr, *Makâsidü’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*, 278. Benzer örnekler için bk. Kılânî, “Merteбетü’t-tahsîniyyât inde’l-usûliyyîn: dirâse ve tahlîl”, 213.

Muhammed Tâhir İbn Âşûr'a göre tahsîniyyât, belli bir millete ait olmayıp bütün ümmeti ilgilendiren maslahatlardır. Buna göre ibadet ve ahlak sahasında olduğu gibi iktisadî ve siyasi alanda da zarûriyyât ve hâciyyâtın korunduğu kadar tahsîniyyâtın korunması gerekmektedir. Ümmet ve ahlak nizamı ancak bu şartlarda kurulabilmektedir. Mutmain bir toplum ifadesiyle özgüveni yüksek, kınayıcıların kınamasından korkmayan, başka toplumlara örneklik ve öncülük edebilecek vasıfları üzerinde taşıyan bir toplum kastedilmektedir. Nitekim "... Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar..."⁵⁵⁹ âyet-i kerîmesinde zikredilen vasıflar, diğer toplumların özeneceği ve arzulayacağı tahsîniyyât seviyesinde bir medeniyeti temsil etmektedir.

2.3.2 Tahsîniyyâtı Oluşturan Dinamikler

Tahsîniyyâta usul âlimlerinin getirdiği tanımların genel yapısı itibarıyla üç yönlü bir mana vermemiz mümkündür. Tanımlarda ön plana çıkan mehâsin-i âdât, mekârim-i ahlâk⁵⁶⁰ ve ahsen-i menâhic⁵⁶¹ kavramlarından anlıyoruz ki tahsîniyyât ahlak, estetik, usul ve erkana göre en uygun şekilde davranma yöntemlerini bilmek ve uygulamaktır. Burada zikredilen kavramlar üzerinden tahsîniyyâtı anlamaya çalışacağız.

(1) Mekârim-i Ahlâk

Mekârim, güzel ve şık davranmayı ifade eden bir kavramdır. Mekârim-i ahlâk ise İslâm dininin özellikle üzerinde durduğu ve tavsiye ettiği davranış biçimlerini⁵⁶² ifade etmektedir. Faziletli davranmak olarak isimlendirdiğimiz mekârim-i ahlâktaki faziletleri ilk dönemlerde tasavvufçular ele almışlardır. Bu faziletleri 4 temel fazilet olarak sıralayan ilk dönem tasavvufçularından İbn Miskeveyh bunları adalet, hikmet, şecaat, iffet olarak sıralamaktadır. Kindî hikmet, necdet, iffet ve itidal; İbn Hazm ise fehm, necdet, cûd ve adalet şeklinde sıralamaktadır.⁵⁶³ Bu erdemler daha sonraki dönemde tasavvufçular tarafından 24, 40 ve 50 fazilet şeklinde genişletilmiştir. Fıkıh usulü âlimleri hükümlerin dayandığı erdemleri izah ederken bu kavramları kullanmasalar da mana itibarıyla bu çerçevede

⁵⁵⁹ el-Mâide 5/54.

⁵⁶⁰ Şâtıbî, *Muvâfakât*, 2/22.

⁵⁶¹ Gazzâlî, *Şifâü'l-galîl*, 169.

⁵⁶² Ebû Ali Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Mekârimü'l-ahlâk* (Küveyt: Mektebetü'l-Elfeyn, 1407), 12-13. Ayrıca bk. Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 789.

⁵⁶³ İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, 153-155.

içerisinde kalmışlardır. İzzeddin İbn Abdüsselâm takip edeni kurtuluşa ulaştıran, muhalefet edeni bedbaht eden güzel ahlak ile ilgili olarak iyiliğe yöneltip kötülükten alıkoyan hayâ, Allah'ın (c.c.) emir ve nehiyelerine itaat etmeye götüren itaatkârlık, mal ve mülkü hayır yolunda bol bol harcamaya götüren cömertlik, fuhşiyat ve namussuzluktan alıkoyan kıskançlık, Allah'ın (c.c.) şanını yüceltmek için kendisiyle savaşılmaması gerekenlerle savaşılmaya yönelten cesaret, zayıflara, acizlere ve yoksullara yardım etmeye yönelten şefkat ve merhamet, aceleciliğin getirdiği hatalardan alıkoyan ağırbaşlılık ve davranışları yumuşak kılan nezaket vasıflarını mekârim-i ahlâka örnek olarak zikretmektedir.⁵⁶⁴

İnsanların en güzel maslahata ulaşmaları için mekârim-i ahlâka ilişkin emirler bulunmaktadır.⁵⁶⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de “... *ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra...*”⁵⁶⁶ buyrularak kişilerin aile içerisinde belli bir edep çizgisinde hareket etmeleri istenmektedir. Resûlullah (s.a.s.), girmek için annesinden de izin istemesinin gerekip gerekmediğini soran kişiye “İzin almalısın.” buyurmaktadır.⁵⁶⁷ Hüküm gereği insanlar yakın akraba veya aile üyesi dahi olsalar birbirlerinin mahremiyetlerine saygı duymalıdır. Bu ahlaki davranışlar zarûrî ve hâcî mertebede olmayıp tahsînî mertebede yer almaktadır. Nitekim Tâhir b. Âşûr'a göre, kötülüğe yol açan yolları kapatmak anlamına gelen sedd-i zerâi', tahsîniyyât türü içerisinde yer almaktadır.⁵⁶⁸ Dolayısıyla ahlaka dair ilkeler yalnızca tahsînî alana mahsus değildir. İslâm hukuku, ahlakın temin edilmesine yönelik hükümlerden oluşmaktadır. Tahsîniyyâtta yer alan ahlaki ilkeler ise daha çok tahsînî seviyededir.

(2) Mehâsinü'l-Âdât

Mehâsinü'l-âdât, günlük hayatta güzel, edebe uygun, şık ve nezih davranışlar sergilemek anlamına gelmektedir. Bu davranışların özünü ahlak oluşturmaktadır. Bu davranışların teşvik edilmesindeki maksat ise ideal bir toplum oluşturulmasıdır. Allah (c.c.) “... *Size yer açın, denildiğinde genişletin ki Allah da size genişlik versin. Kalkın denildiğinde de kalkıverin...*”⁵⁶⁹ buyurmaktadır.

⁵⁶⁴ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/137.

⁵⁶⁵ İbn Âşûr, *Makâsîdû's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 63.

⁵⁶⁶ en-Nûr 24/58-59.

⁵⁶⁷ Mâlik b. Enes, “İsti'zân”, 3538.

⁵⁶⁸ İbn Âşûr, *Makâsîdû's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 278.

⁵⁶⁹ el-Mücâdele 58/11.

Bununla birlikte Resûlullah (s.a.s.), oturduğu yerden kaldırılarak diğerinin onun kalktığı yere oturmasını nehyetmiştir.⁵⁷⁰ Âyet-i kerîmede ve Resûlullah'ın (s.a.s.) öğretisinde, bir meclise girip yer bulamayan bir Müslümanın İslâm ahlakına ve edebe uygun olarak nasıl davranması gerektiğine işaret edilmektedir. Nitekim yer açınız genişletiniz diyerek orada bulunan cemaate göstermesi gereken davranış öğretilmektedir. Bu örnekte görüldüğü gibi bireye ve topluma adap erkân öğretilerek ideal medeniyet oluşturulmak istenmektedir. Böylece bu medeniyet diğer toplumları etkileyerek onlarda İslâm medeniyetine katılma arzusu oluşturacaktır.

(3) Ahsenü'l-Menâhic

Ahsenü'l-menâhic, en iyi ve en güzel yöntemleri uygulamak suretiyle toplumsal ilişkilerde bulunmayı ifade etmektedir. Temeli ahlaka dayanan bu usul ve erkâna uygun davranış şekilleri toplum nizamı için oldukça önemlidir.

Örneğin Âyet-i kerîmede *“Ey iman edenler! Kendinizi tanıtip izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin... Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız -size izin verilmedikçe- oralara girmeyin. Size “dönün” denirse hemen dönün; bu sizin için daha nezih bir davranıştır...”*⁵⁷¹ buyrulmaktadır. Bir kişi başka birinin evine girmeden önce kendisinin geldiğini zile basarak veya tokmağa vurarak haber vermelidir.⁵⁷² Eğer sesini duyuramazsa bunu en fazla üç defa tekrarlayacaktır. Ev sahibi ile karşılaştığında selam vererek girmek için izin isteyecektir. Kim olduğu sorulduğunda “Benim.” şeklinde belirsiz bir cevap değil kendisini tanıtacak bir cevap verecektir.⁵⁷³ Şayet ev sahibi müsait olmadığını ve izin vermediğini söylerse de bunu garipselemsizin edep çerçevesinde geri dönecektir.⁵⁷⁴ Tüm bu ahlaki kurallar mahremiyetin korunması ve en güzel şekilde davranışın gerçekleşmesi için bir toplum nizamı inşa etmektedir.

2.3.3 Tahsîniyyât ve Mükemmilâtının Oluşturduğu Alan

Maslahatlar dereceleri bakımından zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât olarak sıralanmaktadır. Zarûrî mertebede yer alan maslahatlar asıldır ve bunlar İslâm hukukunun ve ahlak nizamının temelini oluşturmaktadır. Hâciyyât ve tahsîniyyât ise asıl olan zarûriyyât üzerinde tamamlayıcı ve mükemmelleştirici bir

⁵⁷⁰ Buhârî, “İsti’zân”, 31.

⁵⁷¹ en-Nûr 24/27-28.

⁵⁷² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 136.

⁵⁷³ Buhârî, “İsti’zân”, 17.

⁵⁷⁴ Buhârî, “İsti’zân”, 13.

rol oynamaktadır. Tahsîniyyâtın zarûriyyât ve hâciyyât üzerinde koruyucu, tamamlayıcı ve olgunlaştırıcı bir rolü vardır.

Tahsîniyyâtın mükemmilâtı ise, her bir mertebenin tamamlayıcısı olan mükemmilâtın, tahsînî seviyedeki maslahatlarını ifade etmektedir. Zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyâtın her birinin ardından gelen ve var olan hükmü destekleyip mükemmelleştiren hükümlere mükemmilât denilmektedir. Burada asıl olan tahsîniyyâttır ve onu mükemmelleştiren maslahatlar tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak zikredilmektedir.

(1) Tahsîniyyâtın Oluşturduğu Alan

Tahsîniyyât, maslahatın zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât şeklindeki üçlü taksiminde üçüncü mertebe olarak karşımıza çıkar. Temel dinamikleri mekârim-i ahlâk, mehâsin-i âdât ve ahsen-i menâhicdir. Bu mertebede zikredilen maslahatlar zarûriyyât ve hâciyyâttan olan maslahatlara fazladan güzellik ve kemâliyyât kazandırmaktadır. Şayet bunlar bulunmayacak olursa zarûrî ve hâcî maslahatlar ihlale uğramaz. Güzel ahlak, kemâl vasıflar, güzelleştirici ve süsleyici nitelikler bu mertebenin özelliklerindendir.⁵⁷⁵ Örneğin çevrenin korunması, şehirlerin süslenmesi ve çeşitli bitkiler kullanılarak parkların yapılması bu bağlamda güncel örnek olarak sayılabilir.⁵⁷⁶ Mana itibarıyla ahlak ve estetik olmak üzere iki hususun ön plana çıktığı tahsîniyyât, teklifi hükümler açısından bakıldığında çoğunlukla mendup ve mubah olan davranışlara yönelik hükümlerde yer almaktadır. Bununla beraber tahsîniyyât; farz, vâcip, mekruh ve haram alana ilişkin bazı hükümlerde de bulunmaktadır.

Usul âlimlerinin tahsîniyyâta getirdiği örnekleri zarûriyyâtın beş temel ilkesi üzerinden ortaya koyacağız. Nitekim zarûriyyât asıldır, hâciyyât ve tahsîniyyât zarûriyyâtın korunması gereken beş temel ilkesini hâcî ve tahsînî seviyede korumak ve güzelleştirmek için bulunmaktadır. Bu sebeple zarûriyyât kapsamında korunması gereken beş temel ilke (zarûrât-ı hamse) üzerinden tahsînî seviyedeki maslahatlara yer verilecektir. Bu iki mertebeden bağımsız olarak tahsîniyyâtın izahı mümkün olmamaktadır. Zira bu üç mertebe birbirleri etrafında çevrelenmiş olarak bulunmaktadırlar. (bk. EK 1) Nitekim şerîat öncelikle zarûrî mertebedeki maslahatların korunmasını hedeflemektedir. Bu hedefe yönelik emir ve yasaklar getirilmiştir. Bunun ardından hâcî maslahat olarak, emir ve yasakların

⁵⁷⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/23.

⁵⁷⁶ Kılânî, “Merteбетü’t-tahsîniyyât inde’l-usûliyyîn: dirâse ve tahlîl”, 213.

uygulanmasına imkân sağlayıcı ve kolaylaştırıcı ruhsatlar zikredilmektedir. Son olarak tahsînî maslahat olarak bu emir ve yasakların en güzel şekilde yerine getirilmesi için çeşitli hükümlere yer verilmiştir. Tahsîniyyât, hâciyyât ve zarûriyyâtın korunması açısından önem arz etmekte ve şerîatin en üst seviyede kendini göstermesine imkân sağlamaktadır. (bk. EK 2) Bu kısımda tahsîniyyâtın oluşturduğu alana dair örneklerle yer verilecektir.⁵⁷⁷

(a) Dinin Korunması

Bilindiği üzere dinin korunması hususunda en temelde inanç esasları ve İslâm'ın şartları yer almaktadır. İnanç esasları; Allah'a (c.c.), peygamberlere, kitaplara, meleklerle, ahiret gününe ve kaza ve kaderin Allah'tan (c.c.) olduğuna inanmaktır. İslâm'ın şartları ise kelime-i şehâdet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek ve zekât vermektir. Bunlar dinin korunması için zarûriyyât mertebesinde zikredilmektedir. Dinden dönme ve fitne çıkarma suçlarına karşı önlemler alınması ve cihadın farz kılınması da dinin korunmasına yönelik zarûriyyât mertebesindeki tedbirlerdir.⁵⁷⁸ Bu kısımda ise dinin korunmasına yönelik tahsînî seviyedeki maslahatlara yer verilecektir.

(aa) Namaz ve Oruç ile İlgili Örnekler

(aa1) Nâfile Namaz Kılınması

Allah'a (c.c.) yaklaşmak, itaat ve takvayı artırmak için gönüllü yapılan her türlü namaz, oruç, sadaka gibi nâfile ibadetler tahsîniyyât olarak zikredilir.⁵⁷⁹ Namaza bir ziyadelik katması ve namazdan beklenen kemâlin ortaya konulabilmesi için farz namazların öncesine ve sonrasına nâfile namazlar konulmuştur. Farzdan önce kılınan nâfile namazlar, farza hazırlık ve giriş mahiyetinde; farz namazdan sonra kılınan nâfile namazlar ise hatime niteliğinde olup tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.⁵⁸⁰

(aa2) Necâsetin Giderilmesi

Fürû-ı fıkıh eserlerinde ilk olarak karşımıza çıkan konu, temizlik ve necâsetin giderilmesi anlamına gelen tahârettir. Tahâret kavramının tuvaletten sonraki temizlik olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Ancak bu konu fıkıh

⁵⁷⁷ Bu konuda başlıklandırma ve örnekleme noktasında önemli derece faydalandığımız şu tezin ilgili sayfalarına bk. Fâtîma Abdurrahmân Ridde es-Süfyânî, *el-Makâsîdû't-tahsîniyye: dirâse usûliyye tatbikiyye* (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şerî'a, Yüksek Lisans Tezi, 1432/2011), 155-237.

⁵⁷⁸ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/19-20.

⁵⁷⁹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/22.

⁵⁸⁰ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 2/69.

kitaplarında istibrâ ve istincâ başlığı altında zikredilmektedir. Bununla ilgili bir hadîs-i şerîfte Resûlullah'ın (s.a.s.) istinca etmek için daima beraberinde su kabı bulundurduğu zikredilir.⁵⁸¹ Bunun sebebi ise necâset olan idrardan sakınmasıdır. Necâset maddi ve manevi kirlilik olmak üzere iki şekilde olur. Maddi kirlilikten temizlenmek su ile veya su bulunmayan yerde güneşte bekleterek ovma ve silme ile gerçekleşir. Manevi temizlik ise gusûl, abdest veya suyun bulunmadığı yerde teyemmüm ile gerçekleşir.⁵⁸² Tahâret, farz ve sünnet olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁵⁸³ Ancak ibadât kapsamında tahârete ilişkin bütün hususlar, necâseti giderici abdest ve guslün yerine getirilmesi,⁵⁸⁴ namaz kılarken temiz kıyafetler giyilmesi ve güzel kokular sürülmesi tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.⁵⁸⁵

Cüveynî, hades ve necâsetin giderilmesini temizliğin belli vakitlere tayin edilmesi ve abdesti, namaz ibadetiyle getirilen temizlik alışkanlığı olarak olarak değerlendirerek necâsetin giderilmesini tahsîniyyâta örnek olarak zikretmektedir.⁵⁸⁶ Şâtıbî ise her türlü temizliğin sağlanmasını tahsîniyyât mertebesinde değerlendirerek tahâret ve abdesti tahsîniyyâta örnek olarak zikretmektedir.⁵⁸⁷ Tahâret namazın aslına nisbetle tahsîniyyât olarak zikredilir. Ancak farz olan bir ibadete hazırlık niteliği taşıdığından yerine getirilmediği takdirde ibadete zarar verecektir. Bu sebeple tahâret cüz itibarıyla tahsîniyyât, kül itibarıyla ise vâcip seviyesine ulaşmış bir maslahattır. Tahâret insan onuruna ve kulluğa en yakışan hâl olarak düşünülürse Allah'a (c.c.) layık olabilmek için yapılan her türlü temizlik tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir. Nitekim hadîs-i şerîflerde "Allah (c.c.) güzeldir, güzel olanı sever. Allah (c.c.) temizdir, temiz olanı sever."⁵⁸⁸ ve "Temizlik imanın yarısıdır."⁵⁸⁹ buyrulmaktadır.

(aa3) Cemaatle Kılınan Namazlarda Safların Düzeltilmesi

Şâri' cemaat içerisinde bir düzen oluşturulmasını emrederek ümmetin birlik ve beraberlik şuuruyla ibadetlerini yerine getirmesini istemektedir.⁵⁹⁰ Resûlullah (s.a.s.) "Saflarınızı düzgün tutun, zira safların düzeltilmesi namazın kemâlini

⁵⁸¹ Buhârî, "Vudu", 15, 16, 17.

⁵⁸² Meydânî, *el-Lübâb*, 39.

⁵⁸³ Meydânî, *el-Lübâb*, 11-17.

⁵⁸⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/22.

⁵⁸⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/352.

⁵⁸⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/86-88.

⁵⁸⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/83.

⁵⁸⁸ Müslim, "Îmân", 147; Tirmizî, "Edeb", 41.

⁵⁸⁹ Müslim, "Tahâret", 1.

⁵⁹⁰ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 2/101.

sağlayan şartlardandır.”⁵⁹¹ buyurmaktadır. Hadîs-i şerîfte zikredilen kemâl tahsîniyyâta işaret etmektedir. Bununla birlikte Resûlullah (s.a.s.) “Düzgün olun, karışık durmayın, sonra kalplerinize de karışıklık ve ihtilâf girer”⁵⁹² buyurmaktadır. Cemaatle namazda nizamın ve kuralların olması insanın hem kendi yaşantısında hem toplumda düzen ve disiplin sağlaması sebebiyle tahsîniyyâta örnek olarak zikredilmektedir.⁵⁹³ Nitekim söz konusu toplum nizamı ile ortaya çıkan diğer milletlerin etkileneceği örnek bir toplum, tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(aa4) Soğan vb. Yiyenin Cemaatle Namaz İçin Mescide Gitmemesi

Resûlullah (s.a.s.) “Kim sarımsak ve soğan yerse mescidimizden uzak dursun.”⁵⁹⁴ buyurmaktadır. Bu sebeple cemaatle namaz kılınacağı zaman sarımsak, soğan vb. koku yapan yiyeceklerin yenilmesi mekruhtur. Çünkü Allah’ın (c.c.) evi olan mescitlere, güzel koku yakışır. Nitekim “Bana güzel koku sevdirdi.”⁵⁹⁵ hadisinde zikredildiği üzere hoş koku sürülmesinden Resûlullah (s.a.s.) hoşlanırdı. Bunun zıddı olan kötü kokuyu ise menederdi. Allah’ın (c.c.) evine ibadet için gelen kullara da eziyet vermeden, birlik beraberlik ve huşû içerisinde namaz kılmak tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir. Diğer milletlerin etkileneceği örnek bir toplumda insanlar kurallara, birbirleri tarafından uyarılmaya gerek kalmaksızın gönüllü olarak uymaktadır. Toplumsal yaşam ahlakı kazandıran bu hükümler tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(aa5) Namazda Avret Yerlerinin Örtülmesi (Setr-i Avret)

Namazın aslına nisbetle namazda avret yerlerinin örtülmesi, güzel elbiseler giyilmesi ve kıyafetlere çeki düzen verilmesi tahsîniyyâta örnektir.⁵⁹⁶ Câhiliye toplumunda insanlar çıplak bir şekilde Kâbeyi tavaf ediyorlardı. Bunun gerekçesi ise elbiseleri ile günah işlediklerinden dolayı elbise ile ibadet etmenin ibadetin kutsiyetine zarar vereceği düşüncesi idi. “... *Her secde ettiğinizde güzel elbiselerinizi giyin...*”⁵⁹⁷ âyet-i kerîmesi nazil olunca ibadetlerin elbise ile yapılması emredilerek namazın şartları arasında setr-i avret zikredilmiştir. Bir görüşe göre erkeklerde göbek ve diz kapağı arası, kadınlarda ise eller, ayaklar ve yüz hariç her

⁵⁹¹ Buhârî, “Cemâ’at”, 45.

⁵⁹² Müslim, “Salât”, 122.

⁵⁹³ Şah Velîyyullah, *Hüccetullâhi’l-bâliga*, 2/107.

⁵⁹⁴ Buhârî, “Sıfatü’s-Salât”, 76.

⁵⁹⁵ Nesâî, “İşratü’n-Nisâ”, 1.

⁵⁹⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/22.

⁵⁹⁷ el-A’râf 7/31.

yer avret yeri olarak sayılmaktadır. Namaz için de bu şartlar söz konusudur.⁵⁹⁸ Nitekim “Kadın hangi giysiler içinde namaz kılmalıdır?” diye sorulduğunda Resûlullah (s.a.s.) “Başörtüsü ve ayağın üzerini örtecek kadar uzun entari içerisinde.”⁵⁹⁹ buyurmuştur. Namazın aslına nisbetle cüz olarak setr-i avret tahsîniyyât olarak zikredilir.⁶⁰⁰ Ancak setr-i avret, namazın şartlarından olup terk edilmesi hâlinde asla etki ederek namazın butlânına sebep olacağından buradaki tahsîniyyât, namazın aslına nisbetle tahsîniyyât olarak ifade edilmiş⁶⁰¹ olsa da zarûriyyâta etki eden vâcib mertebesinde bir tahsîniyyâtır.⁶⁰²

Setr-i avretin en az avret yerlerini örtecek miktarda olması zarûriyyâta, soğuktan ve haşerattan korunmak için bedenin tamamını örtecek miktarda ihtiyaç duyulan giyinme hâciyyâta, buna ilave olarak güzel, hoş ve alımlı giyinmek, temiz giysiler giymek tahsîniyyâta örnektir.⁶⁰³ Örtünmek fıtrata uygunluğu bakımından insanı diğer canlılardan ayırmaktadır. Kadının veya erkeğin fıtratına uygun olanı, kaliteli, güzel ve hoş gideni giymesi, alımlı olma ve beğenilme özelliklerinin giyim kuşama yansımaları, namazda düzgün bir görüntü için en güzel elbiselerin tercih edilmesi ve güzel koku sürülmesi tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.⁶⁰⁴

(aa6) Sabah Namazının İsfâr Vaktinde (Aydınlıkta) Kılınması

Beyaz ipliğin siyah iplikten ayırt edildiği vakit, fecir vaktini ifade etmektedir. Fecr-i sâdıkın oluşması ile oruç yasakları başlamaktadır.⁶⁰⁵ Bu vakit yatsı namazının vaktinin çıkıp sabah namazının vaktinin girdiği imsak vaktidir.⁶⁰⁶ Sabah namazının kılınacağı vakitle ilgili olarak Resûlullah (s.a.s.) “Sabah namazını aydınlıkta kılın.”⁶⁰⁷ buyurmaktadır. Bu vakitte sabah namazı kılınmasının daha faziletli olduğu bildirilince İmam Şâfiî muhalefet etse dahi⁶⁰⁸ Hanefiler sabah namazının biraz geciktirilerek isfâr vaktinde kılınmasının müstehap olduğuna hükmetmişlerdir.⁶⁰⁹ Sabah namazının isfâr vaktinde kılınmasıyla insanların

⁵⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/34.

⁵⁹⁹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 84.

⁶⁰⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/352.

⁶⁰¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/22.

⁶⁰² Pekcan, *İslâm Hukukunda Gaye Problemi*, 249.

⁶⁰³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/227.

⁶⁰⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/352.

⁶⁰⁵ el-Bakara 2/187.

⁶⁰⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, nşr. Abdusselâm Muhammed Ali Şâhin (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/285.

⁶⁰⁷ Ebû Dâvûd, “Salât” 8.

⁶⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfiî, *er-Risâle*, çev. Abdulkadir Şener - İbrahim Çalışkan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 161-168.

⁶⁰⁹ Meydânî, *el-Lübâb*, 59.

cemaate gelerek toplanmaları kolaylaşacaktır. Resûlullah (s.a.s) sabah namazını kıldıktan sonra güneş iyice doğuncaya kadar namazgâhında otururdu.⁶¹⁰ Sabah namazının geciktirilerek kılınmasıyla insanlar sabah namazını kıldıktan sonra işrak vakti denilen vakti tefekkür, zikir ve tesbihle geçireceklerdir. Bununla beraber öğle namazını yazın güneşin bunaltıcı etkisi kaybolana kadar geciktirmek, kışın erken kılmak, yatsı namazını gecenin üçte birine kadar geciktirmek müstehaptır.⁶¹¹ Sabah namazının isfâr vaktinde kılınması işrak vaktinin ibadetle geçirilmesine vesile olacağından, namaz vakitlerinde şartların gözetilmesinin kılınan namazda huşûu artıracığından tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(aa7) Susma Orucunun (Savm-ı Samt) Yasaklanması

Orucun bütün sünnet ve müstehapları,⁶¹² oruçlu iken boş ve lüzumsuz sözün terk edilmesi ve yumuşaklıkla muamele edilmesi,⁶¹³ sahurun geç yenilmesi ve iftar için acele edilmesi tahsîniyyâta örnek olarak zikredilir.⁶¹⁴ Resûlullah (s.a.s.) “Buluğ çağına ulaştıktan sonra yetimlik kalkar. Bütün gün geceye kadar susmak yoktur.”⁶¹⁵ buyurarak ibadet zannıyla hiç konuşmadan oruç tutmayı kerih görmektedir.

Oruçlu iken boş sözlerden uzak durulması istenmektedir. Ancak hiç konuşmayarak toplumla ilişkiden ve iletişimden mahrum kalınması dinde yoktur. Bu hüküm ile insanların daha fazla sevap kazanmak amacıyla hiçbir fayda sağlamadığı hâlde mubah olan konuşmayı terk etmek suretiyle günlük hayatlarını zorlaştırmaları engellenmektedir. Bununla birlikte şerîatta olmayan bir şeyi dinin emirlerinden sayarak yapmak bid'attır.⁶¹⁶ Visal orucu tutmak, bayram günleri ve sadece cuma günü oruç tutmak da aynı gerekçeler ile yasaklanmıştır.⁶¹⁷ Bu hükümler ibadetlerin en güzel ve en uygun şekilde yerine getirilmesine imkân sağladığından tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.⁶¹⁸

(bb) Hac ile İlgili Örnekler

(bb1) Kadının Farz Olan Haccı Mahremiyle Edâ Etmesi

⁶¹⁰ Müslim, “Mesâcid”, 287.

⁶¹¹ Meydânî, *el-Lübâb*, 59-60.

⁶¹² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/239.

⁶¹³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/352.

⁶¹⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/239.

⁶¹⁵ Ebû Dâvûd, “Vesaya”, 9.

⁶¹⁶ Tehânevî, “Bid'at”, 1/313.

⁶¹⁷ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 2/180; Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1431), 11/71.

⁶¹⁸ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 182-183.

Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Bir erkek, yanında mahremi bulunmayan (yabancı) bir kadınla yalnız kalmasın!” Bunun üzerine bir adam kalkarak ‘Ey Allah’ın Resûlü, kadının hac için yola çıktı, ben ise falan falan gazvelere yazıldım!’ dedi. Resûlullah (s.a.s.) ‘Öyleyse git hanımına yetiş, onunla hac yap!’ diye emretti.”⁶¹⁹ Haccın farz ve nâfile oluşuna göre mahremi bulunmayan kadının durumu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefî fukahâsı, erzakı bulunmayan kişiden haccın düşmesine kıyas ederek mahremi erzak gibi değerlendirerek mahremi olmayan kadından haccın düşeceğine hükmetmişlerdir.⁶²⁰ Böylece şayet mahrem şartı sağlanamıyorsa kadına hac yapma zorunluluğu yoktur.⁶²¹

Mahremi olmaksızın kadının hac yolculuğuna çıkmasını kısıtlayıcı hükümlerin konulmuş olması kadının fitneden, zarardan ve tehlikeden korunmasını sağlamaktadır. Tek başına bu yolculuğun üstesinden gelebilecek olsa dahi kadının yanında yolculuk boyunca bir mahreminin bulunması, onun incinmesini ve yolculuğun risk ve meşakkatlerine tek başına katlanmasını engellemektedir. Neslin korunması zarûriyyât iken buna zarar verebilecek her türlü tehlikenin önlenmesi ve kadının korunması için getirilmiş olan bu hüküm “Sedd-i zerâi‘ ile mefsedetin önlenmesi tahsîniyyâtıdır.”⁶²² kuralı gereğince tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.

(bb2) Hacda Arefe Günü Oruç Tutmanın Yasaklanması

Haccın bütün sünnet ve müstehapları tahsîniyyâta örnek olarak zikredilir.⁶²³ Zilhicce ayının İslâm dininde önemli bir yeri vardır ve zilhicce ayının ilk 9 gününün tamamını veya bir kısmını oruçla geçirmek müstehaptır. Bilindiği üzere zilhiccenin 9. günü arefe günüdür. Bu günde oruçlu bulunmak özellikle tavsiye edilmektedir. Nitekim Resûlullah (s.a.s.) “Arefe günü tutulan orucun geçmiş ve gelecek birer yıllık günahları bağışlayacağı Allah’tan (c.c.) umulur.”⁶²⁴ buyurmaktadır. Arefe günü fazilet olarak diğer günlerden üstün tutulduğu için böyle bir günde oruç tutmak müstehaptır. Ancak Resûlullah (s.a.s.) arefe günü Arafat’ta oruç tutmayı yasaklamıştır.⁶²⁵ Çünkü hac sırasında oruçlu olmak, hacıların hac vazifesini

⁶¹⁹ Müslim, “Hac”, 424.

⁶²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/163.

⁶²¹ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/155.

⁶²² Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 223-224.

⁶²³ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 1/239.

⁶²⁴ Müslim, “Sıyâm”, 197; Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, 11/107.

⁶²⁵ Ebû Dâvûd, “Savm”, 63; Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, 9/300.

zorlaştırabilir, onlara sıkıntı verebilir, onları hâlsiz ve güçsüz duruma düşürebilir. Fazileti sebebiyle arefe gününü oruçlu geçirmek isteyen hacılara yönelik yasaklama ile hacılar oruç tutmayarak hem kolaylık içinde hac ibadetlerini yerine getirecekler hem emre itaat ederek sevap elde edeceklerdir. Böylece bu günde oruçlu olmanın faziletinden mahrum kalmışlık hissi taşımayacaklardır. Hac ibadetinin huzur ve huşu ile yerine getirilmesini sağlayan bu hüküm, tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.⁶²⁶

(cc) Zekât ile İlgili Örnekler

(cc1) Müellefe-i Kulûba Zekât Verilmesi

Zekâtın bütün sünnet ve müstehapları, tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁶²⁷ Müellefe-i kulûb, kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen kişiler anlamında bir fıkıh terimidir.⁶²⁸

*“Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, azat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar.”*⁶²⁹ Âyet-i kerîmede zikri geçen “kalpleri kazanılacak olanlar” ifadesi zekâtın verileceği kişilerden bir grubu ifade etmektedir. İslâm'ın ilk dönemlerinde Müslümanlar daha güçsüz durumda oldukları için zarar vermesinden korkulan veya toplumdaki itibarı sebebiyle himayesi istenen, İslâm'a yeni girdiği için kaplerinin sebat bulması arzulanan kişilere Müslüman-kâfir ayırt etmeksizin zekât verilmekteydi. Hz. Ebû Bekir (r.a.) zamanında Müslümanların maddi yardım yapmak suretiyle gayrimüslimlerin İslâm'a yaklaştırılmasına ihtiyacı kalmadığı için müellefe-i kulûba zekât verilmeyeceği üzerinde icmâ edildi.⁶³⁰

Müslümanların kendi mallarından karşılık beklemezsizin zekât vermeleri gayrimüslimlerde İslâm'a karşı merak uyandırmakta iyiliğe uğramaları sebebiyle kalplerinde bir yumuşama meydana getirmektedir. Dinin korunması için Müslümanların cihad şuurunu üzerlerinde taşımaları zarûriyyâta örnek olarak zikredilmektedir.⁶³¹ Dinin korunması için müellefe-i kulûbe zekât verilmesi ise tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

⁶²⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Süfyanî, *el-Makâsîdü't-tahsîniyye*, 173.

⁶²⁷ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1/239.

⁶²⁸ Cengiz Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/473-475.

⁶²⁹ et-Tevbe 9/60.

⁶³⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/171.

⁶³¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/89.

(cc2) Zengin Müslümandan Zekât Olarak Alınan Malın Niteliği

Zekât verirken ve infakta bulunurken en kaliteli ve güzel olanlardan verilmesi tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁶³² Kur’ân-ı Kerîm’de zekâtın kimlere verileceği⁶³³ ve zekât verilecek olan malın durumu⁶³⁴ bildirilmektedir. Nitekim: “*Size verildiğinde gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü şeyleri, iyilik yapacağım diye başkasına vermeye kalkışmayın.*”⁶³⁵ âyetinde zikredildiği üzere zekât, malın iyisinden alınmaktadır. Hanefî âlimleri malın iyi olmasının, orta hâlli olmasını ifade ettiğini, bu sebeple zekâtın malın orta hâlli olanından alınması gerektiğini, malın en iyisinden zekât alınmayacağını belirtmişlerdir.⁶³⁶ Nitekim Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Zekâtını yaşlı, uyuzlu, hasta, değersiz, küçük hayvanlardan vermez. Aksine mallarının orta hâllilerinden verir. Zira Allah (c.c.) ne en iyisinden vermenizi emretmiştir, ne de en adisinden olana razı olmuştur.”⁶³⁷ Gönüllü olarak malın en iyisinden zekât verilebilir. Ancak zekât tahsildarı malın en iyisini talep edemez. Orta düzeyde olanı alır. Buna örnek olarak Hz. Ömer (r.a.) zekât tahsildarı olarak gönderildiği zaman ekule (hususî şekilde kesip yemek için beslenmiş) olanı, rûbba (sütü için evde beslenmekte) olanı, mahız (hamile) olanı, teke ve koç gibi döl alınan davarı zekât olarak almaz, beş veya altı yaşına basmış deveyi zekât olarak alırdı. Bu alınan zekât, davarın iyisi ile düşüğü arasında orta hâlli olanıdır.”⁶³⁸

Zekât olarak malın orta hâlli olanının alınması, zekât ibadetinin en güzel şekilde amacına ulaşmasını sağladığından tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir. Zenginin rızası olmadığı müddetçe onun malının en iyisinin alınmaması, hem zengin hem fakir için bir fazilettir. Çünkü malının en iyisi kendisinden alınmadığında zenginin gözü o malda kalmaz. Bu sebeple zengin, malını verdiği fakire karşı kin ve düşmanlık beslemez. Hatta üzerine farz olan zekât ibadetini yerine getirmesine vesile olduğu için fakire karşı kendini müteşekkir hisseder. Bunun yanı sıra zekât verirken en yakındaki kimselerden başlanması da tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir. Nitekim zekâtın çevrede ve yakın akrabada bulunup o mala şahit olan fakirlere verilmesi, zenginin malına karşı kıskançlık

⁶³² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/352.

⁶³³ et-Tevbe 9/60.

⁶³⁴ el-Bakara 2/267.

⁶³⁵ el-Bakara 2/267.

⁶³⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/158-159.

⁶³⁷ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 4.

⁶³⁸ Mâlik b. Enes, “Zekât”, 909.

taşınmasını, malın zarara uğramasının istenmesini engeller, dostluk ve dayanışmanın artmasına yol açar. Zikredilen hükümler, zekât ibadetinin en güzel şekilde yerine getirilmesini sağladığından tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.⁶³⁹

(cc3) Sadaka Vermenin Tavsiye Edilmesi

Nâfileler, yani ziyadelik ifade eden bütün ibadetler, tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁶⁴⁰ Bu ibadetler nâfile hükmündeki namaz, oruç, umre, hac ve sadaka olabilir.⁶⁴¹

“Onlar Allah yolunda küçük olsun büyük olsun bir harcama yaptıklarında, bir yol katettiklerinde; bu, Allah’ın onlara daha güzeli ile karşılık vermesi için onların lehine yazılır.”⁶⁴² Resûlullah (s.a.s.) “Kimin yanında fazla hayvan varsa onu hayvanı olmayana versin ve kimin fazla azığı varsa azığı olmayana versin.”⁶⁴³ buyurmaktadır. Bir başka hadis-i şerîfte “Şüphesiz malda zekâtta başka bir hak daha vardır.” buyrulmaktadır. Zekâtın yanı sıra borç verme (karz-ı hasen), âriyet⁶⁴⁴ ve hediye gibi işlemlerin meşru kılınması bunu göstermektedir. Burada kişi kendi menfaatinden önce Müslüman kardeşinin menfaatini düşünmektedir.⁶⁴⁵ Îsâr yani başkalarını kendi nefesine tercih etmek, amellerin en üstünü ve ahlakın zirvesi⁶⁴⁶ olduğundan tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(dd) Diğer Meselelerle İlgili Örnekler

Dinin korunmasına yönelik bir diğer alan ise dinin kendisine yönelik ortaya çıkabilecek zararlardan dinin tahsînî düzeyde korunmasıdır. Bu alanda tahsîniyyâta dair şu örnekler sunulabilir.

(dd1) Cihadda Rahip, Kadın ve Çocukların Öldürülmesinin Yasaklanması

Cihad, dinin korunması açısından zarûriyyâta örnek olarak zikredilebilir. Cihadda kadın, çocuk ve rahiplerin öldürülmesinin yasaklanması ise tahsîniyyâta örnek olarak zikredilmektedir.⁶⁴⁷ Şerîatta savaş ile ilgili belli yasaklar ve sınırlar yer almakta, savaşta her şeyin mubah olduğu anlayışı bulunmamaktadır. Resûlullah (s.a.s.) “Müşriklerin tıfillarını (yani henüz tüyü çıkmayanlara) dokunmayın.”⁶⁴⁸

⁶³⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Süfyânî, *el-Makāsîdü't-tahsîniyye*, 167-168.

⁶⁴⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/22.

⁶⁴¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/352.

⁶⁴² et-Tevbe 9/121.

⁶⁴³ Müslim, “Lukata”, 1728.

⁶⁴⁴ “Âriyet, meccânen ya’nî bilâ bedel menfa’ati temlik olunan mâldır ki «mu’âr» ve «müste’âr» dahi denilir.” Şen, *Sistematik Mecelle*, 192, md. 765.

⁶⁴⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/64.

⁶⁴⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/66.

⁶⁴⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/23. İbn Âşûr, *Makāsîdû's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 63-64.

⁶⁴⁸ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 119.

buyurarak savaşta çocukların öldürülmesini yasaklamıştır. Resûlullah (s.a.s.), katıldığı gazvelerden birinde öldürülmüş bir kadın bulunması üzerine kadınların da öldürülmesini yasaklamıştır.⁶⁴⁹ Savaşlarda kadınlar daha çok ordugâhlardan geride kalarak arka tarafta yer alırlardı. Askerlere yemek yapar, yaralıları tedavi eder, hastalara bakarlar böylece erkeklerin hizmetinde bulunurlardı.⁶⁵⁰ Bu sebeple savaşa aktif olarak katılmadıkça ve savaşımlara taktik vermedikleri müddetçe⁶⁵¹ düşmanların kadın ve çocuklarının öldürülmeleri haram kılınmıştır.⁶⁵²

Bu hüküm, kadının savaş gibi yıpratıcı bir ortamdan etkilenmemesini, kendisine uygun olan işlerle ve çocuklarının terbiyesiyle gönül rahatlığıyla meşgul olabilmesini sağlamaktır. Görüldüğü üzere İslâm'ın idealindeki yüksek ahlak ve fazilet toplumu, hayatın bütün yönlerine etki etmektedir. Öyle ki savaşta düşmana karşı dahi etkisi görülmektedir.⁶⁵³ Dinin korunması için cihad, zarûriyyâta örnek olarak zikredilirken cihada dair getirilen hükümler, dinin korunması için cihadın en güzel şekilde gerçekleşmesini sağladığından tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(dd2) İmâmet-i Kübrâda Hür Olma Şartının Bulunması

Köleye şehâdet ve devlet başkanlığı yetkisinin verilmemesi, tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁶⁵⁴ İmâmet-i kübrâ, Hz. Peygamber'le (s.a.s.) başlayan daha sonra hilâfet olarak isimlendirilen İslâm devletinin başkanlık makamını ifade etmektedir. Namazdaki imamlık ise imâmet-i suğrâ şeklinde isimlendirilmiş ve iki imâmetin karıştırılma ihtimali ortadan kaldırılmıştır. İmâmet-i kübrânın belli şartları vardır. Bu şartlar öncelikli olarak kişinin Müslüman, mükellef ve hür olmasıdır. Bunlara ilave olarak adil olmak, hilafet görevini kapsayan her işte bilgili olmak ve ictihâdda bulunabilmek, kendisini engellemeyecek surette sağlıklı organlara sahip olmak, halkın sevk ve idaresinde gerekli olan fikir ve bilgiye sahip olmak, devletini düşmanlara karşı korumaya yarayan güç ve cesarete sahip olmak⁶⁵⁵ ve tartışmalı olmakla beraber soy bakımından Kureyş soyundan olmaktır.⁶⁵⁶ Nitekim bir dönem “Kureyşli olmayanlar diğerlerine, Arap olmayanlar da Araplara denk değildir.”⁶⁵⁷ düşüncesi hâkimdi.

⁶⁴⁹ Buhârî, “Cihâd”, 145-146; Müslim, “Cihâd” 24-25.

⁶⁵⁰ Müslim, “Cihâd” 135-139.

⁶⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/29.

⁶⁵² Buhârî, “Cihâd”, 65, 67, 145, 146.

⁶⁵³ İbn Âşûr, *Makâsîdü's-şer'ati'l-İslâmiyye*, 63-64.

⁶⁵⁴ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/23.

⁶⁵⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/4; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 7/9-10.

⁶⁵⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/319.

⁶⁵⁷ Meydânî, *el-Lübâb*, 384.

İmâmet-i kübrâda aranan şartlar arasında özgür olmak şartının da yer aldığını görmekteyiz. Gazzâlî liderlik makamının idari işlerde vakit geçirmeyi gerektirmesi sebebiyle imâmete kölenin getirilmesini uygun bulmamaktadır.⁶⁵⁸ İmâmet gibi önemli bir makama tüm vaktini idari işlere sevk etmekten kendisini alıkoyacak bir engeli bulunmayan birisinin geçmesi gerekmektedir. Köle ise efendisine hizmet etmekle mesul olduğu için efendisinin emrinden ayrılması uygun bir davranış olarak görülmez. Efendisine karşı sorumluluğunu aksatmaması için köle, böyle görevlerden mahrum bırakılmıştır. Bunun yanı sıra köle kendi nefsi üzerinde dahi tam bir özgürlüğe sahip değilken devlet yönetimi gibi irade gerektiren bir konumda yer alması uygun görülmemektedir.

İmâmet-i kübrâ makamının varlığı dinin korunması için zarûriyyâta örnek olarak zikredilebilir. Kölenin durumu göz önüne alınarak imâmetten mahrum bırakılması, imamet makamında bulunan kişide aranan adalet sahibi olma vasfı gibi bir şarttır. Öyle ki imâmet makamının bulunması zarûriyyât, imamda bulunması istenen hür olma vasfı ise asla nisbetle tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir. Bu vasıfların ortadan kalkmasıyla zarûriyyât büyük ölçüde zarar göreceğinden bu vasıflar cüz itibarıyla tahsîniyyât iken kül itibarıyla zarûriyyâta etki eden vâcip mertebesinde bir tahsîniyyât olarak sunulabilir.

(dd3) Günlük Hayatta Bazı Duâların Okunması

Hz. Nûh'un (a.s.) gemiye binerken inananlara yapmış olduğu hitap,⁶⁵⁹ gemi vs. bineklere binerken duâ olarak okunmaktadır. "Allahım! Senin kudretinle sabaha çıktık, senin kudretinle akşama gireriz. Senin kudretinle yaşar, senin kudretinle ölürüz. En son dönüşümüz de ancak sanadır."⁶⁶⁰ Resûlullah (s.a.s.) sabah ve akşam bu duâyı eder; evden çıkarken, eve girerken, aynaya bakarken, tuvalete girerken, tuvaletten çıkarken, çarşıya girerken, bir işe başlarken de duâ ederdi.⁶⁶¹ Resûlullah'ın (s.a.s.) yapmış olduğu bu duâların hükmü müstehaptır.

Yapılan işlerin en güzel şekilde başlaması ve sonuçlanması için duâ edilmesi Müslümanın İslâm şuurunu her an hatırlaması ve her işini Allah'ın (c.c.) izni ve inayetiyle yapması anlamı taşımaktadır. Her işini bu şuurla yapan insan

⁶⁵⁸ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Fedâihu'l-Bâtıniyye*, nşr. Abdurrahman Bedevî (Küveyt: Dârü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1383/1964), 180.

⁶⁵⁹ Hûd 11/41.

⁶⁶⁰ Müslim, "Zikir", 75; Tirmizî, "Da'avât", 13.

⁶⁶¹ Buhârî, "Da'avât", 2, 3, 14, 15, 52, 54.

Müslümanlığı en güzel şekilde yaşayacaktır. Buna vesile olması bakımından günlük işlerde yapılan duâların tamamı tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(b) Canın Korunması

Yeme-içme kurallarına uygun davranma,⁶⁶² pis ve iğrenç olan şeyleri yiyip içmekten uzak durma, cihad sırasında kadınların, çocukların, sivillerin ve rahiplerin öldürülmesinin ve ölülerin uzuvlarının kesilmesinin (müsle) yasak olması,⁶⁶³ canın korunmasına yönelik tahsîniyyât olarak zikredilebilir.⁶⁶⁴ Konuşturmak amacıyla hırsızlıkla suçlanan kişinin dövülmesi, suçsuzlara işkence kapısının açılmasına sebep olacağı için yasaklanmıştır.⁶⁶⁵ Sedd-i zerâi' ile mefsedetin önlenmesi maksadı taşıyan bu hüküm, tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.⁶⁶⁶ Beş zarûrî ilkedен canın korunması ilkesi bütün insanlarda içgüdüsel olarak bulunmaktadır. Şeriat zarûrî, hâcî ve tahsînî mertebede yer alan çeşitli hükümleriyle canın en güzel şekilde korunmasını sağlamaktadır. Burada canın korunmasına yönelik tahsîniyyât örneklerine yer verilecektir.

(aa) Necis Şeyleri Yiyip İçmenin Yasaklanması

Pis ve iğrenç şeylerin yenilip içilmesinin yasaklanması, israf ve cimrilikten uzak durulması, tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁶⁶⁷ Âyet-i kerîmelerde “... *Yeryüzündeki şeylerden helal ve temiz olanları yiyin...*”⁶⁶⁸ ve “*Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı...*”⁶⁶⁹ buyrularak yeme içme hususunda çok fazla kurallar getirilmektense genel bir kural getirilmiş ve haramlar bildirilmiştir.

Resûlullah (s.a.s.) köpek dişli yırtıcı hayvan ve pençeli kuşları⁶⁷⁰ ve eşek etini yemeyi yasaklamıştır.⁶⁷¹ Allah (c.c.), kullarının tabiatına uygun olan besinleri yaratarak bu besinlerden yiyip içerek kulluk vazifelerini yerine getirecek gücü elde etmelerini istemektedir. Bu sebeple insanın tabiatına zarar veren ya da temiz olmayan besinleri yemesi ve içmesi câiz değildir. Besinlerin temiz ve yukarıda zikredilen yasakların dışında yer alanları, insan bedeni için de faydalıdır. İnsanın

⁶⁶² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/352.

⁶⁶³ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/59; Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 223.

⁶⁶⁴ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 223.

⁶⁶⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 176.

⁶⁶⁶ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 223-224.

⁶⁶⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/23.

⁶⁶⁸ el-Bakara 2/168.

⁶⁶⁹ el-Bakara 2/173.

⁶⁷⁰ Müslim, “Sayd”, 15, 25.

⁶⁷¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/ 354-355.

âyet ve hadîslere itaat ederek temiz olanlardan yiyip içmesi, yaratılışına en uygun davranıştır. İnsanın ölmeyecek kadar yemek yemesi zarûriyyât, yemek bulamadığında ölmeyecek kadar haram olan bir yiyeceği yemesinin câiz olması⁶⁷² hâciyyât, meyve, tatlı ve ekşi gibi her türlü temiz ve güzel nimetten yiyip içerek faydalanması tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.

(bb) Cenazeyi Yıkama, Namazını Kılma ve Defnetme Zorunluluğu

Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Bir Müslümanın diğer bir Müslüman üzerinde beş hakkı vardır: Selamını almak, davetine icabet etmek, cenazesine katılmak, hastalandığında ziyaret etmek, hapşırana ‘elhamdülillah’ dediğinde ‘yerhamükellah’ demektir.”⁶⁷³ Resûlullah (s.a.s.) Müslümanların birbirleri üzerindeki hak ve sorumluluklarını bildirerek huzur içerisinde yaşayan bir toplum inşa etmek istemiştir. Çünkü toplumda insanlar birbirlerine daima muhtaçtır. Resûlullah (s.a.s.) “Bir din kardeşiniz vefat etmiştir. Kalkın, onun cenaze namazını kılın.”⁶⁷⁴ buyurmaktadır. Hadîs-i şerîfte zikredildiği üzere cenaze namazına katılmak Müslümanlar üzerine farz-ı kifâyedir. Yani topluluktan bir kişi bile bu görevi yerine getirirse diğerleri üzerinden görev düşer ancak hiç kimse bunu yerine getirmese bu durumda bütün topluluk farzı eda etmemiş olmaktan sorumlu tutulur. Hz. Âdem’in (a.s.) oğullarından birinin diğerini öldürmesi üzerine Allah (c.c.) ona nasıl gömeceğini öğretmesi için bir karga göndermiştir.⁶⁷⁵ Görüldüğü gibi cenazenin gömülmesi Hz. Âdem’den (a.s.) beri var olan bir uygulamadır. Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Kim bir ölüyü yıkar, kefenler, kefenini güzel kokulu maddelerle kokulandırır, taşır ve namazını kılar, cenazeyle ilgili gördüğü kötü alametleri ölü aleyhine yaymazsa, bu yaptığına mükâfat olarak günahlarından temizlenir ve annesinden doğduğu gün gibi tertemiz olur.”⁶⁷⁶ Cuma ve bayram günleri Müslümanlar için bayram sayıldığı için koku sürülmesi tavsiye edilmektedir. Müslümanın ölümü de Rabbi ile kavuşacağı bir bayram günü sayıldığından öldüğünde kefenine koku sürülmesi istenmektedir.⁶⁷⁷

Cenazenin gömülmesi, insan sağlığının korunması açısından da oldukça önemlidir. Çünkü bir ceset gömülmezse çürür ve üzerinde insan sağlığına zararlı

⁶⁷² *el-Fetâva’l-Hindiyye* (Beirut: Dâru’l-Fikr, Bulak 1310), 5/338.

⁶⁷³ İbn Mâce, “Cenâiz”, 1.

⁶⁷⁴ Müslim, “Cenâiz”, 66.

⁶⁷⁵ *el-Mâide* 5/31.

⁶⁷⁶ İbn Mâce, “Cenâiz”, 8.

⁶⁷⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/60.

mikroplar  rer. Bu mikroplar toplumdaki diğ er insanların canını tehlikeye atabilir. Bu sebeple insanlar tabiatlarına en uygun yöntemi uygulamaktadırlar. Cenazenin kibleye doğru yatırılması ve yüzünün kibleye çevrilmesi,⁶⁷⁸ gömülmeden önce yıkanması, kefenlenmesi, güzel koku sürülmesi, namazının kılınması ve omuzlarda taşınarak defnedilmesi hükümlerinin tamamı insanın öldükten sonra bile en güzel muameleye layık olduğunu göstermesi bakımından tahs niyy ta örnek olarak sunulabilir.  ld r lenin yakınları için yargı ve otorite aracılığıyla diyet verilmesi de insan canının değeri açısından tahs niyy ta örnektir.⁶⁷⁹

(cc) Aksırana Teşmitte Bulunmanın Gereliliği

Bir Müslümanın diğ er Müslüman  zerindeki haklarından biri de aksırdığında teşmitte bulunmasıdır. Res lullah (s.a.s.) “Sizden biri aksırınca ‘Elham lillah al  külli h l’ desin. Kardeşi yahut arkadaşi da ona ‘Yerham kallah’ diye cevap versin. Kendisi için söyleyince, aksıran da ‘Yehdik mullah ve yuslih b lek m’ desin.”⁶⁸⁰ buyurmaktadır. Res lullah (s.a.s.) yanında aksıran iki kişiiden birine teşmitte bulundu, diğ erine teşmitte bulunmadı. Niye böyle davrandığı sorulunca: “ř  Allah’a (c.c.) hamdetti, öbürü ise etmedi.”⁶⁸¹ cevabını verdi. Zikredilen husus Res lullah’ın (s.a.s.) ashabına en güzel davranış biçimlerini öğrettiğini gösteren önemli bir örnektir.⁶⁸² Bir başka had s-i ş rifte Res lullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Allah (c.c.) aksırmayı sever, esnemeden hoşlanmaz. Öyleyse sizden biri aksırır ve Allah’a (c.c.) hamdederse, bunu işiten her Müslüman  zerine yerham kallah demesi bir görevdir.”⁶⁸³

Aksırmak, vücudun hafifliğini göstermesi, ş hveti ve rehaveti zayıflatması bakımından övülmektedir. Teşmit ise insanların birbirlerine iyi niyet ve dileklerini iletmeleri, du da bulunmaları sebebiyle insanlar arasında husumeti gidererek, kalplerin birbirine yumuşamasına vesile olmaktadır. Aksırma vesilesi ile Müslümanların birbirlerine du  etmeleri bir iyilik veya ince bir davranışa incelikle karşılık verilmesi bakımından tahs niyy ta örnek olarak sunulabilir.

(c) Aklın Korunması

⁶⁷⁸ Ayn , *el-Bin ye fi ş rhi ’l-Hid ye*, 3/178.

⁶⁷⁹ İbn Aş r, *Mak s d  ř -ş r  ’at  ’l-İsl miyye*, 64.

⁶⁸⁰ Buh r , “Edeb”, 126; Eb  D v d, “Edeb”, 99.

⁶⁸¹ Buh r , “Edeb”, 127; Müslim, “Zühd” 53.

⁶⁸² İbn Aş r, *Mak s d  ř -ş r  ’at  ’l-İsl miyye*, 175-176.

⁶⁸³ Buh r , “Edeb”, 125,128; Müslim, “Zühd” 56; Eb  D v d, “Edeb”, 97.

İçki içme amacı olmasa dahi içkiden uzak durulması tahsîniyyât olarak zikredilebilir.⁶⁸⁴ İslâm devletinin vatandaşı olan zımmîlerin içki içmeleri yasak kılınmamakla birlikte içki alım satımı yapmaları ve sarhoşluk veren içkiyi reklam yaparak ortalık yerde içmeleri yasaklanmıştır. Söz konusu hüküm, aklın korunması için haram kılınan içkiye özendirme ve reklam gibi yollarla ulaşılmasının engellenmesi açısından tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁶⁸⁵ Akli geliştirici oyunların teşvik edilmesi de tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.⁶⁸⁶

(aa) İçki Satmanın Yasaklanması

İçki içme amacı taşımasa dahi Allah'ın (c.c.) "... *ondan kaçın!*..."⁶⁸⁷ emrine uyarak ondan uzak durulması buna yönelik olarak içki alım satımının haram kılınması tahsîniyyâta örnek olarak zikredilir.⁶⁸⁸ Resûlullah (s.a.s.) "Kim içki satarsa, hınzır kasaplığı da yapsın."⁶⁸⁹ buyurarak necâsetin alım satımı ile içki alım satımını aynı hükme tabi kılmaktadır. Resûlullah (s.a.s.) "İçilmesi haram olanın satılması da haramdır."⁶⁹⁰ buyurmaktadır. Resûlullah (s.a.s.), kendilerine içki miras kalan yetimlere de bu şarabı döküp küplerini de kırmalarını emretmiştir.⁶⁹¹ Hadîs-i şerîflerde zikredildiği üzere içkinin içilmesinin haram kılınmasının yanı sıra satılması da haramdır. Aklın korunması için içki içmenin haram kılınması zarûriyyâta örnek olarak zikredilir. İçilmese dahi bunun satışının yapılmasının haram kılınması, sedd-i zerâi' bakımından tahsîniyyâta örnek olarak zikredilir.

Nitekim haram olan bir şeyle meşgul olunması, zamanla o haramın hafife alınmasına ve o harama olan meylin artmasına sebep olacaktır. Söz konusu hüküm bunların önünü en baştan kesmektedir. Bunun yanı sıra insanların çalışıp para kazanmalarından maksat, kulluk vazifelerini yerine getirebilmek için güç ve kuvvet elde edebilecekleri besinlere ve imkânlarla ulaşmalarıdır. Bu sebeple Allah'ın (c.c.) haram kıldığı bir şeyin satılmasıyla elde edilen besinin sağladığı güç ve kuvvet bu maksada ulaştırmaz. Alkollü içki satılmak üzere bir mekânın kiraya verilmesinin, alkollü içkiyi taşımak üzere bir Müslümanın görevlendirilmesinin yasaklanması da tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.⁶⁹²

⁶⁸⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/352.

⁶⁸⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 24/25.

⁶⁸⁶ Pekcan, *İslâm Hukukunda Gaye Problemi*, 250.

⁶⁸⁷ el-Mâide 5/90.

⁶⁸⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/352.

⁶⁸⁹ Ebû Dâvûd, "Büyü", 66.

⁶⁹⁰ Müslim, "Müsâkât", 68.

⁶⁹¹ Ebû Dâvûd, "Eşribe", 3.

⁶⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, 16/38.

(d) Neslin Korunması

Neslin korunması için öncelikle aile kurumunun korunması gerekmektedir. Bununla ilgili olarak eşlerin birbirine iyi ve nazik davranması, eşin ya güzelliikle tutulması ya da güzelliikle salıverilmesi, eşe karşı baskıcı olunmaması,⁶⁹³ çocukların terbiye edilmesi, anne ve babaya hürmet gösterilmesi, rıfk, ihsan, vefa, sadakat, iffet, takva ve kardeşlik gibi vasıfların kazanılması tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁶⁹⁴ Aile hayatında bu güzel vasıfların bulunması güzel ve sıcak ilişkilerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

(aa) Nikâh Akdinde Şahit Bulundurulması

Şahit bulundurmak suretiyle ilanın gerçekleştirilmesi, nikâhın sıhhat şartlarından biridir.⁶⁹⁵ Nitekim Resûlullah (s.a.s.) “Şu nikâhı ilan edin ve bunun için davul da dövün.”⁶⁹⁶ buyurmaktadır. Nikâhın şahitler aracılığıyla topluma ilan edilmesiyle nikâh akdinin toplum nezdinde önemli bir iş olduğu vurgulanmakta, toplumda nikâhsız birlikteliklerin normalleşmesi engellenmekte, söz konusu birlikteliğin zina olmadığına altı çizilerek yanlış bir zanna imkân verilmemesi sağlanmaktadır. Nikâh akdi için şahit şartı, anlaşmazlık durumunda delil olması gerekçesiyle konulursa hâciyyât, bir zaruret veya ihtiyaç olmaksızın nikâh akdinin toplum nezdindeki öneminin vurgulanması ve nikâhın zinadan ayrılarak belirsizliğin ve fitne sebeplerinin ortadan kaldırılması gerekçesiyle konulursa da neslin korunması açısından tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁶⁹⁷

(bb) Yolda Oturmanın Kurallara Bağlanması

Resûlullah (s.a.s.) “Sakın yol kenarında oturmayın.” buyurdu. Sahabî orada oturmaktan başka çarelerinin olmadığını çünkü orada bir araya gelip sohbet ettiklerini beyan ettiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) “Eğer ille de oturacaksanız hiç olmazsa yolun hakkını verin.” buyurdu. “Yolun hakkı nedir?” diye sorduklarında ise “Gözleri haramdan sakındırmak, yolu kapatmak ve yola artıklar koymak suretiyle başkasına sıkıntı vermekten sakınmak, selâm almak, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmaktır.” buyurdu.”⁶⁹⁸ Hadîs-i şerîfte zikredildiği üzere yolda veya yol kenarında oturmak hoş karşılanmamış, şayet

⁶⁹³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/352.

⁶⁹⁴ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkıh*, 222-223.

⁶⁹⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/100.

⁶⁹⁶ İbn Mâce, “Nikâh”, 20.

⁶⁹⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 175.

⁶⁹⁸ Buhârî, “Mezâlim”, 23.

oturulacak ise bazı şartlara riayet edilmesi istenmiştir. Neslin korunması için zinanın yasaklanması zarûriyyât, nâmahreme bakmanın yasaklanması ise zarûriyyâtın mükemmilâtına örnek olarak zikredilebilir. Nâmahreme bakmaya sebep olacağı gerekçesiyle sedd-i zerâi‘ sebebiyle yolda oturma'nın yasaklanması da neslin korunması açısından tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

Resûlullah (s.a.s.) insanların yolun hakkını vermeksizin yol kenarında oturmalarını yasaklamaktadır. Buna gerekçe olarak erkeklerin bakışları sebebiyle kadınların rahatsız olmasının engellenmesi gösterilmektedir. Bununla birlikte yolda oturacaklara emir bi'l-ma'rûf nehiy anil'l-münker görevi yüklenerek insanların birbirleri tarafından kontrol edilmek suretiyle ıslah edilmesi ve ahlaki seviyesi yüksek, üstün bir medeniyet inşa edilmesi hedeflenmektedir.

(cc) Dünür Üstüne Dünür Gitmenin Yasaklanması

Resûlullah (s.a.s.) “Sizden biri sakın Müslüman kardeşinin dünür gittiği birine talip olmasın.”⁶⁹⁹ buyurmaktadır. Nişanda taraflar arasında karşılıklı bir vaad söz konusudur. Allah (c.c.) “*Anlaşma yaptıklarında sözlerini tutanlar*”⁷⁰⁰ buyurarak Müslümanlarda bulunması gereken önemli bir vasfa işaret etmektedir. Bu sebeple nişan geçerliliğini koruduğu sürece bir başkası ile nişanlanmış olan kıza dünür gidilmesi yasaklanmıştır.⁷⁰¹ Dünür üstüne dünür gitmenin yasaklanması, sedd-i zerâi‘ gereğince bir kimsenin elde etmeyi arzuladığı bir maslahata engel olunması sebebiyle ortaya çıkabilecek her kırgınlık ve kızgınlığın önlenmesi ve insan ilişkilerinin zarar görmesinin engellenmesi açısından tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.⁷⁰²

(dd) Kocas ı Ölen Kadının İddet Süresince Süslenmesinin Yasaklanması

Kocas ı ölen kadının iddeti dolmadan evlenmesi, kadına henüz iddeti dolmadan evlilik niyetinin açıkça ifade edilmesi, kadının evliliğe açık olduğunu belli edecek giyim kuşamda ve davranışta bulunması,⁷⁰³ evlenme yaşındaki kızların yaptığı gibi güzel koku sürmesi, yağ sürmesi ve ziynet eşyas ı takınması yasaklanmıştır.⁷⁰⁴ Nitekim Resûlullah (s.a.s.) “Kocas ı ölen kadın sarıya boyanmış veya kırmızıya boyanmış elbise giymez, zinet takınmaz, kına yakınamaz,

⁶⁹⁹ Buhârî, “Nikâh”, 46; Müslim, “Nikâh”, 49.

⁷⁰⁰ el-Bakara 2/177.

⁷⁰¹ Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî, *Davâbitü'l-maslaha fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 111.

⁷⁰² İbn Âşûr, *Makâsıdü's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 122-123.

⁷⁰³ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/59.

⁷⁰⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/83.

sürmelenemez, başını tararken kokulu madde kullanamaz, başını sidre ile kaplar.”⁷⁰⁵ buyurmaktadır.

Kocası ölen bir kadının iddeti dolmadan bir başkasıyla evlenmesinin yasak olması, kadının hamile olup olmadığının öğrenilmesi açısından zarûriyyat, evlilik nimetinin yokluğuna duyulan üzüntü sebebiyle iddet bekleyen kadının giyinip süslenmesi⁷⁰⁶ ve çarşılarda gezmesinin ölen eşine saygısızlık sayılması, toplum nezdinde hafiflik olarak görülen bu davranışların kadınlık onuruna zarar verici kabul edilmesi ve kadının kocasına duyduğu vefayı göstermesi açısından tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁷⁰⁷

(e) Malın Koruması

Mal üzerinde yapılan tasarruflarda israf ve cimrilikten kaçınılması, ihtiyacı olanlara harcama yapılması,⁷⁰⁸ insan ve hayvan pisliği gibi şeylerin, ihtiyaçtan fazla olan ve toplumun ortak malı sayılan su, ot ve ateş gibi şeylerin satımının yasaklanması,⁷⁰⁹ borç alan kimsenin herhangi bir şart koşmaksızın aldığı borcu daha güzel bir şekilde ödemesi tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir. Âyet-i kerîmede “*Onlar harcadıkları zaman israf etmezler, cimrilik de yapmazlar, bu ikisi arasında bir denge tuttururlar.*”⁷¹⁰ buyrulmaktadır.

Mükâtebe ve tedbire ilişkin hükümler ile kölelerin azat edilmeleri için çağrıda bulunulması,⁷¹¹ ticarete kusurlu mal satmanın ve hile yapmanın yasaklanması,⁷¹² alıcı ve satıcı arasındaki pazarlık devam ederken araya girip akde müdahale etmenin yasaklanması,⁷¹³ satıcı henüz pazara inip malın piyasa değerini öğrenmeden malı ucuza satın almak için satıcıyı yolda karşılamamanın yasaklanması (telakki’r-rukân),⁷¹⁴ alışverişte aldatma, tekellilik, israf ve cimriliğin yasaklanması, dürüstlüğün, sağduyunun ve adaletin emredilmiş olması tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.⁷¹⁵

(aa) Necâsetin Satışının Yasaklanması

⁷⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 46.

⁷⁰⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/59.

⁷⁰⁷ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi’l-bâliga*, 2/437.

⁷⁰⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/352.

⁷⁰⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/23. *Mecelle*’de bu husus şu şekilde hükme bağlanmıştır: “Su ve ot ve âteş mubâhtır.” Şen, *Sistematik Mecelle*, 192, md. 1234/1.

⁷¹⁰ *el-Furkân* 25/67.

⁷¹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 8/2; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/450.

⁷¹² Serahsî, *el-Mebsût*, 18/134; Zeydân, *el-Vecîz*, 357.

⁷¹³ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli’l-fıkıh*, 57.

⁷¹⁴ Buhârî, “Mezâlim”, 30.

⁷¹⁵ İbn Âşûr, *Makâsîdü’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*, 63.

Kazûrât gibi pis şeylerin satımının yasak olması, tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁷¹⁶ Murdar et, kan, domuz eti ve Allah'tan (c.c.) başkasının adına kesilmiş olanların yenilmesi haram kılınmıştır.⁷¹⁷ Âyet-i kerîmede zikredilenler ve kazûrât gibi pis şeylerin hepsi necâsettir. Bunların hem yenilmesi hem de satılması haram kılınmıştır. Ölmüş hayvanların iç yağının gemilerin yağlanması ve kandillerin aydınlatılmasında kullanılması hakkında sorulduğunda Resûlullah (s.a.s.) “Onun satışı haramdır. Allah (c.c.) Yahudilerin canını alsın. Allah (c.c.) onlara ölmüş hayvanların iç yağın haram kıldığı vakit bu yağı erittiler, sonra satın parasını yediler.”⁷¹⁸ “Hâlbuki Allah (c.c.) bir millete bir şeyin yenmesini haram etti mi onun parasını da haram etti demektir.”⁷¹⁹ buyurmaktadır. Müşrikler, bir müşrikin cesedini parayla satın almak istediklerinde Resûlullah (s.a.s.) bunun para ile satılmasına karşı çıkmıştır.⁷²⁰ Şafiiler içki, dışkı ve ölünün satılmasını, köpeğin ve gübrenin satışına kıyas ederek bunların namaz kılmaya engel teşkil etmesi bakımından necis olduğuna ve satışının câiz olmadığına hükmetmişlerdir.⁷²¹

Malın korunması açısından malın helal yoldan kazanılması ve helal yerlere harcanması önemlidir. Bu sebeple Allah'ın (c.c.) haram kıldığı bir şeyin satımı ile elde edilen para Allah'a (c.c.) layık bir kullukta yenilecek olan bir besine dönüştürülemez. Resûlullah (s.a.s.) “Muhakkak ki Allah (c.c.) güzeldir, güzelliği sever.”⁷²² buyurmaktadır. Temiz rızıklarla beslenen bir bedenin yaptığı ibadet Allah'ın (c.c.) şanına en yakışandır. Bu yönüyle necâsetin satışının haram kılınması, insanın Allah'a (c.c.) layık bir kul olması ve onurunun korunması açısından tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(bb) Fazla Suyun ve Meranın Satışının Sıkı Kurallara Bağlanması

Fazla olan su ve otun satışının yasak olması tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁷²³ Resûlullah (s.a.s.) “İnsanlar şu üç şeyde ortaklıklar: (Sahibi olmayan yağmur, pınar ve nehir) suyunda, (hiç kimseye ait olmayan terk edilmiş arazide biten) otta ve ateşte.”⁷²⁴ buyurmaktadır. Resûlullah (s.a.s.) birisinin mülkünde olmayan gökten inen yağmur sularının, kaynak ve nehir sularının,

⁷¹⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/23.

⁷¹⁷ el-Bakara 2/173.

⁷¹⁸ Buhârî, “Büyû”, 111.

⁷¹⁹ Ebû Dâvûd, “Büyû”, 66.

⁷²⁰ Tirmizî, “Cihâd”, 36.

⁷²¹ Fahreddin er-Râzi, *el-Mahsûl*, 5/162.

⁷²² Müslim, “Îmân”, 147; Tirmizî, “Edeb”, 41.

⁷²³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/23.

⁷²⁴ Ebû Dâvûd, “Büyû”, 62; İbn Mâce, “Ruhûn”, 16.

kimsenin mülkünde olmayan umuma ait otların ve sahipsiz bir araziden elde edilen odunların toplanıp yakılmasıyla elde edilen ateşin satılmasını, komşudan, fakirden ihtiyaç sahibi kimseden esirgenmesini engellemektedir.⁷²⁵ Resûlullah (s.a.s.) “Kuyu suyunun fazlası yasaklanamaz.”⁷²⁶ buyurarak suyu mülkiyetine geçirerek bu suyu bir havuzda toplayıp kaplara koyarak satan ve otlaklardan otları toplayan kişinin suyu ve otu satması câiz olduğunu bildirmektedir.⁷²⁷ Çünkü kullanılması mubah olan suyu başkalarından önce hareket ederek ele geçirmek suretiyle belli kaplarda muhafaza eden kişinin artık o su, mülkiyetine girmiş olacağından satması da câiz olmaktadır.⁷²⁸

Allah (c.c.) mülkiyete ait olmayan suyun, otun ve ateşin kullanımını bütün kamuya mal ederek insanların bunları kullanmaktan mahrum bırakılmasını yasaklamaktadır. Söz konusu yasak, malın korunması açısından tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir. Bununla birlikte bir kişi suyun veya otun diğer insanlara ulaştırılmasında bir emek harcıyorsa bu durumda bunların satımının câiz olması suyu veya otu satan kişinin diğer insanlar tarafından bencil olarak görülmesini engellemesi bakımından tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(cc) Telakki’r-Rukbânın Yasaklanması

Malın pazara gelmeden önce yolda karşılanıp satın alınmasına telakki’r-rukân denir. Telakki’r-rukân, mal sahibi pazara gelip piyasayı öğrenme imkânı bulmadan önce ondan daha ucuz bir fiyatla malı almak isteyenlerin başvurduğu bir yöntemdir. Resûlullah (s.a.s.) malın pazara gelmeden önce karşılanmasını yasaklamıştır ve “Kim onu yolda karşılar ve satın alırsa malın sahibi, pazara gelince muhayyerdir (satıştan vazgeçebilir).”⁷²⁹ buyurmuştur. Malın mevcut piyasa değerinde satılmasını isteyen Hz. Ömer (r.a.) bir gün pazara uğramıştı. Orada Hâtıb b. Ebû Beltea’nin (r.a.) ucuz fiyatla kuru üzüm sattığını görünce: “Ya fiyatı diğerlerinin seviyesine yükseltirsin yahut pazarımızdan çeker gidersin”⁷³⁰ dedi.

Malın korunması açısından hırsızlığın haram kılınması zarûriyyâta, bir zaruret veya ihtiyaç olmaksızın satıcıdan malın piyasa değerinden daha ucuza alınmasıyla mal sahibinin zarara uğraması, insanlar arasında ticaret ahlakı,

⁷²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 23/169.

⁷²⁶ İbn Mâce, “Ruhûn”, 19.

⁷²⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 23/187.

⁷²⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/58.

⁷²⁹ Buhârî, “Büyû”, 71; Müslim, “Büyû”, 17.

⁷³⁰ Mâlik b. Enes, “Büyû”, 2399.

dürüstlük, adalet, güven ve huzurun sarsılması, alışverişin el altından gerçekleşmesiyle pazar kurulmasının anlamını yitirmesi ve ticaretin zarar görmesi gerekçeleriyle malın daha pazara varmadan yolda satın alınmasının yasaklanması⁷³¹ da tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(dd) İkâlenin Câiz Olması

İkâle, “bağlayıcı ve feshi kabil bir akdi bozmayı konu edinen akittir.”⁷³² Yani tamamlanan bir akitten sonra taraflardan birinin isteği üzerine karşılıklı rıza ile akitten caymayı ifade eden fıkıh terimidir. Bilindiği üzere akit, sonuçlarına katlanmak bakımından her iki taraf için de bağlayıcıdır. Bununla birlikte taraflardan birisi akitten pişman olduğu takdirde zorunlu olmamakla birlikte karşı tarafın Müslüman kardeşinin pişmanlığını gözeterek onun zarara uğramasını önlemek için akitten vazgeçmeyi kabul etmesi müstehap olup tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁷³³ Nitekim Resûlullah (s.a.s.) “Kim Müslüman kardeşinin pişman olduğu bir akitten vazgeçerse Allah (c.c.) da kıyamet günü onun hatasını affeder.”⁷³⁴ buyurmaktadır.

(ee) Kitâbet Akdinin (Mükâtebe) Tavsiye Edilmesi

Kitâbet akdi aracılığıyla kölelik kurumunun ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirler tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁷³⁵ Mükâtebe, “kölenin hürriyetine kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapması anlamında fıkıh terimidir.”⁷³⁶ Kitâbet akdi yapıldığında köle bu miktarı efendisine öder böylece özgürlüğünü elde etme imkânı bulur.⁷³⁷ Kölesinin mükâtebe talebini zengin olduğu için kabul etmeyen Hz. Enes’e (r.a.) Hz. Ömer (r.a.) âyet-i kerîmeyi okudu ve kölesi ile mükâtebe yapmasını emretti. Bunun üzerine Hz. Enes (r.a.) mükâtebe yaptı.⁷³⁸ Ödenecek miktarla ilgili olarak Resûlullah (s.a.s.): “Kim kölesi ile yüz ukıyye üzerinden mükâtebe yapsa da, kölesi bunun on ukıyyesi hariç hepsini ödese yine de köledir.”⁷³⁹ buyurmaktadır. Bir başka rivayette “Mükâteb üzerinde bir dirhemlik

⁷³¹ Buhârî, “Büyû”, 71; Müslim, “Büyû”, 14-17.

⁷³² Bilal Aybakan, “İkâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/14-16; *Mecelle*’de bu terim şu şekilde tanımlanmıştır: “İkâle, akd-i bey’i ref’ ve izâle etmektir.” Şen, *Sistematik Mecelle*, 192, md. 163.

⁷³³ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi’l-bâliga*, 2/355.

⁷³⁴ Buhârî, “Büyû”, 71; Müslim, “Büyû”, 14-17.

⁷³⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/23.

⁷³⁶ Atar, “Mükâtebe”, 31/530-532.

⁷³⁷ en-Nûr 24/33.

⁷³⁸ Buhârî, “Mükâteb”, 21.

⁷³⁹ Ebû Dâvûd, “Tâtâk”, 1; Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 3/419.

borç kaldığı müddetçe köledir.”⁷⁴⁰ buyrulmaktadır. Böylece köle sahibinin de hakkı korunmaktadır.

Kitâbet akdi yaparak kölenin hürriyete kavuşmasına imkân sağlanması, elinde olmayarak özgürlüğünü kaybetmiş kişinin çabalayarak bunu tekrar elde edebilmesini amaçlamakta ve İslâm’ın özgürlüğe verdiği önemi ortaya koymaktadır. Nitekim cezalarda fidye olarak öncelikle köle azat etme şartının getirilmesi İslâm’ın köleliği tedricen kaldırmayı hedeflediğini göstermektedir. Kitâbet akdi, kölenin hedef belirleyerek o hedefe ulaştığında insan onuru için vazgeçilmez olan özgürlüğü elde edeceği bir sözleşme olması bakımından tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.

(ff) Borcu Yazmanın ve Borca Şahit Tutmanın Tavsiye Edilmesi

Şâri‘ akraba, aile ve arkadaşlık gibi toplum ilişkilerinde huzur ve mutluluğun güvence altına alınması, bir arada yaşama ahlakının hâkim kılınması amacıyla kin ve nefrete sebep olacak her türlü muameleyi yasaklamıştır. Bu güven ortamının temin edilmesi için de akit sırasında şahit bulundurulmasını, borcun ve vasiyetin yazılmasını istemiştir.⁷⁴¹ Borcun yazılmasının kesin bir emir mi yoksa te’dib mi olduğu hususunda farklı görüşler bulunmakta ve çoğunluk tarafından buradaki hükmün bir tavsiye niteliğinde olduğu ifade edilmektedir.⁷⁴²

Borç ilişkisinde güven ortamının oluşturulması açısından borcun yazılması ve şahit bulundurulması, hâciyyâta örnek olarak zikredilebilir. İnsanlar arasında güven ortamının bulunmasına rağmen zaruret veya ihtiyaç olmaksızın borcun yazılmasının ve şahit bulundurmaya yönelik hükmün varlığı, kalplerin tam anlamıyla mutmain olmasının sağlaması bakımından tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir. Nitekim böyle bir güven ortamında dahi taraflardan birinin borcun yazılmasını ve bir şahit bulundurulmasını talep etmesi hâlinde mahcubiyet veya kırgınlık ortaya çıkmaz. Söz konusu hüküm, karşı tarafın kendisine güvenilmediği hissine kapılmasını engeller. Şahitlik sırasında iki kadının bir erkeğe denk tutulması da kadının duygusal davranarak veya unutarak emin olmaksızın bir karar vermesinin önüne geçmek içindir.⁷⁴³ Nitekim kadınlar fitraten bir karar verecekleri zaman kalpleri mutmain olması için bir başkasına da onaylatma ihtiyacı hissederler.

(2) Tahsîniyyâtın Mükemmilâtının Oluşturduğu Alan

⁷⁴⁰ Ebû Dâvûd, “T’tâk”, 1.

⁷⁴¹ el-Bakara 2/282. Ayrıca bk. İbn Âşûr, *Makâsîdü’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*, 65.

⁷⁴² Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, 3/383.

⁷⁴³ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/142.

Tahsîniyyâtın mükemmilâtı, tahsînî seviyedeki maslahatların kemâlâtını sağlayan maslahatları ifade etmektedir. Tahsîniyyât, hâciyyâtın etrafını çevreleyerek onları tamamlayan, olgunlaştıran ve güzelleştiren maslahatlardır. Hâciyyât ise zarûriyyâtı çevreleyen ve onu tamamlayan maslahatlardır. Böylece tahsîniyyât, doğrudan hâciyyâtın dolaylı olarak da zarûriyyâtın tamamlayıcısı, olgunlaştırıcısı ve mükemmelleştiricisi konumundadır.

Mükemmilât ise her bir mertebeyi kendi içerisinde tamamlayan, olgunlaştıran ve kemâl seviyeye ulaştıran maslahatlardır. Mükemmilât üç mertbenin de etrafında mevcuttur. Mükemmilât, şâri‘ tarafından her türlü maslahatın korunması için getirilmiş ek hükümleri ifade etmektedir. Bu tamamlayıcı hükümler, insanların maslahatlara eksiksiz olarak ulaşmalarını amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik her türlü sıkıntı, zorluk ve tehlikeden koruyucu ve güzelleştirici hükümler getirilmiştir.

Örneğin İslâm dininin korunması için namaz emredilmiştir. Namazı duyurmak için ezan, namazı korumak için cemaatle namaz, cemaatle namazı korumak için de safların düzenlenmesi hükmü getirilmiştir. Canın korunması için kısas, kısasın korunması için de denklik ile ilgili hükümler verilmiştir. Neslin korunması için zina yasağı, tamamlayıcı olarak da bir erkek ve bir kadının yalnız kalması ve yabancıya bakma yasağı getirilmiştir. Aklın korunması için alkol yasağı, tamamlayıcı olarak da alkolün satışının yasaklanması hükme bağlanmıştır.⁷⁴⁴ Mükemmilâtın önemine ilişkin şu benzetme yapılabilir: Ateşin etrafında dolaşmak, ateşe düşmeye sebep olacaktır. Aynı şekilde mükemmilâtın korunmaması da aslın ortadan kalkmasına sebep olacaktır. Bu yönüyle mükemmilât zarûrî, hâcî ve tahsînî maslahatları korumakta, aslın etrafında koruyucu bir çit görevi görmektedir.⁷⁴⁵

Zarûriyyâtın amacı, beş zarûrî ilkenin zarûrî seviyede korunması, zarûriyyâtın mükemmilâtının amacı, beş zarûrî ilkenin zarûrî seviyede korunmasının tam ve kâmil seviyede gerçekleşmesidir. Hâciyyâtın amacı, beş zarûrî ilkenin hâcî seviyede korunması, hâciyyâtın mükemmilâtının amacı da beş zarûrî ilkenin hâcî seviyede korunmasının tam ve kâmil seviyede gerçekleşmesidir. Tahsîniyyâtın amacı, beş zarûrî ilkenin tahsînî seviyede korunması, tahsîniyyâtın mükemmilâtının amacı ise beş zarûrî ilkenin tahsînî seviyede korunmasının tam ve kâmil seviyede gerçekleşmesidir.

⁷⁴⁴ İbn Âşûr, *Makâsîdû 'ş-şerî'atî'l-İslâmiyye*, 64.

⁷⁴⁵ İbn Âşûr, *Makâsîdû 'ş-şerî'atî'l-İslâmiyye*, 65.

Aşağıda tahsîniyyâtın mükemmilâtı beş zarûrî ilke merkezinde ele alınacaktır:

(a) Dinin Korunması

Şâtibî ibadetler için şart olan temizliği zikrettikten sonra diğer bütün temizlikleri de bunun içerisine dâhil ederek tahsîniyyâta örnek olarak zikreder.⁷⁴⁶ Tahârete dair bütün hükümler, tahâretlenirken kıblenin sağ veya sol tarafta olmasına dikkat etmek, tahâretlendikten sonra bez ile kurulmak, tahâretlendikten sonra avret yerlerini hemen örtmek vb. müstehap hareketler tahsîniyyâtın tekmilesine örnek olarak zikredilir.⁷⁴⁷

Şâtibî'ye göre abdest, namazın şartı olarak değerlendirilmezse tahsîniyyâta örnektir. Bu durumda abdest alırken uyulması gereken edebler tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olur. Bunlar abdest alırken suyu sıçratmamak, uzuvları sağdan başlayarak yıkamak ve abdest alırken konuşmamak gibi müstehap hareketlerdir. İbadetlerin ihlas ve samimiyetle yapılması, başlanmış bir nâfile ibadetin yarım kalması hâlinde o ibadetin tamamlanması, verilen sadakanın helal kazançtan, gönüllü olarak başa kakmaksızın verilmesi, nâfile kurban keserken seçilen hayvanın en iyi hayvanlardan olmasına özen gösterilmesi, kefareti için köle azat edilmesi gerektiğinde azat edilecek kölenin en iyilerden seçilmesi tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak zikredilir.⁷⁴⁸ Tahsîniyyâtın mükemmilâtına ilişkin usulcüler tarafından zikredilen örneklere ek olarak şu örnekler de sunulabilir:

(aa) Namaz ile İlgili Örnekler

(aa1) Cuma Günleri Gusletmenin Tavsiye Edilmesi

Resûlullah (s.a.s.) “Her Müslüman yedi günde bir kere yıkanmalıdır. Bu gün de cuma günü olmalıdır.”⁷⁴⁹ buyurmaktadır. Ashab, tavanı alçak ve dar mescitlerde, yün kıyafetlerle ağır şartlarda çalışıyordu. O sırada Resûlullah (s.a.s.) minbere çıktı ve ortamdaki ağır kokuyu alınca “Ey insanlar bugün yıkanın ve herkes bulabildiği güzel kokuyu sürünsün.” buyurdu. O gün insanlar yıkandı ve Allah (c.c.) onlara bir genişlik ve ferahlık ihsan etti.⁷⁵⁰ Müslümanlara en az haftada bir gün olmak üzere

⁷⁴⁶ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/22.

⁷⁴⁷ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/25.

⁷⁴⁸ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/25.

⁷⁴⁹ Müslim, “Cum’a”, 9.

⁷⁵⁰ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 124.

özellikle cuma günleri yıkanmaları tavsiye edilmektedir.⁷⁵¹ İnsana belli bir disiplinle temizlik alışkanlığı kazandıran bu hüküm insan onurunu da korumaktadır.

Cuma ve bayram günleri yıkanmak sevaptır.⁷⁵² Çünkü bu günlerde yıkanmak Müslümanların bu günlere dair neşe, zevk ve heyecan duyduklarını göstermektedir.⁷⁵³ İnsanın Rabb'inin huzurunda ve toplumda temiz olması, kişisel temizliğine, beden ve ağız temizliğine önem vererek fitratlarındaki güzellik, temizlik ve iyiliği ortaya çıkarması tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir. Müslümanların bayramı sayılan cuma günleri bir hazırlıkta bulunmak amacıyla gusletmek ve heyecan duymak tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(aa2) Bazı Hâllerde Tırnak Kesme ve Tıraş Olmanın Tavsiye Edilmemesi

Resûlullah (s.a.s.) “Fıtrat beş şeydir: Sünnet olmak, etek tıraşı olmak, bıyığı kesmek, tırnakları kesmek, koltuk altını yolmak.”⁷⁵⁴ buyurmuştur. Fıtrattan olduğu zikredilen tırnak kesme, tıraş olma, etek ve koltuk altlarını temizleme, kan aldırma veya vücuttan herhangi bir parça kopartma gibi temizliklerin ahirette bütün vücut geri döneceğinden, yıkanmadan kesilen veya tıraş olunan şeyin cünüp olarak dönmemesi için⁷⁵⁵ cünüp ve hayız hâlindeyken yapılmaması daha uygun görülmektedir. Bu sebeple mükerrem bir varlık olan insanın bu tür temizlikleri gusûl bitip temizlendikten sonra yapması daha uygun görülmektedir. Saygıdeğer insanın bedeninden bir parçanın kirlilik hâlinde ayrılması tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(aa3) Tahâretin Sol Elle Yapılması

Tuvalet adabına ilişkin tüm hususlar tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak zikredilebilir.⁷⁵⁶ Müşrikler Müslümanlara gelerek “Duyduk ki Resûlünüz (s.a.s.) sizlere helada abdest bozmayı dahi öğretmektedir.” demişler. Bunun üzerine Ravi: “Evet doğrudur. Resûlümüz (s.a.s.) bizi sağ elimizle istinca yapmaktan nehyetti, büyük ve küçük abdest bozarken kibleye yönelmekten de nehyetti. Abdest bozduktan sonra istinca ederken hayvan mayısı veya kemiği kullanmamızı da

⁷⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/89.

⁷⁵² Şah Velîyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 2/112.

⁷⁵³ Zerkeşi, *el-Mensûr*, 2/429.

⁷⁵⁴ Buhârî, “Libâs”, 61.

⁷⁵⁵ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 5/358.

⁷⁵⁶ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/25.

nehyetti ve dedi ki: ‘Sizden kimse, üç taştan daha azı ile istinca etmesin.’”⁷⁵⁷ Tahâret adabına dair hükümler tahrim için değil te’cip içindir.

İstinca sırasında ve abdestte istinşakın (burna su çekmek) ardından sümkümede ve ayakların yıkanmasında ve pis olan yerlerin temizlenmesinde çoğunlukla sol el kullanılmaktadır. Temizliğin önemli olduğu yemek yeme esnasında ise sağ elin kullanılması tavsiye edilmektedir.⁷⁵⁸ Temizliğin en güzel şekilde gerçekleşmesi için tahârette sol elin kullanılması tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(aa4) Helada Kibleye Dönülmemesi

Tahâret adabına ilişkin tüm hususlar tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak zikredilebilir.⁷⁵⁹ Resûlullah (s.a.s.) “Helaya gittiğiniz vakit, abdest bozarken kibleye ne önünüzü ne de arkanızı dönün. Fakat yüzünüzü doğuya ve batıya dönün.”⁷⁶⁰ buyurmuştur. Kible yönü olan Kâbe’nin kutsallığından dolayı Kur’an okumak, ezan okumak, hâkimin hüküm vermesi, ilim öğrenmek, abdest almak, kurban kesmek, tefekkür etmek ve zikir çekmek gibi faziletli amelleri, kibleye dönük olarak yapmak tavsiye edilmektedir. Kâbe’nin kutsallığından dolayı uyku sırasında ayakların, hacet giderme sırasında önün veya arkanın kibleye dönük olması ise yasaklanmıştır. Kâbe’ye karşı saygısızlık yapmaktan imtina etmek anlamı taşıdığından bu hükümler tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(aa5) Uyuklayanın Abdestinin Durumu

Uyuyan kişinin abdesti ile ilgili olarak bir yere dayanmaksızın sadece dik oturur vaziyette ise abdest bozulmaz.⁷⁶¹ Ancak uzanıyorsa veya bir yere dayanmışsa ve o dayandığı şey çekildiğinde düşecek gibiyse o kişinin abdesti bozulur. Bu hüküm ile hafif bir uykunun abdesti gidermeyeceği bilinmektedir. Kişinin sadece kestirmekle abdestinin gitmeyeceğini bilmesi gönül rahatlığıyla namaz kılmasını sağlaması bakımından tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(aa6) Hastanelere Yakın Camilerde Sabah Ezanının Erken Okunması

⁷⁵⁷ Müslim, “Tahâret”, 57.

⁷⁵⁸ Zeydân, *el-Vecîz*, 356.

⁷⁵⁹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/25.

⁷⁶⁰ Buhârî, “Vudû”, 11; Müslim, “Tahâret”, 59.

⁷⁶¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/17.

Hz. Câbir (r.a.) şöyle rivayet etmektedir: “Sonra ona (Cibrîl), fecr uzayıp sabah olunca daha yıldızlar parlak ve cıvıl cıvıl iken geldi. Dünkü yaptığını aynen yaptı, sabah namazını kıldı. Sonra da: “Namaz vakti, işte gördüğünüz bu iki namaz arasıdır.” dedi.⁷⁶² Sabah namazı vakti, fecr-i sâdıktan güneşin doğuşuna kadar olan süredir. Bu süre içerisinde sabah namazı kılınabilmekte, ezan ise Hanefilerin kılınmasını faziletli buldukları isfâr vaktinde okunmaktadır. Hastanelere yakın camilerde sabah ezanının, imsak girdiği anda okunması ise hastaların ağrılarının şiddetinin arttığı gece vaktinin sona erdiği ve gündüze ulaşıldığı müjdesini vermek içindir. Hastaneye yakın camilerde ezanın fecr-i sâdıktan itibaren okunması hastaların huzur bulmasını ve ihtiyaçlarını daha geniş vakitte giderebilmelerini sağladığından tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(aa7) Nâfile Namazın Oturarak veya Binek Üzerinde Kılınabilmesi

Namazın bütün nâfileleri (sünnet ve müstehapları) tahsîniyyâta örnek olarak zikredilir.⁷⁶³ Bunlar namazın nâfileleri olabileceği gibi nâfile namazlar da olabilir. Kudüm namazı denilen seferden dönüş namazı tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir. Nitekim “Resûlullah (s.a.s.) bir seferden döndüğünde hemen mescide uğradı. Orada iki rekat namaz kıldı. Ondan sonra evine dönerdi.”⁷⁶⁴ Nâfile namazın ayakta kılmaya güç yetirilmesine rağmen oturarak kılınması câizdir. Ancak ayakta durarak kılınan nâfile namaz, özür olmaksızın oturarak kılınan nâfile namazdan efdaldır. Nitekim Resûlullah (s.a.s.) “Kim kâim (ayakta) olarak namaz kılsa o üstündür ve kim oturarak kılsa onun ecri ayakta kılınan yarısıdır.”⁷⁶⁵ buyurmaktadır. Binek üzerinde farz namaz kılınması câiz olmamakla birlikte sabah namazının sünneti ve müekked sünnetler de dâhil olmak üzere nâfile namaz kılınması câizdir. Binek üzerinde nâfile namaz kılınırken hayvanın gittiği yöne doğru dönülür, tekbir getirilir ve ima ile namaz kılınır.⁷⁶⁶

Binek üzerinde nâfile namaz kılmanın câiz olması, yolculuğun ibadetle geçirilmesine imkân sağladığından ve dili boş sözlerden koruduğundan tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak zikredilir.⁷⁶⁷ Oturarak nâfile namaz kılmanın câiz olması da yorgunluk sebebiyle dinlenmek için oturan kişinin namaz

⁷⁶² Nesâî, “Mevâkîr”, 15.

⁷⁶³ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1/239.

⁷⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 178.

⁷⁶⁵ Buhârî, “Taksîru’s-Salât”, 17.

⁷⁶⁶ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi’l-bâliga*, 2/193.

⁷⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/249.

kılması dilini ve gözünü boş ve yanlış işlerden koruyacağından tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(aa8) Nâfile Namazın Evde Kılınmasının Tavsiye Edilmesi

Resûlullah (s.a.s.) cemaatle kılınan namazın evde kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletli olduğunu bildirmiştir.⁷⁶⁸ Bir diğer hadîs-i şerîfinde “Eğer müminler yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılmanın sevabını bilselerdi emekleyerek de olsa cemaate katılırlardı”⁷⁶⁹ buyurmaktadır. Resûlullah (s.a.s.) cemaatle namaz kılmanın faziletini ortaya koymakla birlikte “Ey insanlar! Evinizde namaz kılınız. Zira farz namaz dışındaki namazların en makbulü, insanın evinde kıldığı namazdır.”⁷⁷⁰ buyurarak nâfile namazların evde kılınmasının daha faziletli olduğunu bildirmektedir. Resûlullah (s.a.s.) “Biriniz farz namazı mescidde kıldığı zaman, o namazından evine de bir pay ayırsın. Zira Allah (c.c.), bu nâfile namaz sebebiyle evinde hayır yaratır.”⁷⁷¹ buyurmaktadır.

Nâfile namazlar farz namazlarla beraber camide kılınabilmektedir. Ancak nâfile namazların evde kılınması daha faziletlidir. Farz ibadetler Müslümanların birbirlerine şahitlik edecekleri alanı oluşturmaktadır. Farz ibadette bir gösteriş veya kibir söz konusu değildir. Çünkü farzlar bütün Müslümanların yerine getirmesi gereken ibadetlerdir. Ancak nâfile ibadetlerin kibre sebep olmaması amacıyla evde gizli bir şekilde yapılması daha faziletli sayılmaktadır. Nâfile namaz kılmak tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir. Nâfile namazın evde kılınması, kibirden ve gösterişten uzak bir şekilde ve samimiyetle yapılmasını sağladığından tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(aa9) Bozulan Nâfile İbadetin Tamamlanmasının İstenmesi

Vâcip olmamakla birlikte başlanmış bulunan bir ibadetin tamamlanmaya çalışılması tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak zikredilebilir.⁷⁷² Farz veya vâcip bir ibadetin yarım kalması hâlinde yarım kalan namazın vakit içinde yeniden kılınması, bozulan orucun yeniden kaza edilmesi gerekmektedir. Hanefîlere göre nâfile bir namaz veya oruca başlayıp tamamlayamayan kişinin de onu kaza etmesi gerekmektedir. Malikîlere göre çok önemsiz bir mazeret sebebiyle terk edilmediği

⁷⁶⁸ Buhârî, “Cemâ‘at ve İmâmet”, 2.

⁷⁶⁹ Buhârî, “Ezân”, 4, 44.

⁷⁷⁰ Buhârî, “Cemâ‘at ve İmâmet”, 52; Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 213.

⁷⁷¹ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 210.

⁷⁷² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/25.

sürece telâfi edilmesi gerekmez. Şâfiî ve Hanbelîlere göre zorunlu olmamakla birlikte telâfi edilmesi müstehaptır.⁷⁷³

Farz veya vâcib ibadetlerin dışında yer alan nâfile ibadetler tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir. Nâfile ibadetin herhangi bir sebeple tamamlanamaması hâlinde yarım kalan bir ibadetin kaza edilerek yeniden yerine getirilmesi ise yapılan işin eksiksiz ve en güzel şekilde ortaya konulmasını sağladığı, ibadetlere karşı devamlılık, rağbet ve önem gösterildiğinin delili sayıldığı ve başlanılan işin tamamlanmasıyla gönülde huzur ve tatmin sağladığı için ⁷⁷⁴ tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir. Yarım bırakılan oruç daha sonra kaza edilmelidir. Buradaki kaza emri müstehaba delalet etmektedir.

(bb) Oruç ile İlgili Örnekler

(bb1) Misafirlikte Nâfile Orucun Bozulabilmesi

Farz ve vâcibin dışında yer alan şevval orucu, kamerî ayların 13, 14 ve 15. günlerinde tutulan oruç ile pazartesi ve perşembe orucu gibi nâfile oruçların tutulması müstehaptır. Bu günlerde oruç tutulması tavsiye edilmiştir. Buna rağmen Resûlullah (s.a.s.) “Bir kimse başkasının yanında misafir olunca ev sahibinden izin almadan oruç tutmasın.”⁷⁷⁵ buyurmaktadır.

Nâfile oruç tutmak tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir. Misafirlikte nâfile oruç tutmanın yasaklanması ise misafir ve ev sahibi arasındaki samimiyetin zarar görmesini engellemesi, ev sahibinin misafir yemezken yemek yemekten rahatsızlık duymasının önüne geçilmesi ve ev sahibinin misafirini gönlüncce ağırlayabilmesini sağlaması bakımından tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir. Misafirlikte ev sahibinin gönlünün razı edilmesi, nâfile oruç tutmaktan daha faziletli görülmüştür. Bunun belli şart ve durumlar dikkate alınarak güzelleştirilmesi ise tahsîniyyâtın mükemmilâtıdır. Nâfile oruca niyet ettiği hâlde kendisine bir şey ikram edilen kişinin orucunu bozmasına müsaade edilmesi de tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir. Nitekim Ebû Hanîfe “Ziyafet oruç bozmayı mubah kılan bir mazerettir.”⁷⁷⁶ buyurmaktadır.

(bb2) Sahuru Geciktirmenin ve İftar İçin Acele Etmenin Önerilmesi

⁷⁷³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/159, 3/70; Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 2/183.

⁷⁷⁴ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 2/91.

⁷⁷⁵ İbn Mâce, “Sıyâm”, 54.

⁷⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/70.

Oruç tutan kişinin iftar için acele etmesi ve sahur geciktirmesi menduptur.⁷⁷⁷ Resûlullah (s.a.s.) “İnsanlar iftarı acele yapmaya devam ettikleri sürece hayır üzere yaşamaya devam ederler.”⁷⁷⁸ buyurmaktadır. Resûlullah (s.a.s.) “Bizim orucumuzla ehl-i kitâbın orucu arasındaki fark sahur yemeğidir.”⁷⁷⁹ buyurmaktadır. Dinin korunması için ehl-i kitâba muhalefet etmek gerekmektedir. Bu sebeple sahur yapmak tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁷⁸⁰ Sahurun geciktirilmesi ve iftar için acele edilmesiyle kulun, acziyetini kabul etmesi ve oruca değer verdiğini göstermesi tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(cc) Hac ile İlgili Örnekler

(cc1) Mescid-i Harâm’a Yalın Ayakla Girmenin Önerilmesi

Mescid-i Harâm’a yalın ayak ve vakarlı bir şekilde girilmesi haccın ve umrenin müstehaplarından. “*Artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadiye Tuvâ’dasın.*”⁷⁸¹ buyrularak kutsal vadiye duyulan saygı ve yalın ayakla kutsal vadiye basarak onun bereketinden istifade etmesi gerekçesiyle Hz. Musa’nın (a.s.) pabuçlarının çıkarılması istenmektedir.⁷⁸² Hz. Musa’nın (a.s.) pabuçlarının eşek derisinden olduğu ve tabiatıyla temiz olmadığı gerekçesiyle de çıkarılmasının istenildiği rivayet edilmektedir.⁷⁸³

İhrama girmek haccın şartlarından. İhramda iken topukları veya üzeri açık ayakkabı giymek ise ihramın mubahlarından olması bakımından tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir.⁷⁸⁴ Hz. Musa (a.s.) örneğinde olduğu gibi kutsal belde olan Mescid-i Harâm’a herhangi bir ayakkabı giymeksizin yalın ayak girmek ise mahşer gününü tefekkür ederek insanın dünya nimetlerinden ve giyim kuşamdan arınmış olduğunu göstermesi ve hac ibadetini bu şuur içerisinde eda etmesine vesile olması bakımından tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.⁷⁸⁵

(dd) Zekât ile İlgili Örnekler

(dd1) Kazancın Temiz Olanlarından İnfak Edilmesi

⁷⁷⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/84.

⁷⁷⁸ Müslim, “Sıyâm”, 48.

⁷⁷⁹ Müslim, “Sıyâm”, 46.

⁷⁸⁰ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi’l-bâliga*, 2/178.

⁷⁸¹ Tâhâ 20/11-12.

⁷⁸² Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 11/173.

⁷⁸³ Tirmizî, “Libâs”, 10; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 11/175.

⁷⁸⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/126-127.

⁷⁸⁵ Bünyamin Erul - Ekrem Keleş, *Haccı Anlamak* (Ankara: DİB Yayınları, 2018), 27.

Helal kazançtan infakta bulunmak tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak zikredilebilir.⁷⁸⁶ Ashâb-ı suffe faydalansın diye hurma yetiştirenler tarafından Mescid-i Nebevî'nin tavanına hurma salkımları asılırdı. Kendisi için hayırlı olanı bilemeyen bazı kimseler çürük hurma salkımlarını buraya asıyordu.⁷⁸⁷ Bunun üzerine âyet-i kerîmede *“Ey iman edenler! Çalışıp ürettiğiniz malların ve sizin için yerden çıkardığımız ürünlerin iyi, temiz ve helal olanından Allah yolunda harcadığınız Size verildiğinde gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü şeyleri, iyilik yapacağım diye başkasına vermeye kalkışmayın.”*⁷⁸⁸ buyrulmaktadır.

Resûlullah (s.a.s.) “Sizden biri, sadaka olarak verdiği şeyin benzeri, kendisine verildiği takdirde onu istemeye istemeye, utanarak alacağı şeyden olmamasına dikkat etsin.”⁷⁸⁹ buyurmuştur. Bunun üzerine İbn Abbas (r.a.) “Bundan sonra hepimiz, sahip olduğumuz şeylerin iyilerinden verir olduk.”⁷⁹⁰ buyurmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de sadaka kavramı farklı hükümlere nispet edilmektedir. Bunlardan ilki, nisab miktarına ulaşmış olan zengin malından vermesi gereken zekâtıdır. İkincisi, kişinin bir ceza veya fidye sebebiyle vermesi gereken farz hükmündeki harcamadır. Üçüncüsü, ramazan ayının sonunda her Müslümanın vermekle elde edilen mutluluğu yaşamasına vesile olan, sağlığın şükrü için verilmesi vâcib olan fıtır sadakasıdır.⁷⁹¹ Dördüncüsü, adak sebebiyle kişinin kendisine vâcib kıldığı harcamadır. Beşincisi ise kişinin gönüllü olarak bağışladığı nâfile harcamadır. Tüm bu sadakaların ortak şartı helal malın iyisinden ve temizinden verilmesidir.

Zikredilen nâfile sadaka vâcib olmamakla birlikte sırf Allah (c.c.) rızasını elde etmek amacıyla, gönüllü olarak verildiğinden tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir. Bu harcamayı yapıp yapmamakta serbest olmasına rağmen kişinin mükâfat elde edeceğine inanarak elinde olanların iyilerinden ve temiz olanlarından vermesi ise tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir. Tahsîniyyâtı diğer milletlere örneklik edecek seviyede medeniyet inşa etme ve bir imaj oluşturma olarak tanımlayan Muhammed Tâhir İbn Âşûr’un bu görüşünden hareketle Müslüman olmak bir marka gibi düşünülecek olursa markaya zarar

⁷⁸⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/25.

⁷⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, 3/321.

⁷⁸⁸ el-Bakara 2/267.

⁷⁸⁹ İbn Mâce, “Zekât”, 19.

⁷⁹⁰ Tirmizî, “Tefsîr”, 2; İbn Mâce, “Zekât”, 19.

⁷⁹¹ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi’l-bâliga*, 2/116.

gelmemesi için hiçbir kalitesiz ürünün piyasaya sunulmaması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Bu sebeple Allah (c.c.) rızası adına yapılan her türlü amelin Allah'ın (c.c.) şanına yakışan bir etiketi temsil ettiği düşünülürse verilen sadakanın en güzel ve en temiz olanından olması, tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak zikredilebilir.

(dd2) Sadakayı Gizli ve Gönül Hoşluğu ile Vermenin Önerilmesi

Zekât vermek, zengin Müslümanlara farzdır ve dinin korunması için zarûriyyâta örnek olarak zikredilir. Zengin Müslüman zekât ibadetini yerine getirebilmek için fakire muhtaçtır. Zekâtın Müslümanlığın nişanesi olması ve karşılıklı bir muhtaçlığın söz konusu olması bakımından zekâtın açıktan verilmesi istenmektedir. Tatavvu sadakası vermek tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir. Kur'ân-ı Kerîm'de⁷⁹² sadakanın nasıl bir davranış bütünlüğünde verilmesi gerektiği Müslümanlara öğretilmektedir. Sadakayı Allah (c.c.) ve Resûlünün (s.a.s.) öğrettiği davranışlar bütünlüğünde vermek ise tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak zikredilebilir. Nitekim: *“Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da başa kakıp incitmeyenler için Rablerinin katında özel karşılık vardır.”*⁷⁹³ *“İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir.”*⁷⁹⁴ ve *“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın.”*⁷⁹⁵ buyrulmaktadır.

Sadaka verilen kişinin rencide olmasının önüne geçilmesi, zenginin kibre kapılmaması ve ilişkilerin zarar görmemesi için sadakanın bir aracı ile verilmesi tavsiye edilmekte, gizlice, gönül hoşluğu ile başa kakmadan ve teşekkür beklemeden verilmesi istenmektedir. *“Hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle.”*⁷⁹⁶ âyetinde fakire verecek bir şey bulunmadığında yumuşak bir sözle de olsa teselli verilmesi istenmektedir. Zikredilen hükümler sadakanın en güzel şekilde verilmesini sağladığından tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.⁷⁹⁷

(dd3) Alacağın Zekâta Sayılabilmesi

⁷⁹² el-Bakara 2/262, 263, 264.

⁷⁹³ el-Bakara 2/262.

⁷⁹⁴ el-Bakara 2/263.

⁷⁹⁵ el-Bakara 2/264.

⁷⁹⁶ el-İsrâ 17/28.

⁷⁹⁷ Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 224.

Âyet-i kerîme’de “Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, bağışlamanız, eğer bilerseniz sizin için daha hayırlıdır.”⁷⁹⁸ buyrulmaktadır. Borcunu ödeyemeyecek olan borçluya zaman tanınması tavsiye edilmektedir. Hanefiler alacaklının zekâtını borcunu ödeyemeyen borçlunun borcundan düşmek suretiyle vermesini câiz görmüşlerdir. Alacaklının borçluya şart koşmaksızın zekâtını vermesi bunun üzerine borçlunun kendisine borcunu ödemesi gerekmektedir. Bununla birlikte borçlunun alacaklısına “bana zekâtını verirsen sana borcumu öderim” şeklinde teklifte bulunması da câiz görülmüştür.⁷⁹⁹ Aralarındaki para alışverişi sırasında borçlunun rencide edilmemesi amacıyla alacaklının “Ben senin borcunu zekâtıma saydım, borcun var diye düşünüp sıkıntıya girme, borcun silinmiştir.” demesi câiz görülmüştür.⁸⁰⁰

Alacağın zekâta sayılmasıyla borcun silinmesine dair hüküm, aralarında herhangi bir para alışverişi olmaması sebebiyle borçlunun rencide olmaksızın borcundan kurtulmasını sağladığından ve alacaklının borcunu ödemeye gücü yetmeyen borçludan zekât vesilesiyle parasını almasını mümkün kıldığından, tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(ee) Diğer Meselelerle İlgili Örnekler

(ee1) Gayrimüslimlerin Hediyelerinin Kabul Edilebilmesi

Zekâtın yanı sıra Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin pekişmesi amacıyla sadaka, ödünç ve hediye vermenin meşru kılınması tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir.⁸⁰¹ Resûlullah (s.a.s.) “Hediyeleşin zira hediye, kalpteki kini giderir.”⁸⁰² buyurmuştur. Resûlullah (s.a.s.) hediyeyi kabul eder ve ona karşılıktan bulunurdu.⁸⁰³ Gayrimüslimden hediye almak ve onlara hediye vermek de buna dâhildir ve câiz kılınmıştır.⁸⁰⁴ Nitekim rivayet edildiğine göre “Kisra, Resûlullah’a (s.a.s.) bazı şeyler hediye etti. Resûlullah (s.a.s.) ondan bu hediyeleri kabul etti. Diğer krallar da ona hediye verdiler, o da onlardan bunu kabul etti.”⁸⁰⁵ Müslüman olmayan bir kadın tarafından zehirli bir koyun da hediye edilmiştir.⁸⁰⁶

⁷⁹⁸ el-Bakara 2/280.

⁷⁹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/203.

⁸⁰⁰ Ali Bardakoğlu vd., *İlmihâl* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 1/438-439.

⁸⁰¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/64.

⁸⁰² Tirmizî, “Velâ ve Hibe”, 6.

⁸⁰³ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 87.

⁸⁰⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/420.

⁸⁰⁵ Tirmizî, “Siyer”, 23.

⁸⁰⁶ Ebû Dâvûd, “Diyat”, 6.

Gayrimüslimden hediye almak ve onlara hediye vermek, İslâmın insanlara çeşitli münasebetlerle yaşayarak gösterilmesi, İslâm medeniyetinin diğer milletlere örneklik sunması ve gayrimüslim bir komşuya verilen hediye veya ikramın o kişinin hidayetinde vesile olması bakımından dinin korunmasına yönelik tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak zikredilebilir. Hediyeden dönüp onun geri istenmesi de kusmuğun yenilmesine benzetilmiş ve bu davranış yasaklanmıştır. Bunun yasaklanması da tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.⁸⁰⁷

(ee2) Akîka Kurbanını Yedinci Gün Kesilebilmesi

Nâfile bir kurban olan yeni doğan çocuğun sağ salim dünyaya gelmesine ve anne babasının bir evlatla müjdelenmesine duyulan şükür maksadıyla kesilen akîka kurbanı, tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir. Akîka kurbanı kesmenin hükmü Hanefîlere göre mubah diğer mezheplere göre sünnettir. Resûlullah (s.a.s.) torunları Hz. Hasan (r.a.) ve Hz. Hüseyin (r.a.) için akîka kurbanı kesmiştir.⁸⁰⁸

Akîka kurbanının ne zaman kesileceği ile ilgili Resûlullah (s.a.s.) “Her çocuk, akîka kurbanı ile rehinelenmiştir. Bu kurban, (doğumunun) yedinci günü, onun adına kesilir. (O gün) saç da tıraş edilir ve çocuğa isim de verilir.”⁸⁰⁹ buyurmuştur. Bir diğer hadîs-i şerîfte Resûlullah (s.a.s.) “Çocuğa doğumunun yedinci gününde isim konmasını, yıkanarak pisliklerin temizlenmesini ve akîka kurbanı kesilmesini emir buyurdu.”⁸¹⁰

Akîka kurbanının çocuğun doğumunun ilk gününde değil de yedinci gününde kesilmesinin emredilmiş olması doğum ile kurban kesme arasına biraz zaman konulması, uygun bir kurban bulunması, anne ve çocuğun toparlanmasına zaman tanınması ve şükür ibadetinin en güzel şekilde yerine getirilmesine olanak sağlaması bakımından tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.⁸¹¹

(ee3) Kurbanın En İyilerinden Seçilmesinin Önerilmesi

Kurban seçerken kurbanlıklar içerisinde iyi hayvanın seçilmesi tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak zikredilebilir.⁸¹² Kur’ân-ı Kerîm’de “Onların ne etleri Allah’a ulaşır ne de kanları; ona ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır.”⁸¹³ buyrulmaktadır. Takvaya uygun olarak kesilen kurbanın

⁸⁰⁷ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 6/128.

⁸⁰⁸ Ebû Dâvûd, “Edâhî”, 21.

⁸⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Edâhî”, 21.

⁸¹⁰ Ebû Dâvûd, “Edâhî”, 21.

⁸¹¹ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi’l-bâliga*, 2/445.

⁸¹² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/25.

⁸¹³ el-Hac 22/37.

özelliklerini ise Resûlullah (s.a.s.) “Topal, tek gözlü, hastalığı belli olan, zayıf ve cılız hayvan kurban edilmez.”⁸¹⁴ şeklinde zikretmektedir. Udhiyye kurbanı Hanefîlere göre vâcip diğer mezheplere göre sünnettir. Kendisine vâcip olmadığı hâlde sırf Allah’a (c.c.) yaklaşmak için kesilen nâfile kurban, tahsîniyyâta örnek olarak sunulabilir. Kesilen kurbanın zikredilen kusurlardan uzak ve en iyilerinden olması, Allah’ın (c.c.) şanına daha çok yakıştığından tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(ee4) Kurbanlık Hayvana Eziyet Edilmesinin Yasaklanması

Resûlullah (s.a.s.) bir gün bir koyunu kesmek üzere yatırmış ve üzerinde bıçağını bilemekte olan birini gördü. Bunun üzerine “Hayvanı defalarca mı öldürmek istiyorsun! Bıçağını, onu yere yatırmadan önce bilesen olmaz mıydı?”⁸¹⁵ diye buyurdu. Kurban keserken hayvana eziyet etmemek ve onu ürkütmek gerektiğini vurgulayan Resûlullah (s.a.s.) “Allah (c.c.) her şeyi en güzel şekilde yapmayı emretmiştir. Kurban kestiğiniz zaman kesmeyi en iyi şekilde yapınız! Her biriniz bıçağını bilesin ve hayvanını rahatlatсын!”⁸¹⁶ buyurmaktadır. Kurban keserken kurbanlık hayvana merhametle yaklaşmak, mümkün olduğunca incitmemeye çalışmak, kurbanlık hayvanın gözlerini kapatmak, bıçağı saklamak, tekbir getirmek ve kurbanlık hayvanı hızlıca eziyet çektirmeden kesmek, kurban ibadetinin inceliklerindendir.

Kurbanlık hayvandan bıçağın saklanması ve keskin bıçakla hızlı bir şekilde kesilmesi, kurbanlık hayvanın bıçaktan korkup kesme işini zorlaştırmasını ve hayvanın acı çekmesini engellemektedir. Kurbanlık hayvana merhamet ve güzellikle muamele edilmesi, Müslümanlığın inceliğinin sadece insanlara değil tüm yaratılanlara olduğunu göstermesi bakımından tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(ee5) Bayram Sabahı Tekbir Getirilmesi

Bayram, ramazan ayı boyunca tutulan oruç ibadetinin sona erdiği, fitır sadakasının verildiği, Müslümanlar için neşe ve sevinç günleridir.⁸¹⁷ Bayram günlerinde camiye vakarla gidilmektedir. Bayram namazına giderken tekbir getirmek menduptur. Ramazan bayramında namaza giderken gizlice, Kurban

⁸¹⁴ Ebû Dâvûd, “Edâhî”, 6.

⁸¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Küttübî'l-İlmiyye, 2002), 4/260, (No. 7570).

⁸¹⁶ Müslim, “Sayd”, 57; İbn Mâce, “Zebâih”, 3.

⁸¹⁷ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 2/116.

bayramında namaza giderken açıktan sesli olarak tekbir getirilmektedir.⁸¹⁸ Bununla beraber kurban bayramında her farz namazın ardından teşrîk tekbirlerinin getirilmesi vâciptir. Âyet-i kerîmede zikredildiği üzere “*Belirlenmiş günlerde Allah’ı (c.c.) zikredin...*”⁸¹⁹ Burada belirlenmiş günlerden maksat, eyyâmü’t-teşrîk denilen tekbir günleridir. Allah’ı (c.c.) zikretmekten maksat da bu günlerde beş vakit namazın farzlarından sonra okunması vâcip olan tekbir sözleridir.⁸²⁰

Hükmün tahsîniyyâtın mükemmilâtına etkisi, Müslümanlar için çok önemli olan bu günlerde Müslümanların coşkuyla namaza gelmeleri, çevrelerine de bu coşkuyu yansıtmalarına vesile olmaktadır. Yetişkinlerin bu coşkusu çocukları da etkiler. Çocuklar bayramın önemini küçük yaşlarda kavramaya başlar. Aynı zamanda Müslümanlar bu mübarek günleri layıkıyla tazim ederken gayrimüslimler Müslümanların bu coşkusunu görerek bu birlik ve beraberliğe dâhil olma isteği taşıyarak İslâm’a girmek isterler. Bayram günü gusletmek, temiz ve güzel kıyafetler giymek, çocukların ziynet ve ipek takmasının, farklı yollardan camiye gitmenin, tüm halkın bir yerde toplanmasının hükmü de bu minvalde değerlendirilmelidir.⁸²¹

(ee6) Tecessüsün Yasaklanması

“... *Birbirinizin gizli kusurunu (casus gibi) araştırmayın...*”⁸²² Birbirinin gizli kusurunu araştırmak anlamına gelen “tecessüs” bu âyet-i kerîme ile yasaklanmıştır. Nitekim Resûlullah (s.a.s.): “tecessüs etmeyin, haber koklamayın.”⁸²³ buyurmaktadır. Bir kişi yalnız başına bir yere gidiyorsa ona nereye gittiğini sormak uygun bir davranış değildir. Hükmün tahsîniyyâtın mükemmilâtına etkisi açısından kişi söylemek istemeyeceği bir yere gidiyor olabilir ve kendisine sorulması üzerine yalan söylemek zorunda kalabilir. Yalan büyük günahlardan biridir. Bu sebeple kişinin nereye gittiğinin sorulması yasaklanmıştır. Böylece hem insanlar tecessüsten uzaklaştırılmış hem insanlar arasındaki güven ve samimiyet ortamı korunmak istenmiştir.

(ee7) Eve Girmeden Önce Sesli Selâm Vermenin Önerilmesi

“*Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile birbirinize selâm verin...*”⁸²⁴ Âyet-i kerîmede bir başkasının evine girerken nasıl

⁸¹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli* (İstanbul: Duâ Yayıncılık, 2021), 200.

⁸¹⁹ el-Bakara 2/203.

⁸²⁰ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 3/3.

⁸²¹ Şah Velîyyullah, *Hüccetullâhi‘l-bâliga*, 2/116.

⁸²² el-Hucurât 49/12.

⁸²³ Buhârî, “Nikâh”, 46; “Edeb”, 57.

⁸²⁴ en-Nûr 24/61.

selâm verilmesi gerekiyorsa kişinin kendi evine girerken de selâm verilmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Kişi ailesinin bulunduğu eve sessizce baskın yapar gibi girmemeli, sesli selâm vermek suretiyle geldiğini ev halkına bildirmeli hatta evde kimse yoksa dahi kendisi selâm verilir almalıdır. Eve girince sesli selâm vermek, aile içerisindeki güven ve emniyetin devam etmesi ve. kişinin kimse tarafından görülmesinden hoşlanmayacağı hâllerinin korunması açısından tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(ee8) Allah (c.c) ve Resûlü'nün (s.a.s.) İsimleri Anılınca Övülmeleri

Tahâvî (ö. 321/933), Resûlullah'ın (s.a.s.) adını söyleyen veya duyan kişinin üzerine salavat getirmenin vâcib olduğunu söylese de bütün âlimler bunun müstehap olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir.⁸²⁵ Allah'a (c.c) ve Resûlullah'a (s.a.s) saygı, sevgi ve vefâ gibi duyguların sözle ifade edilmesi, kutsala hürmetin gösterilmesi açısından tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(b) Canın Korunması

(aa) Yemeğe Başlarken Besmeleyi Sesli Söylemenin Önerilmesi

Resûlullah (s.a.s.) “Biriniz yemek yiyeceği zaman ‘Bismillah’ desin. Eğer yemeğin başında besmele çekmeyi unutursa, ‘Bismillâhi fi evvelihî ve âhirihi’ desin.”⁸²⁶ buyurmaktadır. Resûlullah (s.a.s.) ashabı ile yemek yerken bir bedevi geldi besmele çekmeksizin yemeği iki lokmada yutuverdi. Resûllah (s.a.s.) “Eğer bu adam besmele çekseydi yemek hepinize yeterdi!” buyurdu.”⁸²⁷

Resûllah (s.a.s.) yemek yemeden önce besmeleyi sesli olarak söylemek suretiyle çevresindekilerin duyup öğrenmesini sağlamıştır.⁸²⁸ Yemek yenirken besmelenin açıktan söylenmesi bir uyarı mahiyeti taşıması, unutanların hatırlaması, çocukların bunu duyarak öğrenmesi ve alışkanlık kazanması, nimetlere duyulan şükrün dile getirilmesiyle yemeğin bereketinin artması bakımından tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnek olarak sunulabilir.

(bb) Suyu Üç Yudumda İçmenin Önerilmesi

Resûlullah (s.a.s) “Biriniz su içerken su kabına üflemesin.”⁸²⁹ buyurmuştur. Suyu içmenin adabını öğreten Resûlullah (s.a.s.) bardağın içerisine nefes vermeden üç yudumda içilmesini tavsiye etmektedir. Bir başka hadîs-i şerifte “Resûlullah

⁸²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/30.

⁸²⁶ Tirmizî, “Et’ime”, 47.

⁸²⁷ Tirmizî, “Et’ime”, 47.

⁸²⁸ Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 2/51.

⁸²⁹ Buhârî, “Eşribe”, 25.

(s.a.s.) buyurdular ki: “Suyu deve gibi bir solukta içmeyin, iki üç solukta dinlene dinlene için. Su içerken besmele çekin. Bitince de Allah’a (c.c.) hamdedin.”⁸³⁰ Suyu ve zezemi üç yudumda içmenin hikmetini şu iki hadîs-i şerîften öğrenmekteyiz:

“Adamın birisi Resûlullah (s.a.s.)’e: “Ben bir nefeste su içince bir türlü suya kanamıyorum (ne tavsiye edersiniz?) diye sormuştu. Resûlullah (s.a.s.) “Kabı ağzından ayır, nefes al (sonra içmeye devam et!)” buyurdu.”⁸³¹ Böylece Resûlullah (s.a.s.) suya kanabilmenin ancak nefes alıp sonra tekrar içmeye devam etmekle mümkün olduğunu ifade etmektedir. Ebû Hureyre (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Biriniz su içerken kabın içine solumasın. Tekrar yudumlamak isteyince kabı ağzından uzaklaştırıp (nefes alsın) sonra dilerse yeniden içsin.”⁸³²

Muhammed b. Abdîrrahman b. Ebî Bekr (r.a.) anlatıyor. “Ben İbn Abbas’ın (r.a.) yanında oturuyordum. Ona bir adam gelmişti. “Nereden geliyorsun?” diye sordu. Adam: “Zezemden!” dedi. İbn Abbas: “Ondan gerektiği şekilde içtin mi?” diye sordu. Adam: “Nasıl?” deyince açıkladı: “Zezem içerken kibleye döneceksin. Besmele çekeceksin. Üç kere nefes alıp kana kana içeceksin. İçip bitirince aziz ve celil olan Allah’a (c.c.) hamd edeceksin. Zira Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdular. “Münafıklarla bizim aramızdaki fark, onların zezemi kana kana içmemeleridir.”⁸³³ Hükümün tahsîniyyâtın mükemmilâtına etkisi Müslümanların kâfirlerden ve münafıklardan ayrıldığını orta koymaktadır.

Nitekim bu farklılık ne kadar fazla olursa İslâmiyet o kadar korunacaktır. Bu hükümler İslâm’ı medeniyetler seviyesinde örnek bir topluluk olarak diğerlerinden ayırmaya yönelik olup Müslümanları yemesi, içmesi, giyinmesi, oturması kalması ile diğer toplumlardan daha nezih bir konuma ulaştırma gayesi taşımaktadır. Yemeği ve nimeti koklamanın ve sıcak yemeğe üflemenin yasaklanması, yemeğe tuz ile başlamanın tavsiye edilmesi gibi hükümler bu minvaldendir.

(cc) Hastaya Dua Etmenin ve Onu Teselli Etmenin Önerilmesi

“Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Kıyamet günü Allah (c.c.) şöyle buyuracak: “Ey ademoğlu! Ben hasta oldum sen beni ziyaret etmedin.” Kul

⁸³⁰ Tirmizî, “Eşribe”, 13.

⁸³¹ Mâlik b. Enes, “Sıfatü’n-Nebî”, 3471.

⁸³² İbn Mâce, “Eşribe”, 23.

⁸³³ İbn Mâce, “Menâsik”, 77.

diyecek: “Ey Rabbim, sen Rabbü’l-âlemin iken ben seni nasıl ziyaret ederim?” Rab teâla diyecek: “Bilmedin mi, falan kulum hastalandı, fakat sen onu ziyaret etmedin, bilmiyor musun? Eğer onu ziyaret etseydin, yanında beni bulacaktın?”⁸³⁴ Resûlullah (s.a.s.) Müslümanlara hastalandığında kardeşini ziyaret etmeyi bir borç olarak yüklemiştir. Bununla beraber hasta ziyaretinde bulunana verilecek olan mükâfatları zikretmiştir. Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Kim güzel bir şekilde abdest alır, Müslüman kardeşine, sevap düşüncesiyle hasta ziyaretinde bulunursa, cehennemden yetmiş yıllık yürüme mesafesi uzaklaştırılır.”⁸³⁵

Bir diğer hadîs-i şerîfte Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Hasta ziyaretinde bulunan kimse, ziyaretten dönünceye kadar cennet meyveleri arasındadır.”⁸³⁶ Hz. Ali’den (r.a.) rivayet edildiğine göre: “Bir hastayı akşamleyin ziyaret eden hiçbir kimse yoktur ki beraberinde kendisine sabaha kadar istiğfar edecek yetmiş bin melek çıkmış olmasın. Ayrıca onun cennette bir bahçesi de vardır. Kim de hasta ziyaretine sabahleyin gelirse onunla birlikte yetmiş bin melek çıkar, akşam oluncaya kadar ona istiğfar ederler. Onun da cennette bir bağı vardır.”⁸³⁷ buyrulmaktadır.

Hadîs-i şerîflerde zikredildiği üzere hasta ziyaretinde bulunmayı teşvik için ziyaret edene pek çok müjdeler vardır. Bu ziyaretler sırasında Resûlullah (s.a.s.) “Bu hastalığı gider ey insanların Rabbi! Şifa ver, çünkü şifa verici sensin. Senin vereceğin şifadan başka şifa yoktur. Öyle şifa ver ki hiçbir hastalık bırakmasın.”⁸³⁸ diye de duâ ederdi. Can çekişen hastaya telkin vermek onu sıkıştırmadan sen de söyle diye zorlamadan onlara söylemelerini telkin ederek “Estağfirullahe’l-azîme’llezî lâ ilahe illâ hüve’l-hayyu’l-kayyûmu” demek müstahaptır.⁸³⁹

Hastanın yüzü kibleye çevrilir ve yanında Yâsîn sûresi veya Ra’d sûresi okunur. “Çünkü o, ruhun çıkışını hafifleştirir. Hasta ağırlaştığı zaman kibleye döndürülür, zorlamaksızın ‘Lâ ilahe illallah’ı söylemesi telkin edilir.”⁸⁴⁰ Bir kere söylemesi yeterli görülür eğer başka bir söz konuşmamış ise tekrar etmesi istenmez.⁸⁴¹

⁸³⁴ Müslim, “Birr”, 43.

⁸³⁵ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 7.

⁸³⁶ Müslim, “Birr”, 42.

⁸³⁷ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 7.

⁸³⁸ Buhârî, “Merdâ”, 20; Müslim, “Selâm”, 46.

⁸³⁹ Meydânî, *el-Lübâb*, 133.

⁸⁴⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 8/140.

⁸⁴¹ Meydânî, *el-Lübâb*, 133.

Hükmün tahsîniyyâtın mükemmilâtına etkisi, hasta ziyaretinin Müslümanlar arasındaki bağı kuvvetlendirmesidir. Hasta, gelen misafirin teskin ve teselli edici sözlerinden ve dualarından ferahlık bulur. Bir ihtiyacı varsa gelen ziyaretçiden rica eder böylece hacetini giderir. Hasta ziyareti yapan kişi bu ziyareti yapmakla hem hadîs-i şerîflerde zikredilen mükâfata ulaşır hem hastaya huzur ve neşe verir. Hastalık hâlinde insanlar kendilerini daha çok yalnız ve muhtaç hissederler. Bu sebeple bu hüküm hastanın yanında olmaya teşvik etmektedir. Hastanın ecel vakti yaklaştığında ona Allah'ı (c.c.) hatırlatmanın, telkin vermenin ve tövbeye teşvik etmenin hükmü de bu minvaldendir.⁸⁴²

(c) Aklın Korunması

(aa) Akşam Namazından Önce Uyumanın Hoş Görülmemesi

Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerîm'de: *“Sizin için geceyi örtü, uykuyu istirahat kılan, gündüzü de dağılıp çalışma (zamanı) yapan odur.”*⁸⁴³ buyurarak insanların fitrata uygun uyku saatlerini bildirmektedir. Meşhur hadis kitaplarında yer almamakla birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğu rivayet edilir: *“Kim ikindiden sonra uyur da aklına bir noksanlık âriz olursa, ancak kendini kınasın.”*⁸⁴⁴ Gece dışındaki sünnet olan uyku, kaylûle olarak isimlendirilmektedir.

Nitekim Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: *“Gündüz orucuna sahur yemeği ile yardımcı olun, kaylûle (öğle uykusu) ile de gece namazına yardımcı olun!”*⁸⁴⁵ Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: *“Biz cuma namazını kılar, sonra (evlerimize) döner ve kaylûle (öğle uykusu) yapardık.”*⁸⁴⁶ Uyku vakitleri içerisinde gaylûle (fecirden itibaren güneş tamamen doğup kerâhat vakti çıkıncaya kadar geçen süre) ve feylûle (ikinci namazından sonra güneş tamamen batıncaya kadar geçen süre) olarak zikredilen kerahat vakitlerinde uyumak ise mekruh görülmüştür. Hükmün tahsîniyyâtın mükemmilâtına etkisi ise sabah namazından itibaren insanların rızıklarını aramak, çalışmak için enerjilerini kullanmaları gerektiğini ikinci vakti de bu çalışmalarının neticesini elde etmelerine işaret etmektedir. İkinci vakti uyumak insana bir sersemlik ve uyuşukluk getireceğinden gün içerisindeki verimi alamaz böylece gününü boşa geçirmiş olur. Bununla beraber güneşin batmasına yakın

⁸⁴² Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 2/97.

⁸⁴³ el-Furkân 25/47.

⁸⁴⁴ Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdihâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs*, nşr. Hüsâmuddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 2/284, (No. 2643).

⁸⁴⁵ İbn Mâce, “Sıyâm”, 22.

⁸⁴⁶ İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 84.

güneş ışınlarının zararları uykudaki insana daha fazla etki ettiği için bu saatte uyku hâlinde olmak insanın şuuruna da zarar verebilmektedir.

Bu konuda bilimsel bir çalışma ortaya konulmuştur. Bu sebeple insan fitratına uygun olan saatlerde uyumak tavsiye edilmektedir. Bu saatlere riayet edilebilmesi için diğer koşullar da buna hazırlanmaktadır.

Nitekim Resûlullah (s.a.s.) “Kim yatsı namazından sonra konuşmaya başlarsa o şekilde sabahlar.” buyurarak gece uykusuz kalmayı önlemek için yatsıdan sonra oturmayı ve muhabbet etmeyi yasaklamaktadır. “Resûlullah (s.a.s.) yatsıdan önce uyumayı, sonra da konuşmayı mekruh addederdi.”⁸⁴⁷

Gece yatsı namazından sonra uyuyan insan gündüz kaylûle uykusunu da almışsa kolaylıkla teheccüde kalkacak ve sabah vaktinin bereketinden yararlanacaktır. Böylece günün en verimli saatlerini çalışmaya ayıracaktır. Müslümanın düzeninde ikindi vaktinde uyku yer alamayacak böylece dinç ve çalışkan bir şekilde gününü değerlendirecektir. Bu şekilde bir uyku düzeni ile Müslümanlar hayatlarını düzene sokacak ve iktisadi alanda da başarı göstererek diğer toplumlara örnek olacaktır.

Nitekim “Kim ikindiden sonra uyur da aklına bir noksanlık ârız olursa, ancak kendini kınasın.”⁸⁴⁸ Sahih hadis kitaplarında yer almadığı için bu hadîs-i şerîf mevzu hadisler arasında zikredilmektedir. Ancak insan fitratıyla da ilişkili olarak hüküm aklın korunması için tahsîniyyâtın mükemmilâtına bir örnektir.

(bb) Öfkeliyken Abdest Almanın Önerilmesi

Öfke anında kişi istemediği sözler söyleyip istemediği şeyler yapabileceği için durumu tıpkı sarhoşluk hâlindeki kişinin durumu gibi olacaktır. Bu sebeple Müslümanın daima makul davranışlar sergilemesi için öfke hâlini nasıl yöneteceği öğretilmektedir. Urve b. Muhammed’in yanına girdik. Bir zat kendisiyle konuştu ve Urve’yi kızdırdı. Urve kalkıp abdest aldı ve “Babam, dedem Atiye’den (r.a.) anlatır ki, o, Resûlullah’ın (s.a.s.) şöyle söylediğini nakletmiştir: “Öfke şeytandandır, şeytan da ateşten yaratılmıştır, ateş ise su ile söndürülmektedir. Öyleyse biriniz öfkelenince hemen kalkıp abdest alsın.”⁸⁴⁹

⁸⁴⁷ Buhârî, “Mevâkîf”, 22.

⁸⁴⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/284.

⁸⁴⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4.

Bir diğ er had s-i ş er fte Res lullah (s.a.s.) buyurmuştur ki: “Biriniz ayakta iken   fkelenirse hemen otursun.   fkesi geçerse ne   l , geçmezse yatsın.”⁸⁵⁰ “Sizden biriniz   fkelendiğı zaman sussun, konuşturasın.”⁸⁵¹

Hükmün tahs niyy t n m kemmil t na etkisi, bilindiğı üzere aklın korunması için içkinin haram kılınmış olması zar riyy tta örnek olarak zikredilebilir. İnsan   fkelendiğinde de tıpkı sarhoşluk h linde olduğı gibi aklını tam kullanmaz. Müslümana yak şmayacak davranışlar sergileyebilir. Bu sebeple hüküm, Müslümanın   fke duygusunu nasıl yöneteceğini, nasıl örnek davranışlar sergileyeceğini göstermektedir.

Meden  toplumlarda   fkeli insan yoktur denilemez. Ancak medeni bir toplumda insanlar davranışlarını ve duygularını nasıl kontrol edebileceklerini  ğrenmiştelerdir. Bu hükümler ile Müslümanlar medeni birer vatandaş olma yolunda eğitilmektedir.

(d) Neslin Korunması

(aa) Evlilik Niyetiyle Eş Adayına Bakmanın ve Görüşmenin  nerilmesi

N r s resinde “*Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır.*”⁸⁵² buyrulmaktadır. Allah (c.c.) mümin erkeklere n mahrem kadınlara bakmayı yasaklamaktadır. Ancak evlilik niyeti söz konusu olduğunda bakmaya müsaade edilmektedir. Nitekim Enes b. M lik (r.a.) anlatıyor: “Mug re b. ř ‘be bir kadınla evlenmek istemişti. Res lullah (s.a.s.) kendisine: “Git onu bir g r! Zira böyle yapman, aranızdaki  lfet ve sevginin devamı için daha uygundur.” buyurdular. O da öyle yaptı ve evlendiler. Bilahare Mug re (r.a.), aralarındaki uyumdan bahsettiler.”⁸⁵³

“Ben bir kadınla evlenmek istedim ve kadını gizlice görmeye çalıştım. Sonunda onu kendi hurma bahçesinde gördüm.” diyen Muhammed b. Mesleme’yi (r.a.) “Bu açıklaması  zerine: “Sen Res lullah’ın (s.a.s.) aşabı olduğ n h lde mi bunu yaptın?” diye ayıpladılar. O da şöyle cevapladı: “Ben Res lullah’ın (s.a.s.) Allah (c.c.) bir kimsenin kalbine bir kadınla evlenme arzusu attığı zaman, ona bakmasında bir beis yoktur!” dediğini işittim.”⁸⁵⁴

⁸⁵⁰ Eb  D v d, “Edeb”, 4.

⁸⁵¹ Ahmed b. Hanbel, 4/39, (No. 2135).

⁸⁵² en-N r 24/30.

⁸⁵³ İbn M ce, “Nik h”, 9.

⁸⁵⁴ İbn M ce, “Nik h”, 9.

Hükümün tahsîniyyâta etkisi, evlilik gibi önemli bir hususta karar verirken takvalı bir Müslümanın günaha girmek endişesiyle evlenmeyi düşündüğü kişiye bakmaktan çekinmesini ortadan kaldırmaktadır. Evlenme niyetinde olan kişi, Resûlullah'ın (s.a.s.) tavsiyesini de dikkate alarak evlenmeyi düşündüğü kişiye bakar ve bir sevimlilik hisseder, sevip sevileceğine dair bir kanaat ortaya koyarsa evlilik için kesin bir karar verir.⁸⁵⁵ İslâm dini gayrimeşru ilişkilere karşı sert tutum taşımaktadır. Ancak evlilik kurumunun sağlam bir zemin üzerine inşa edilmesi için oldukça önemli olan bu hüküm, evlilik sünnetini gerçekleştirmek isteyenlere sınırları belli bir özgürlük alanı sunmaktadır.

(bb) Sözlenme ve Nişanlanmaya ait Hediye Hükme Bağlanması

Nişan, “Evlenmeleri câiz olan iki kişinin birbirleriyle evlenmeyi karşılıklı olarak vaad etmesi” anlamına gelmektedir. Fıkıh kitaplarında evlilik öncesi dönemle ilgili olarak nişan, hıbe başlığı altında ele alınmaktadır.⁸⁵⁶ Nişanlılık tarafların birbirini daha iyi tanınmasına imkân sağladığından evliliğin sağlam temeller üzerine kurulması açısından önem arz etmektedir. Nişanlılıkla ilgili bazı durumlar vardır. Bunlardan birisi nişanlılığın mahremiyet yasağını ortadan kaldırmadığı ve nişanlıların görüşüp tanışabileceği ancak halvet hâlinde bulunmalarının haram olmasıdır. Bir diğeri nişanlılığın evlilik gibi olmayıp tarafların muhayyerliklerinin devam ettiği, dileyen tarafın makul bir gerekçe ile nişanı bozabilecek serbestliğin olmasıdır. Bununla ilgili olarak nişanın bozulması durumunda verilen hediyelerin ne olacağına dair hükümler ortaya konulmaktadır. Nişanda hediye verilmesine dair delillere daha çok nişanın bozulması hâlinde hediyelerin durumuna dair hükümler bahsinde karşılaşmaktayız. Bununla ilgili olarak Hanefîlere göre hediye hibe hükmünde olduğu için geri alınabilir. Bununla beraber hibeden dönmeyi engelleyen bir mâni bulunmadıkça hibe edenin hibesinden dönmesi câiz olmakla beraber tahrimen mekruhtur.⁸⁵⁷

Şafîîlere göre ise hediye verilmesinin arkasındaki sebebi evlilik akdinin tamamlanmasının murat edilmesi olduğundan akit tamamlanmadığı takdirde hediyelerin geri alınması gerekir. Halvet-i sahîhadan önce boşanma olduğunda mehrin yarısının hediye olarak verilmesi gerektiğine dair hüküm de bu minvalde

⁸⁵⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/155.

⁸⁵⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/30.

⁸⁵⁷ Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, 499.

değerlendirilir.⁸⁵⁸ Hediyeinin geri alınabileceğine dair hüküm bulunsa da bağışlamak daha erdemli bir davranış olarak görülmüştür.⁸⁵⁹

Hükmün, tahsîniyyâtın mükemmilâtına etkisi, nişanlılık sürecinin huzurlu bir evlilik için taraflar arasında sevgi ve muhabbet temellerinin atılacağı ilk adım olmasıdır. Aynı zamanda evliliğe verilen önemin gösterilmesi ve evlilik gibi önemli bir gayenin konusu hâline gelmesi açısından da önem taşımaktadır.⁸⁶⁰ Bunun yanı sıra bu süreçte verilen hediyeler tarafların birbirlerine olan samimiyet ve teslimiyetinin bir göstergesidir. Nişanlılık döneminde hediyeler verilmesi taraflar arasında sevginin çoğalmasına vesile olmaktadır.⁸⁶¹

Hediyeinin amacı iyilik ve cömertlik göstermek suretiyle itibar kazanmaktır. Bu sebeple verilen hediyeinin geri alınması buna engel olacağından uygun görülmemektedir.⁸⁶² Zikredilen hükmün varlığı tahsîniyyâtın mükemmilâtına örnektir.

(cc) Yetimlere Merhamet Etmenin İstenmesi

Kur'ân-ı Kerîm'de yetimlere karşı adil olmayı, onların mallarını âkil bâliğ oluncaya kadar korumalarını ve dokunmamalarını,⁸⁶³ yetimler büyümeden mallarını haksızca yiyip bitirmenin haram olduğunu⁸⁶⁴ ifade eden âyet-i kerîmeler yer almaktadır. Bununla beraber âyet-i kerîmede: “*Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bırakmış olmaları hâlinde onlar hakkında endişe duyacak olanların (başkalarının yetimleri için de) kalpleri sızlasın...*”⁸⁶⁵ buyrularak empati duygusuna işaret edilmektedir. Kişi kendi arkasında evladı kalsa nasıl bir endişeye kapılacaksa bunu tefekkür etmesi ve mümin kardeşinin arkasında bıraktığı yetim için de aynı endişeyle hareket etmesi istenilmektedir.

Nitekim Resûlullah (s.a.s.) “Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.”⁸⁶⁶ buyurmaktadır.

⁸⁵⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 6/119.

⁸⁵⁹ el-Bakara 2/237.

⁸⁶⁰ Şah Velîyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 2/384.

⁸⁶¹ Şah Velîyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 2/355-357.

⁸⁶² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 6/128.

⁸⁶³ el-En'âm 6/152.

⁸⁶⁴ en-Nisâ 4/10.

⁸⁶⁵ en-Nisâ 4/9.

⁸⁶⁶ Buhârî, “Edeb”, 27.

Hükmün tahsîniyyâtın mükemmilâtına etkisi, Müslümanlar arasında bir kardeşlik şuurunun oluşturulmasıdır. İslâm toplumu bir vücut gibi değerlendirilip bu toplumun sağlıklı olabilmesi için bütün azaların bir arada hareket etmesi beklenmektedir. Birinin başına bir dert geldiğinde bunu bütün Müslümanların kendilerine dert edinmeleri böylece hep beraber güçlerini toplayıp iyileşmeleri amaçlanmaktadır. Ancak bu şuurla hareket edildiğinde İslâm devleti güç kazanacak ve diğer milletler örneklik seviyesinde bir medeniyet olacaktır.

(e) Malın Korunması

Helal yolla kazanılan malın zekâtını vermek suretiyle biriktirilmesi helal kılınmıştır.⁸⁶⁷ Buna rağmen mal çoğaltmayı ve servet biriktirmeyi terk etmek, daha üstün bir davranış olup tahsîniyyâtın mükemmilâtıdır.

(aa) Kur'ân-ı Kerîm Öğretenin Para Almasının Câiz Olması

Übey b. Ka'b (r.a.) anlatıyor: "Bir adama Kur'ân-ı Kerîm öğretmiştim. Bana bir yay hediye etti. Bunu Resûlullah (s.a.s.)'a haber verdim. "Eğer onu alırsan, ateşten bir yay almış olursun." buyurdular. Ben de geri iade ettim."⁸⁶⁸ Hadîs-i şerifte işaret edildiği üzere Kur'ân-ı Kerîm okumanın bir ibadet olduğu, bu ibadetin Allah (c.c.) rızasından başka bir amaçla yapılamayacağı hususunda ulema ittifak etmiştir. İmamlik ve müezzinlik yapmayı da bu minvalde değerlendirmişlerdir.⁸⁶⁹ Ancak insanlar geçimlerini temin etme kaygısı taşıırken Kur'ân-ı Kerîm öğretmeye zaman ayırdıklarında onlar için güçlük olacaktır.⁸⁷⁰

Hatta Kur'ân-ı Kerîm ve din öğretimi belli kişiler tarafından bir görev olarak üstlenilmezse dinin korunmasına yönelik bir zarar ortaya çıkacaktır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm öğretimi hususunda son dönem Hanefî âlimler ücret almanın câiz olduğuna hükmetmişlerdir. Hükmün tahsîniyyâtın mükemmilâtına etkisi ise Kur'ân-ı Kerîm öğreten kişilerin yaptıkları iş mukâbilinde para almak istediklerinde kendilerini cimri ve bencil hissetmemeleridir.

Toplum nezdinde nasıl bir iş yapan karşılığını alınının teri kurumadan almayı hak ediyorsa aynı şekilde kendisini Kur'ân-ı Kerîm öğretmeye adanmış kişi de maişetini sağlamak için ücretini almaya hak sahibi olarak görülecektir. Böylece Kur'ân-ı Kerîm öğreten kişi kuvvetini başka bir yere harcamak durumunda

⁸⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 20/136.

⁸⁶⁸ İbn Mâce, "Ticârât", 8.

⁸⁶⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/37; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/55.

⁸⁷⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/55.

kalmaksızın en güzel şekilde görevine odaklanabilecektir. Kur'ân-ı Kerîm öğretimi için yer kiralamanın hükmü de bu minvalde değerlendirilmelidir.

(bb) Kazanmaya Gücü Yetmeyenle Kitâbet Akdi Yapmanın Önerilmesi

Kölenin özgürlüğünü kazanmak için efendisiyle yaptığı anlaşmaya kitâbet akdi denilmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere insan onuruna en yakışır vasıflardan biri olan özgürlüğe kölenin de ulaşmasını sağlayan kitâbet akdi tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir. Bununla birlikte kazanmaya gücü yetmeyenle kitâbet akdi yapılması, tahsîniyyâtın mükemmilâtına bir örnektir. Benî Müstalik'ten Cüveyriye bint Hâris, Sâbit b. Kays'ın (r.a.) hissesine düşmüştü. Cüveyriye esaretten kurtulmak için mükâtebe anlaşması yaptı. Mükâtebe bedelini ödemede yardım talep etmek üzere Resûlullah (s.a.s.)'a geldi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) Sâbit b. Kays'a (r.a.) mükâtebe bedelini hemen ödeyerek Cüveyriye'yi ondan talep etti ve onunla evlendi. Bu evlilik neticesinde Resûlullah (s.a.s.) ile olan akrabalıkları vesilesiyle esir olarak tutulan Benî Müstalik'ten yüz aile kölelikten azat edildi.⁸⁷¹

Bir diğer hadîs-i şerîfte Berîre'nin Hz. Aişe'ye (r.a.) gelerek mükâtebe borcunu ödeme hususunda kendisine yardımcı olmasını istemesi üzerine Resûlullah (s.a.s.), Hz. Aişe'ye (r.a.) “Sen satın al sonra da onu azat et. Velâ hakkı, azat edene aittir.” buyurdu.⁸⁷² Hz. Ali'ye (r.a.) gelen bir mukâteb “Kitâbet borcunu ödemekten aciz kaldım, bana yardım et dedi.” Ona şu cevabı verdi: “Sana Resûlullah'ın (s.a.s.) bana öğretmiş bulunduğu bir duâyı öğretyim. Onu okuduğun takdirde dağ kadar borcun da olsa, Allah (c.c.) onu sana bedel öder. Şöyle diyeceksin: “Allah'ım yeterince helalinden vererek beni haramdan koru. Lütfunla ver, başkasına muhtaç etme.”⁸⁷³

Hadîs-i şerîflerde görüldüğü üzere mukâteb kölenin özgürlüğüne kavuşması için maddi manevi destekte bulunulmuştur. Bununla birlikte Resûlullah (s.a.s.) mukateb köleye yardımda bulunan kişilere büyük ödüller vadetmiştir. Fakihler mükâtebe yoluyla köle azat etmenin câiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bununla birlikte Hanefîler mukatebe anlaşmasında efendinin kölesine kolaylık sağlaması, kitâbet bedelinde indirim yapması ve diğer Müslümanların da ona maddi yardımda bulunarak borcunu ödeyip özgür olmasına destek sağlanmasını mendup

⁸⁷¹ Ebû Dâvûd, “İtk”, 2.

⁸⁷² Buhârî, “Zekât”, 60.

⁸⁷³ Tirmizî, “Da'avât”, 121.

saymışlardır.⁸⁷⁴ Hükmün tahsîniyyâtın mükemmilâtına etkisi ise insan onuru için çok önemli bir vasıf olan özgürlüğe ulaşma yollarının açılmasıdır.

Bu şekilde toplumda var olan kölelik tedricen kaldırılmaktadır. Bu yönüyle efendi de zarara uğratılmaksızın kölenin kendi çabasıyla hürriyetini elde etmesi sağlanmaktadır. Şayet köle bu miktarı elde edemezse bu durumda toplum köle azat etmeye teşvik edilmekte böylece karşılıklı kazanç elde edilmektedir. Köle mükâtebe anlaşması yaparak özgürlüğünü elde etme yoluna girmiş olur, bir ceza kefareti sebebiyle köle azat etmesi gereken kişi kendi elinde köle yoksa mukateb bedelini ödeyerek kölenin bedeli ödemesine yardımcı olur ve onu azat eder.

Bu durumda köle sahibi de kölenin bedelini alarak zarara uğramaksızın kölesi için mükâtebeyi gerçekleştirmiş olur. Böyle bir düzende herkes kazanç elde eder. En büyük kazanç ise köleliğin ortadan kalktığı, bütün insanların insan olarak değer gördüğü bir medeniyet toplumu inşa edilmesidir.

2.3.4 Tahsîniyyât-Zarûriyyât-Hâciyyât İlişkisi

Gazzâlî zarûrî, hâcî ve tahsînî olarak üç kategoride ele aldığı maslahatları birbirlerine olan tercih ve üstünlüğü açısından değerlendirmektedir. Gazzâlî'den sonra ilk defa Seyfeddin el-Âmidî maslahatlar arasındaki üstünlük ve tercihin söz konusu olduğundan bahsetse de bu tercihin ne şekilde yapılacağına dair bir görüş ortaya koymamaktadır.⁸⁷⁵ Maslahatı zarûrî, hâcî ve tahsînî olarak üç kategoriye ayıran Şâtıbî, bu üç kategori arasında ve zarûrî beş makāsıd arasında birbirlerine olan tercih ve üstünlüğün söz konusu olduğunu ve zarûrî maslahatların, hâcî maslahatlara, hâcî maslahatların ise tahsînî maslahatlara tercih edildiğini ifade etmektedir.

Hâciyyât derecesinde olan maslahatlar zarûriyyât için, tahsîniyyât derecesinde olan maslahatlar da hem hâciyyât hem zarûriyyât için tamamlayıcı unsur niteliğindedir.”⁸⁷⁶ Tamamlayıcıyı tamamlayan da tamamlayıcı olduğuna göre tahsîniyyât dolaylı olarak zarûriyyâtın da tamamlayıcısı olup zarûriyyât üzerine bina edilmektedir.⁸⁷⁷ Bunun yanı sıra Şâtıbî bu tercihi üç kategoriye bağlı bulunan “tekmileler” arasında da yapmaktadır. (bk. EK 1) Buna göre asıl ile tekmile teâruz ettiği takdirde asıl, tekmileye tercih edilmektedir.⁸⁷⁸ Beş zarûrî ilke sırasıyla din,

⁸⁷⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/60.

⁸⁷⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, 3/341.

⁸⁷⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/25.

⁸⁷⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/33.

⁸⁷⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/26.

can, akıl, nesil, maldır. Çatışma durumunda buradaki sıralamaya itibar edilerek tercihe gidilmektedir.⁸⁷⁹ Bu sebeple iki zarûrî maslahattan önem derecesi kuvvetli olan, diğerine tercih edilir.⁸⁸⁰

(1) Tahsîniyyât-Zârûriyyât İlişkisi⁸⁸¹

Aşağıda, zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât arasında net bir çerçeve oluşturan Şâtıbî'nin eserinden bu üç merteye arasındaki ilişki ortaya konulacaktır.

(a) Zarûriyyâtın Tahsîniyyâta Etkisi

Zarûriyyâtın, hâciyyât ve tahsîniyyât ile olan ilişkisi şu beş özellik şeklinde ortaya çıkmaktadır.

(aa) “Zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât için asıl teşkil eder.”⁸⁸² Hâciyyât doğrudan, tahsîniyyât ise doğrudan veya dolaylı olarak zarûriyyât için bir koruluk görevi taşımaktadır.⁸⁸³ Şâtıbî'nin çizmiş olduğu çerçeveyi izah edecek olursak öncelikle şâri'in şer'atı teşrî' kılmasındaki maksadın kulların dünya ve ahiret maslahatını korumak olduğu düşünülmelidir. Buradan hareketle konulan tüm hükümler de kulların bu maslahatlarını korumaya yöneliktir.

Bu maslahatların en başında zarûrî maslahatlar olan din, can, akıl, nesil ve mal gelmektedir. Kullar bu maslahatlarını önce elde etmek sonra da korumak zorundadır. Zarûrât-ı hamse denilen bu hükümlerin ayakta tutulması insana öncelikle dünya maslahatlarını kazandırır, ahirete köprü olan dünya maslahatlarının elde edilmesi de netice itibarıyla ahiret maslahatlarını kazandırmaktadır.

Bu beş zarûrî ilkedен “din” olmasa dine dair işlenen amellerin bir anlamı kalmaz, işlenen amelere bir karşılık verilmezdi. Akıl olmasa dini yaşayacak olan mükellef ortadan kalkardı. Nesil olmasa devam edecek olan bir insanlıktan söz edilemezdi. Mal olmasa insanın mülkiyeti ortadan kalkar dünya yaşamında elde edilen her şey anlamını yitirirdi.⁸⁸⁴

Bu sebeple zarûrât-ı hamse merkeze alınır ve onun üzerine inşa edilen hükümler önem derecesine göre sıralanır. Buna göre bu maslahatların elde edilip korunmasına yönelik zarûriyyât mertebesinde yer alan hükümlere yer verilmiştir. Mesela dinin korunması için cihad, canın korunması için kısas cezası getirilmiş,

⁸⁷⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/20.

⁸⁸⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 174; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/43.

⁸⁸¹ Bu konuda başlıklandırma ve örnekleme noktasında önemli derece faydalandığımız şu tezin ilgili sayfalarına bk. Süfyânî, *el-Makâsidü't-tahsîniyye*, 130-141.

⁸⁸² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/31.

⁸⁸³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/38. Ayrıca bk. Buhârî, “İmân”, 37.

⁸⁸⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/32.

aklın korunması için içki haram kılınmıştır, neslin korunması için zina yasaklanmıştır. Son olarak malın korunması için hırsızlık yasaklanmıştır. Bu hükümler zarûriyyât mertebesini oluşturmaktadır.

İkinci mertebe olan hâciyyât ise yine bu beş temel ilkenin hâcî düzeyde korunması için getirilen hükümleri kapsamaktadır. Hükümlerin yerine getirilmesinde ortaya çıkabilecek zorluk ve sıkıntı durumlarında kolaylık ve serbestlik getirilerek bu imkân ve kolaylık sayesinde hükmün yerine getirilip beş zarûrî ilkenin korunmasına imkân sağlanmaktadır. Mesela namaz emrinin yerine getirilebilmesi amacıyla yolculuk hâlinde namazın ihmal edilmemesi için kolaylık getirilmiştir.

(bb) Şayet asıl olan zarûrî ihlale uğrarsa bu durumda hâcî ve tahsînî de ihlale uğrar. Mesela namaz olmasa namaza tabi olan kıraat, tekbir, duâ gibi hususlar da düşecektir. Mesela bayram günü oruç tutmak yasaklanmıştır. Bu yasakla beraber oruç ibadeti ortadan kalkar, böylece oruca bağlı olan bütün kurallar, vasıflar ve durumlar ortadan kalkmış olur. Çünkü tamamlayıcı unsur konumunda olan tüm vasıflar asıl ibadetin yasaklanmasıyla beraber ortadan kalkar. Nitekim mevsuf bulunmayan bir yerde sıfatın bulunması akla aykırıdır.⁸⁸⁵

(cc) Tahsînî ve hâcînin ihlale uğramasından dolayı zarûrînin ihlale uğraması söz konusu değildir.⁸⁸⁶ Zarûrînin diğerleriyle olan ilişkisi sıfat ile mevsufun ilişkisine benzemektedir. Bilindiği üzere mevsuf bazı sıfatların bulunmaması durumunda ortadan kalkmaz. Mesela hâciyyât gereği garar ve cehâlet söz konusu olduğunda yapılan selem akdine cevaz verilmektedir. Bu durumda garar ve cehâletin olmadığı bir satış akdi bâtil olmamaktadır. Kısasta eşitlik şartı zarûriyyâtın mükemmilâtındandır. Eşitlik olmasa dahi zarûriyyât olan kısas hükmü geçerliliğini korumaktadır.⁸⁸⁷

(dd) “Mutlak olarak tahsînî ve hâcî ihlale uğrarsa bu durumda zarûrî bundan bir nebze etkilenebilir.”⁸⁸⁸ Bu üç mertebe içerisinde en güçlüsü zarûriyyât, sonra hâciyyât son olarak da tahsîniyyâtıdır. Hâcî ve tahsînî maslahatlar zarûrî maslahatlar için bir koruyucu görevi görmektedir. Nitekim Resûlullah (s.a.s.) “Helal belli, haram da bellidir. İki arasında şüpheli şeyler vardır ki çok kimseler bunları bilmezler. Her kim şüpheli şeylerden sakınırsa dinini de ırzını da arındırmış olur.

⁸⁸⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/33-34.

⁸⁸⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/31.

⁸⁸⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/36.

⁸⁸⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/31.

Her kim şüpheli şeylere dalarsa, (içine girmesi yasak olan) koruluk etrafında davalarını otlatan bir çoban gibi çok sürmez içeriye dalabilir.”⁸⁸⁹ buyurmaktadır.

Mesela namazın sadece farzlarına riayet ederek kılmak, nâfilelere ve menduba riayet göstermemek hoş görülmemektedir. Nitekim gaye Allah’ın (c.c.) rızasını kazanmak ise bunu gerektiren her türlü ameli en güzel şekilde yerine getirmek gerekmektedir. Her bir mertebenin durumu kendisinden önceki mertebeye nisbetle farz ve nâfilenin durumu gibidir.⁸⁹⁰

Mesela avret yerlerinin örtülmesi ve kibleye yönelme namazın aslına nisbetle yenilip içilecek şeylerin temiz olması canın korunmasına nisbetle satılan şeyin şer’an faydalanılabilir ve satışı câiz şeylerden olması (necâset, içki vs. olmaması) malın korunmasına nisbetle tahsîniyyâta örnek olarak zikredilebilir. Tüm bu hükümlerin mutlak olarak terk edilmesi durumunda zarûriyyât belli şekilde etkilenecektir. Hükümlerin hâcî ve tahsînî maslahatlar taşıyor olması zarûriyyâtın korunması içindir. Bu sebeple şâri’in zarûriyyâtı korumak için koymuş olduğu bu hükümlere riayet etmemek elbette zarûriyyâtı etkileyecektir.

Namazın yolculuğun meşakkatinden dolayı terk edilmemesi, kolaylık olması için seferî olarak namaz kılınması hâciyyâttır. Namazını yolculuk hâlinde de koruyan kişi abdestini alır kulluk şuuru ile Rabb’ine yönelir, farz olan Fâtihayı okur, nâfile bir sûre okumakla namazı kemâl noktasına ulaştırır.⁸⁹¹ Rûku ve secdeler yaparak tüm bedeniyle teslimiyet gösterir. Namazdan sonra tesbihler çekerek en güzel şekilde namazını sonlandırır. Bu örnekte görüldüğü üzere hâcî ve tahsînî maslahatlar birbirlerini kuşatarak zarûriyyâtı korumaktadır.

(ee) “Tahsînî ve hâcî maslahatlar zarûrî için korunmalıdır.”⁸⁹² Yukarıda zikredilen gerekçeler dikkate alındığında zarûrinin korunması için kolaylık ve meşakkatin giderilmesi vasfı taşıyan hâcî ve zînet, güzellik vasfı taşıyan tahsînî maslahatlar korunmalıdır. Çünkü şer’at dünyevi ve uhrevi maslahatları temin için teşrî’ kılındığına göre bu maslahatların temelini oluşturan zarûrî maslahatların kemâl bulmuş olması gerekmektedir.

Zarûrî maslahatların kemâl bulmuş hâli ise sıkıntıdan, zorluktan, güçlükten uzak, güzellik ve ziyâdeliğe ulaşmış, ahlaki vasıfları hâiz olmasıdır. Tüm bu vasıflara sahip bir zarûriyyât ise hâcî ve tahsînî maslahatların korunmuş olduğu bir

⁸⁸⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/38. Ayrıca bk. Buhârî, “İmân”, 37.

⁸⁹⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/40.

⁸⁹¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/42.

⁸⁹² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/31.

zarûriyyâtıdır. Ancak bu durumdaki bir zarûriyyât tam anlamıyla yüce Allah'ın (c.c.) şanına layıktır ve ancak bu şekilde insanı dünya ve ahiret maslahatına ulaştırabilir.

(b) Tahsîniyyâtın Zarûriyyâta Etkisi

Tahsîniyyâtın hâciyyât ve zarûriyyâtın daha aşağı mertebede yer alması tahsîniyyâtın önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim tahsîniyyât, hâciyyât ve zarûriyyât için tamamlayıcı niteliği taşımaktadır. İslâm dini için namazın farz kılınmış olması zarûriyyât, namaza engel olmaması için suyun bulunmadığı yerde teyemmüm alınması hâciyyât, İslâm dininin en güzel şekilde yansıtılması için cami mimarisine önem verilmesi, hat sanatı ile tezhip ve çini süslemeleri ile namazgâhların güzelleştirilmesi tahsîniyyâtıdır. Bu örnekte olduğu gibi tahsîniyyât, hâciyyât ve zarûriyyâtın etrafında dönmektedir. Hâcî maslahatlar zarûrî maslahatların tamamlayıcısıdır. Tahsînî maslahatlar da hâcî maslahatların tamamlayıcısıdır. Bu durumda tamamlayıcıyı tamamlayan da onun tamamlayıcısı olacağından tahsîniyyât zarûriyyâtın tamamlayıcısıdır. Tahsîniyyâtın da temelini zarûriyyât teşkil eder.⁸⁹³ Tahsînî maslahatlar zarûrât-ı hamseyi tahsînî düzeyde korumayı amaçlar. Tahsînî maslahatların ihlal edilmesiyle zarûrî maslahatlar da belli nispette zarara uğrar.

Nitekim tamamlayıcının ihlali tamamlananın ihlalidir.⁸⁹⁴ Tahsînî maslahatlar önemsiz ve gereksiz olduğu için son sırada yer alıyor değildir. Sadece ihtiyaçlar mertebesi açısından öncelik sıralamasında son sırada yer almaktadır. Bununla beraber aslında tahsîniyyât İslâm dininin incelikler kısmını oluşturmaktadır. Daha ayrıntılı hükümleri ve hassasiyetleri barındırmaktadır. Bu yönüyle tahsîniyyâtın bir incelikler fıkıhı ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

(c) Tahsîniyyât ile Zarûriyyâtın Teâruzu

Tahsînî maslahat ile zarûrî maslahat çatıştığında zarûrî maslahat tahsînî maslahata tercih edilir. Örneğin canın korunması en önemli küllî asıllardandır ve zarûrîdir. Mürüvvet (insanlığa yaraşır şekilde hareket etme) ise güzel bir şey olup tahsînîdir. Necâsetler (pis ve iğrenç olan şeyler) mürüvvete zarar verdiği ve insanların üstün ahlak anlayışına aykırı olduğu için pis görülüp haram kılınmıştır. Ancak pis olan bir şeyin alınması veya kullanılması, canın kurtarılması için zarûrî ise böyle bir durumda necâsetin kullanılması öncelikli bir hâl alacak ve zarûriyyât

⁸⁹³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/33.

⁸⁹⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/38.

kaçınılmaz olarak tahsîniyyâta tercih edilecektir.⁸⁹⁵ Burada zarûrî olan, tahsînî olana kuvvetli bir şekilde tercih edilmektedir.

(d) Tahsîniyyâtın Zarûriyyâtın Mükemmilâtı ile İlişkisi⁸⁹⁶

Zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât mertebeleri hep beraber dünyevi ve uhrevi maslahatların elde edilmesinde bir kemâlât ortaya koymak için var olan mertebelerdir. Ancak her bir mertebenin kendi içerisinde de kemâlini sağlayan mükemmilât vardır. Bunlar da kâmil manada zarûriyyât, kâmil manada hâciyyât ve kâmil manada tahsîniyyât diyebileceğimiz maslahatlardır.

Örnekler üzerinden izah edecek olursak, dinin korunması küllî ilkesi için namaz zarûriyyâtıdır. Namazın cemaatle kılınması, namaz için ezan okunması ve kamet getirilmesi ise zarûriyyâtın tekmlisidir.⁸⁹⁷ Canın korunması küllî ilkesi için kısas zarûriyyâtıdır. Kısasın caydırıcılık ve yaptırım gücünün artması için getirilen kısasta denklik şartı ise zarûriyyâtın tekmlisidir.⁸⁹⁸ Aklın korunması küllî ilkesi için içkinin haram kılınması zarûriyyâtıdır. Az içkinin çok içerek bilinç kaybına sebep olacağı gerekçesiyle içkinin azının da haram kılınması zarûriyyâtın tekmlisidir.⁸⁹⁹

Neslin korunması küllî ilkesi için zinanın haram kılınması zarûriyyâtıdır. Sedd-i zerâi'nin bir gereği olarak yabancı kadına bakmanın ve halvet hâlinde bulunmanın haram kılınması ise zarûriyyâtın tekmlisidir.⁹⁰⁰ Malın korunması küllî ilkesi için haksız kazanç olması sebebiyle hırsızlığın haram kılınması zarûriyyâtıdır. Ribâ (faiz) ile hukuken geçersiz bir şekilde mal çoğaltmanın haram kılınması ise zarûriyyâtın tekmlisidir.⁹⁰¹

Zarûrî maslahatlar, zarûriyyâtın mükemmilâtı ile teâruz ettiğinde zarûriyyât tercih edilmektedir. Zâlim idarecinin arkasında savaşa katılmanın câiz olması bu duruma örnek gösterilebilir. Nitekim cihad dinin korunması için zarûrîdir. Cihadı yönetecek olan idarecilerin adil olması ise yöneticinin vasıflarından olup

⁸⁹⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/26.

⁸⁹⁶ Bu konuda ayrıca bk. Leylâ Şâdde, *el-Makâsîdû't-tahsîniyye inde'l-usûliyyîn: davâbituhâ ve eseruhe'l-fikhî* (Cezayir: Câmi'atü'l-Hâc li-Hazar, Külliyyetü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1435/2014), 43-44.

⁸⁹⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/34.

⁸⁹⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 174.

⁸⁹⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/24.

⁹⁰⁰ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/616.

⁹⁰¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/24.

zarûriyyâtın mükemmilâtıdır. Böyle bir teâruz durumunda adil olmama vasfı cihad gibi bir zârûreti ortadan kaldırmaz. İdareci zâlim dahi olsa cihad emredilir.⁹⁰²

Zarûriyyâtın tekmiyesi konumunda yer alan bütün hükümler önem derecesi açısından zarûriyyâta bağlı bulunan, onu tamamlayan ve güzelleştiren maslahatlardır. Zarûriyyâtın mükemmilâtı konumunda yer alan hükümlerle tahsîniyyâtın ortak özelliği tamamlayıcı ve güzelleştirici olması, zarûriyyât etrafında bir koruluk vazifesi görüyor olmasıdır.

Bir tercih söz konusu olduğunda zarûriyyâtın tercih ediliyor olması da zarûriyyâtın mükemmilâtı ile tahsîniyyâtın ortak noktasıdır. Bununla beraber zarûriyyâtın mükemmilâtı bağımsız olarak değil zarûriyyâta bağlı olarak varlık kazanmaktadır. Tahsîniyyât ise çemberin en dış kısmını oluşturarak hâcî ve zarûrî maslahatlara hizmet etmekte, onları tamamlayıp güzelleştirmektedir.

(2) Tahsîniyyât-Hâciyyât İlişkisi⁹⁰³

(a) Hâciyyâtın Tahsîniyyâta Etkisi

Hâciyyât, varlığı kolaylık ve genişlik sağlamakla birlikte yokluğu da sıkıntı ve güçlüğe sebep olan maslahatlardır.⁹⁰⁴ Hâcî maslahat, zarûrî maslahattan sonra yer alır ve zarûrî, hâcîye tercih edilir. Hâciyyâtın tahsîniyyât üzerindeki etkisi daha çok zarûriyyâta olan etkisi üzerinden değerlendirilir. Çünkü mükemmellik zarûrî maslahatlardan başlanarak sağlanmaktadır. Zarûrîyyâtın etrafında bir koruluk görevi gören hâciyyât, tahsîniyyâta zemin hazırlamaktadır. Hâciyyâtın zarûriyyât üzerinde sağlamış olduğu kolaylık ve genişlik, zarûriyyâtın korunmasına yöneliktir. Tahsîniyyâtın zarûriyyât veya hâciyyât üzerinde sağlamış olduğu güzelleştirme ve süsleme, temelde zarûriyyâtın korunmasına yöneliktir. Hâciyyâtın tahsîniyyâta etkisi, kolaylaştırma ve sıkıntı giderme yönündendir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şerîatin bu yönüne işaret eden âyetler yer almaktadır.⁹⁰⁵

Hükümlerde karşımıza çıkan istisnalar (orucun yolculuk ve hastalıkta tutulmamasının istisna edilmesi, namazın yolculukta kısaltılması, su olmadığına teyemmüm ile abdest alınması vb.) sıkıntının giderilmesi ve sorumlu olunan alanın genişletilmesini ifade etmektedir. Bu kolaylıklar olmasa insanlar sorumlu olunan hususu yerine getirmekte sıkıntı ve zorluk yaşayacaklardır. Hâciyyât sahasında yer

⁹⁰² Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/27.

⁹⁰³ Bu konuda başlıklandırma ve örnekleme noktasında önemli derece faydalandığımız şu tezin ilgili sayfalarına bk. Süfyânî, *el-Makâsîdû't-tahsîniyye*, 143-149.

⁹⁰⁴ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/21.

⁹⁰⁵ el-Bakara 2/185; en-Nisâ 4/28; el-Mâide 5/6.

alan hükümler bu sıkıntıyı ortadan kaldırarak zarûriyyâtın korunmasını sağlamaktadır. Hadîs-i şerîfte Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “Müjdeleyin, nefret ettirmeyin, kolaylaştırın, zorlaştırmayın.”⁹⁰⁶

Hâciyyâtın tahsîniyyâta olan etkisini iki açıdan düşünebiliriz: Bunlardan birisi, hadîs-i şerîfte işaret edildiği üzere sorumlunun göreve karşı nefret duymasını ve bezmesini önlemektir. İkinci olarak da sorumlunun vazifesini diğer görev ve sorumluluklarını ihmal edecek nispette yapmasını önlemektir. Nitekim dünya ile alakasını kesen Ebü'd-Derdâ'ya Selmân'ın (r.a.) “Senin üzerinde Rabb'inin hakkı var, nefsinin hakkı var, ehlinin de hakkı var. Her hak sahibi sahibine hakkını ver.” demesi üzerine Resûlullah (s.a.s.) “Selmân doğru söylemiş.” buyurdu.⁹⁰⁷

Hâciyyât, sıkıntı ve zorluğun ortadan kaldırılmasıyla zarûrî olanın tamamlayıcısı vasfını taşımaktadır. Hâciyyâtın tahrif edilmesiyle asıl da tahrif edilecektir. Buna örnek olarak vaktinin çoğunu efendisine hizmette geçirmesi sebebiyle görevini ihmal ederek efendisini sıkıntıya düşürmemesi için köleye velâyet yetkisinin verilmemesi hâciyyâttır. Ancak kölenin değerinin düşüklüğü sebebiyle şahitliğinin kabul görmemesi ve devlet başkanlığı (imâmet) ehliyeti verilmemesi tahsîniyyâttır. Rivayet ve fetvada bulunabilmesi bundan bağımsızdır.⁹⁰⁸

(b) Tahsîniyyâtın Hâciyyâta Etkisi

Tahsîniyyât, zarûrî ya da hâcî bir aslın tamamlayıcısıdır.⁹⁰⁹ Doğrudan hâciyyâtın tamamlayıcısı olduğu gibi dolaylı ve doğrudan zarûriyyâtın tamamlayıcısı olduğu durumlar da bulunmaktadır. Hâciyyât, zarûriyyâtın tamamlayıcısı olduğuna göre tamamlayıcıyı tamamlayan da tamamlayıcıdır. Netice olarak tahsîniyyât asıl olan zarûriyyâtın tamamlayıcısıdır ve tahsîniyyâtın temelini zarûriyyât teşkil eder.⁹¹⁰

Maslahatlardaki gaye daima zarûriyyâtın korunmasına dönmektedir. Bu koruma zarûrî düzeyde, hâcî düzeyde ve tahsînî düzeyde olabilmektedir. Tahsînî düzeyde maslahatların hâciyyâta etkisi ise hâcî maslahatların korunması ve onlara hizmet edilmesi şeklindedir.

⁹⁰⁶ Buhârî, “İlim”, 11.

⁹⁰⁷ Buhârî, “Edeb”, 86.

⁹⁰⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 175.

⁹⁰⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/22.

⁹¹⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/33.

Tahsîniyyât ve hâciyyâta zarûrînin en güzel şekilde gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ikisi zarûrî için mükemmellik yolunda ya mukaddime ya da hâtimedir. Bu yönüyle zarûriyyâta güç katıp tamamlamaktadır.⁹¹¹ Mesela toplum içerisinde sevgi, muhabbet ve nezaketin yaygınlaşması için selâm vermek tahsîniyyâttır. Bu tahsîniyyâtın ihlal edilmesi, toplumsal beraberliğe ve bütünlüğe zarar verecektir.

İlk etapta fark edilmese dahi kültürel vasıflar, cüz'î vasıfların birleşimiyle ortaya çıkmaktadır. Böylece bir kültür ortaya çıkar ve bu özellikler medeniyetler seviyesinde bir toplum ortaya koyar. Bu durumda tahsîniyyâtın hâciyyât çevresindeki koruyucu ve güzelleştirici etkisi ortaya çıkmaktadır.

(c) Tahsîniyyât ile Hâciyyâtın Teâruzu

Hâcî maslahat ile tahsînî maslahat teâruz ettiğinde hâcî maslahat, tahsînî maslahata tercih edilir. Örneğin dinin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması faaliyetleri hâcî ihtiyaçtan ötürü ortaya çıkan maslahatlardandır. Bununla beraber bir belde yeni bir camiye ihtiyaç olmadığı hâlde daha güzel ve gösterişli olması için yeni bir cami inşa edilmesi ise hoştur ve tavsiye edilir. Bu yönüyle tahsînîdir. Ancak bu iki durumun karşı karşıya geldiği durumda eldeki bütçenin yeni bir cami yapmaya değil toplumda dinî ve ahlaki eğitimlerin yaygınlaştırılmasına yönelik eğitim faaliyetlerine harcanması daha uygun olup tercihe daha layıktır. Burada hâciyyât, tahsînîyyâta tercih edilmektedir.

Bir diğer örnekte ise günahların yaygınlaştığı günümüzde mükellef zarûrî ihtiyaçların giderilmesi için alışverişe çıkmak istediğinde sıla-i rahim emri gereğince akraba ziyaretinde bulunmak istediğinde gözünü, kulağını haramdan sakınmak hususunda zorluk çekebilmektedir. Bu sebeple lüzumlu olmadıkça çarşı pazarda dolaşmanın tavsiye edilmemesi ve dedikodu meclislerinde bulunmanın yasaklanması tahsîniyyâttır.

Mükellefin uğradığı mefsedetler sebebiyle bu ortamlarda bulunmaktan alıkonulması onu sıkıntı ve zorluğa düşürecektir. Bu sebeple alışveriş, sıla-i rahim gibi zarûrî ve hâcî durumdaki maslahatlar, münkerin varlığına rağmen mubah kılınmaktadır. Burada hâciyyât, tahsîniyyâta tercih edilmektedir. Ancak mükellefin etrafı münkerle çevrili eğlence ve tatil yerlerine gitmesinin zarûrî ya da hâcî bir gerekçesi olmadığından terkiyle de hiçbir darlığa düşülmeyeceğinden mubahlık

⁹¹¹ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/42.

hükmüne tabi tutulamaz. Böyle durumlar için mükellef ahiret maslahatı için sabır göstermeli ya da alternatif mubah yollar araştırmalı ve tahsîniyyâta riâyet etmek suretiyle zarûriyyâtı korumalıdır.⁹¹²

(d) Tahsîniyyâtın Hâciyyâtın Mükemmilâtı ile İlişkisi⁹¹³

Hâciyyâtın mükemmilâtı, hâciyyât kadar gereklilik arz etmemektedir. Örneğin neslin korunması için küçük kızın ancak kendine denk birisiyle küfüvvetin (denklik) gözetilerek ve mehr-i misil ile evlendirilebilmesi hükmü, hâciyyâtın mükemmilâtıdır.⁹¹⁴ Dinin korunması için yolculukta namazın kısaltılması meşru kılınmaktadır ki bu hâciyyâttır. Bununla birlikte yolcunun ve şuurunu kaybedeceğinden endişe eden hastanın öğle ile ikindinin, akşam ile de yatsının birleştirilmesi suretiyle namazlarını cem'etmesi, hâciyyâtın mükemmilâtıdır.⁹¹⁵ Malın korunması için alışverişin câiz olması hâciyyâttandır. Alışverişin kâmil bir şekilde gerçekleşmesi için muhayyerlik şartının ileri sürülmesi hâciyyâtın mükemmilâtıdır.⁹¹⁶ Aynı şekilde mali işlemler sırasında ortaya çıkabilecek sorunların çözümü için şartlarının öne sürülmesi hâciyyâtın mükemmilâtıdır.⁹¹⁷ Bunlar tamamlayıcı unsurdur ve bunların olmaması hâlinde hâciyyâttan gözetilen kolaylık ve genişlik vasıfları ortadan kalkmış olmayacaktır.⁹¹⁸ Nitekim icâre akdi çoğunlukla hâciyyâttandır.⁹¹⁹

Bedelli akitlerde bedelin akit yapılan mecliste bulunması istenmektedir. Bu ise hâciyyâtın mükemmilâtındandır. Fakat icâre, özü itibarıyla menfaatin süreç içerisinde ortaya çıktığı bir sözleşmedir. Bu nedenle söz konusu akitte bedelin bir anda ortaya konulması söz konusu olmamaktadır. İnsanların bu akde duydukları ihtiyaç sebebiyle icâre akdi câiz kılınmıştır.⁹²⁰ Bu hüküm, malın korunmasına yönelik hâciyyâtın mükemmilâtına tercih edilmesidir. Çünkü yokluğu hâlinde insanlar sıkıntı ve zorluğa düşeceklerdir.

Hâciyyâtın mükemmilâtı, hâcî maslahatları tamamlayıcı nitelikte olup ihlal edilmesi hâlinde hâciyyât ihlale uğramamaktadır. Hâciyyâtın mükemmilâtı ile

⁹¹² Merter Rahmi Telkenaroğlu, "Makāsıd İctihâdına Dayanan Külli Kâideler", *Usûl İslâm Araştırmaları*, 10/10 (1 Aralık 2008), 71.

⁹¹³ Bu konuda ayrıca bk. Şâdde, *el-Makāsıdü't-tahsîniyye inde'l-usûliyyîn*, 44.

⁹¹⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/25.

⁹¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/149; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/25.

⁹¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 13/41; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fikh* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1982), 2/281.

⁹¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 13/15.

⁹¹⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/24.

⁹¹⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/26.

⁹²⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/27.

hâciyyât teâruz ettiğinde asıl olan hâciyyât tercih edilmektedir. Hâciyyâtın tekmiyesi konumunda yer alan bütün hükümler, önem derecesi bakımından hâciyyâtı tamamlayan ve onu güzelleştiren maslahatlardır.

Aynı şekilde tahsîniyyât da hâciyyâtı tamamlayıcı nitelikte olup tahsîniyyâtın ihlal edilmesi, doğrudan hâciyyâtı ihlal etmemektedir. Tahsîniyyâtın ihlal edilmesi hâciyyâtı ortadan kaldırmaksızın etkilemektedir. Bununla birlikte hâciyyât ile tahsîniyyât teâruz ettiğinde hâciyyât tahsîniyyâta tercih edilmektedir.

Tahsîniyyât, hâciyyât etrafında koruluk vazifesi gören, hâciyyâtı tamamlayan ve olgunlaştırıp güzelleştiren maslahatlardır. Bu yönüyle hâciyyâtın mükemmilâtı ile tahsîniyyât aynı özellikleri taşımaktadır. Mükemmilât, hâciyyâta bağlı bulunması sebebiyle tek başına değildir, asla tabidir. Tahsîniyyât da asıl olarak zikredilen zarûriyyâta tabidir. Sonuç itibarıyla bu açıdan tahsîniyyât ile hâciyyâtın mükemmilâtı arasında fark yoktur.

2.3.5 Tahsîniyyât-Mükemmilât / Tetimmât İlişkisi

Tahsîniyyâtın maslahatın mertebeleri arasındaki konumunu yukarıda izah ettik. Burada ise tahsîniyyâtın mükemmilât yani tetimmât ile ilişkisini örneklerle izah edeceğiz.⁹²¹

(1) Mükemmilâtın Önemi

Mükemmilât aslî olarak kendi başına değil daha çok zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât üzerinde birleşme yoluyla bulunur. Kendi başına bulunmaz ancak aslî hüküm üzerinde bir ziyadelik ifade eder. Bu tamamlayıcı unsurlar bulunmasa dahi zarûrî, hâcî ve tahsînî mertebedeki maslahatlardan murat edilen hikmetler ortadan kalkmaz. Tamamlayıcı konumunda olan hüküm, tamamladığı hükümden sonra gelmektedir. Bu tamamlayıcının belirtilen asıl üzerindeki etkisi kendisine bağlı değildir; ancak aslı etkilemektedir. Birkaç örnek üzerinden izah edecek olursak sarhoş edici miktarda olmayan içki, asıl olan aklın korunması ilkesini tek başına ortadan kaldıracak nitelikte değildir. Ancak aklın korunmasını mutlak olarak etkileyen çok içmeye yol açacağından az miktarda içilmesi hâlinde, en eksiksiz şekilde aklın korunması amacına ulaşamaz.⁹²² Bu sebeple çoğu sarhoş edenin azının da yasaklanması zarûriyyâtın mükemmilâtıdır.⁹²³

⁹²¹ Bu konuda başlıklandırma ve örnekleme noktasında önemli derece faydalandığımız şu kaynakların ilgili sayfalarına bk. Kutub er-Reysûnî, “el-Makâsîdû’t-tahsîniyye: kırâe fî’l-mefhûm ve’l-bu’dî’l-vazîfî”, *Mecelletü Külliyyeti’l-Ulûmi’l-İslâmiyye* 1/41 (Cemâziyelâhir 1436/2015), 328-331; Süfyânî, *el-Makâsîdû’t-tahsîniyye*, 151-153.

⁹²² Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/24.

⁹²³ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 5/112.

Bir diğerk örnek ise kısasta denklığın aranmasıdır. Nitekim canın korunması şartı denklik olmadan da gerçekleştirilebilir. Ancak bu, en eksiksiz şekilde gerçekleşmez. Çünkü aratılan denklik olmazsa bu durum kine ve düşmanlığa yol açabilir. Bu sebeple kısasta denklik şartı zarûriyyâtın mükemmilâtıdır.⁹²⁴

Bir diğerk örnek evlilikte denklik şartı aranmasıdır. Neslin korunması amacıyla denklik şartı gözetilmeksizin evlilik gerçekleştirilebilmektedir. Ancak denklik şartı getirilerek neslin korunması ilkesine ilave olarak eşler arasında tam bir yakınlık ve uyumun sağlanması ve evliliğin devamlılığı gibi amaçlara da ulaşılabilir.⁹²⁵ Burada zikrettiğimiz tüm örnekler mükemmel makâsıda en güzel ve en eksiksiz hâliyle ulaşılmasını ifade etmektedir.

(2) Mükemmilâtın Şartları

Mükemmilâtın kendi başına değil aslın üzerinden etkili olduğunu ifade ettik. Her bir mertebenin peşi sıra gelen mükemmilâtın zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât ile ilişkisinde ortaya çıkan şartları şu şekilde sıralayabiliriz:

(a) Aslı Ortadan Kaldırıcı Olmaması

Tetimmât / mükemmilât ihlale uğrarsa zarûrî, hâcî ve tahsînîde gözetilen asıl maslahatlar ihlale uğramaz.⁹²⁶ Mükemmilât açısından bakıldığında zarûriyyâtın mükemmilâtına asıl olan zarûriyyâtıdır. Hâciyyâtın mükemmilâtına asıl olan hâciyyâtıdır. Tahsîniyyâtın mükemmilâtına asıl olan tahsîniyyâtıdır. Tekmileler asla bağılı bulunan tek başına bir anlam ifade etmeyen, aslın ortadan kalkmasıyla ortadan kalkan maslahatlardır. Aslın korunması önceliklidir. Şayet aslî maslahat bulunmadan da mükemmilâtın bulunabileceği farz edilse bile teâruz etmeleri hâlinde aslın korunması gerekir. Mükemmilâta itibar edilmez.⁹²⁷ Örneğin “Eğer idareciler zâlim diye cihad terk edilecek olsa bunun zararı bütün Müslümanlara dokunur.”⁹²⁸

Zikri geçen ifadede zarûrî bir toplum maslahatından söz edilmektedir. Dinin korunması için devlet yöneticisinin bulunması ve cihad zarûrîdir. Yöneticinin adaletli olması bunun tamamlayıcısı olup mükemmilâtıdır. Bu sebeple idareci zâlim dahi olsa cihada katılmak emredilmektedir.⁹²⁹

⁹²⁴ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/24.

⁹²⁵ Şah Velîyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 2/388.

⁹²⁶ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/24.

⁹²⁷ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/26.

⁹²⁸ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/27.

⁹²⁹ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/27.

Aynı şekilde zâlim idarecinin arkasında cemaatle namaz kılmak da bu hükme tabidir. Cemaatle namaz kılmak zaruridir. İdarecinin adil olması ise mükemmilâttır. Bu sebeple idareci adil olmasa dahi cemaatle namaz terk edilmemelidir. Malın korunması için satış zarûrîdir. Cehâlet ve gararın önlenmesi mükemmilâttır. Böyle bir durumda garar olmayacak olsa alışveriş gerçekleşmezdi. Bu sebeple garar bulunmaması şartına itibar edilmez ve zarûrî olan satış gerçekleşir.⁹³⁰

Sonuç olarak zikredilen mükemmilât zarûrî, hâcî ve tahsînî maslahatların olgunlaştırılması, tamamlanması ve kemâl seviyeye ulaştırılması görevleri taşıdığından aslı ortadan kaldırıcı bir mahiyet arz etmemektedir.

Ancak asıl olan zarûriyyât, şâri‘in muradına uygun bir şekilde mükellefe güçlük ve sıkıntı vermeyen üstün ahlak anlayışına uygun şekildeki kemâl hâlinin ortaya çıkabilmesi için hâciyyât ve tahsîniyyâta ihtiyacı vardır. Aynı nispette mükemmilâta asıl olan zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyâtın her birinin şâri‘in muradına uygun niteliklerde olabilmesi için her bir mertebenin mükemmilâta ihtiyacı vardır.⁹³¹ Resûlullah (s.a.s.) “Allah (c.c.) hırsıza lanet etsin, yumurta çalar eli kesilir, ip çalar eli kesilir.”⁹³² buyurarak yumurta çalan kişinin daha büyük şeyleri çalmaya yönelip elinin kesilmesine sebep olacağına işaret etmektedir.⁹³³ Nitekim daha aşağı seviyedeki maslahatlara riayet edilmemesi aslın zarar görmesine sebep olmaktadır.

(b) Asıl Ortadan Kalktığında Ortadan Kalkması

Mükemmilât asla bağılıdır ve aslın geçersizliği hâlinde mükemmilât da geçersiz kalır. Ancak tamamlayıcı unsur aslı ortadan kaldırıcı nitelikte değildir. Zarûriyyât açısından yabancı kadına bakmanın sedd-i zerâi‘ açısından haram kılınması, farz namazların cemaatle kılınması, satış akdinde rehin veya kefil şartı arayarak satışta temkinli davranılması, zarûriyyâtın mükemmilâtıdır.⁹³⁴

Nikâhta kefâet ve mehr-i mislin gözetilmesi, yolculukta öğle ile ikinci namazının, akşam ile yatsı namazının birleştirilmesi suretiyle cem‘ yapılması hâciyyâtın mükemmilâtıdır. Akîka kurbanı keserken kurbanlıklar arasından en

⁹³⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/26.

⁹³¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/41.

⁹³² Müslim, “Hudûd”, 7.

⁹³³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/39.

⁹³⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/24.

güzel olanın seçilmesi, başlanmış olan bir nâfile ibadetin terk edilmesi hâlinde tamamlanması tahsîniyyâtın mükemmilâtıdır.⁹³⁵

Zikredilen mükemmilât asla tabidir ve aslın ortadan kalkmasıyla ortadan kalkar. Örneğin namaz ve orucun belli sebeplerle nehyedilmiş olması hâlinde mesela bayram günü oruç tutmanın, kerahat vakti namaz kılmanın yasaklanması gibi sebeplerle asıl ortadan kalkarsa bu durumda namaz ve oruca tabi olan bütün tamamlayıcı hükümler de ortadan kalkmış olur. Bu durumda namazın aslı düşmüştür ancak vasıfları devam etmektedir, denilemez. Aslın ortadan kalkmasıyla aslı çevreleyen mükemmilât da bu yasak kapsamına girer ve ortadan kalkar.⁹³⁶ Nitekim mevsuf bulunmadan sıfatın bulunması mümkün değildir.⁹³⁷

(3) Tahsîniyyât ile Mükemmilâtın Farkı

Mükemmilât / tetimmât ifadeleri aynı zamanda tahsîniyyât için de kullanılmaktadır. Hatta İzzeddin İbn Abdüsselâm maslahatın üçüncü mertebesi olarak tahsîniyyâtı tetimmât olarak isimlendirmiştir.⁹³⁸ Her iki kavram da mükemmelleştirici ve tamamlayıp olgunlaştırıcı vasıfları ifade etmektedir. Ancak Gazzâlî'nin söz ettiği ve Şâtıbî'nin izah ettiği maslahatın mertebelerinde zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât asıl olarak zikredilir. Bunlara ilaveten her bir mertebeyi çevreleyen tetimmât / mükemmilâttan söz edilmektedir. Bu sebeple İzzeddin İbn Abdüsselâm'ın tahsîniyyâtı tetimmât olarak isimlendirmesi karışıklığa sebep olacağından eleştirilmiştir.

Nitekim ikisi lügavî olarak aynı olsa da farklı kavramları ifade etmektedir. Mükemmilât zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyâtı tamamlayıcı olarak bulunurlar. Zarûriyyâtın mükemmilâtı, zarûriyyât mertebesindeki maslahatları zarûrî düzeyde tamamlayan ve mükemmelleştiren maslahatlardır. Hâciyyâtın mükemmilâtı, hâciyyât mertebesindeki maslahatları hâcî düzeyde tamamlayan ve mükemmelleştiren maslahatlardır.

Tahsîniyyâtın mükemmilâtı, tahsîniyyât mertebesindeki maslahatları tahsînî düzeyde tamamlayan ve mükemmelleştiren maslahatlardır. Bu yönüyle her bir mertebenin peşi sıra gelen bu maslahatlar her bir mertebeyi mükemmel kılmak için bulunmaktadır. Mükemmilât zarûrî, hâcî ve tahsînî maslahatlara tabidir. Bu üç mertebe mükemmilâta göre asıldır. Asıl ortadan kalkarsa mükemmilât da ortadan

⁹³⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/25.

⁹³⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/26.

⁹³⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/34.

⁹³⁸ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 2/71.

kalkar. Bununla birlikte mükemmilâtın ihlale uğraması, aslı ihlale uğratmasa da mükemmilâtın korunması aslın kemâlâtı için önemlidir.

Makâsıd açısından bakıldığında ise zarûriyyât aslı temsil eder. Hâciyyât ve tahsîniyyât ise bu asla tabi olan, onu olgunlaştıran, tamamlayan ve kemâle ulaştırıp güzelleştiren maslahatlardır. Aslın etrafında bir koruyucu katman işlevi gören hâciyyât ve tahsîniyyât, zarûriyyâtın bünyesinde yer alan beş zarûrî ilkeyi hâcî ve tahsînî seviyede korur ve ayakta tutar. Bu beş zarûrî ilke din, can, akıl, nesil ve mal olup bunların zarûrî, hâcî ve tahsînî düzeyde korunması maslahatları oluşturmaktadır. (bk. EK 1) Buna göre asıl olan zarûrîdir ve zarûrî olan bir şey ihlale uğrayacak olursa hâcî ve tahsînî de mutlaka ihlale uğrayacaktır.

Ancak hâciyyât ve tahsîniyyâtın ortadan kalkmasıyla asıl olan zarûriyyât ortadan kalkmayacaktır. Mükemmilât ihlale uğrasa dahi asıl ihlale uğramaz. Tahsîniyyât ise zarûriyyât ve hâciyyâtı tamamlayıcı ve mükemmeleştirici durumundadır. Burada asıl olan zarûriyyâttır. İhlal edilmesi hâlinde bir eksiklik ve sıkıntı ortaya çıkmamaktadır. Bu sebeple üçüncü sırada yer alır. Tahsîniyyât kendi başına bağımsız bir alan değildir. İhtiyaçların bir parçası olarak zarûriyyât ve hâciyyâtın tamamlayıcısıdır ve onlara tabidir.⁹³⁹ Zarûrî maslahatlar ihlale uğrarsa hâciyyât ve tahsîniyyât da ihlale uğramaktadır. Ancak tahsîniyyâtın ihlale uğramasıyla zarûrî ve hâcî maslahatlar ihlale uğramaz. Bununla birlikte şâri‘in muradına uygun bir asıl için tahsîniyyâtın korunması önemlidir. Nitekim zarûrî maslahattan beklenen gayenin tam anlamıyla gerçekleşmesi ancak hâciyyâtın beklenen kolaylık ve hafifletmenin tam manasıyla sağlanmış olmasına, tahsîniyyâtın beklenen tezyin ve teysîrin tamamlayıcı ve güzelleştirici vasıflarının varlığı ile mümkündür.

Zarûrî maslahat kemâl noktaya bu bütünlükle ulaşmaktadır. Zikredilen zarûrî, hâcî ve tahsînî mertebelerdeki maslahatların tam manasıyla gerçekleşebilmesi için her bir mertebenin peşi sıra mükemmilâtın bulunması gerekir. Bu kemâlât için önemlidir. Zira zarûriyyâtın kemâl bulmuş hâli mükellefi sıkıntı ve güçlükten kurtaran, genişlik ve kolaylık sağlayan; üstün ahlak ilkelerine uygun, toplumca kabul görmüş, estetik ve güzellik vasıflarını bünyesinde barındırdığı takdirde mümkün olabilmektedir.

⁹³⁹ Yûsuf Ahmed Bedevî, *Makâsîdû’ş-Şerîa inde İbn Teymiyye* (Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 2000), 499.

Bu vasıflardan uzak maslahatlar sağduyu sahiplerince iyi ve hoş karşılanmayacaktır. Nitekim hâcî ve tahsînî maslahatların terk edildiği kolaylık ve genişlikten uzak, estetik ve güzel vasıfları taşımayan maslahatlar şârî'in murat ettiği zar r yy t  gerçekleştirmeyecektir. Zar r  maslahatların gerçekleştirilememesi ise şer atın konulmasındaki mak sıda aykırı düşmektedir.

SONUÇ

“Fıkıh Usulünde Makāsıd Düşüncesi Bağlamında Tahsîniyyât” adını taşıyan ve giriş, iki bölüm ve iki ekten oluşan tezimizde ulaştığımız sonuçlar ve ilgili önerilerimiz şu şekildedir:

Tahsîniyyât, ancak maslahat ve buna bağlı olarak da makāsıd düşüncesi temelinde ortaya konulabilecek çok önemli bir fıkıh usulü kavramıdır.

Tahsîniyyât, zarûriyyât ve hâciyyât mertebelerinden bağımsız yalnızca ahlak ve sanat alanını kapsayan bir maslahat mertebesi değildir. Benzer şekilde ahlak da sadece tahsîniyyâta ait bir saha olarak görülemez. Çünkü zarûriyyât ve hâciyyât da ahlak temelleri üzerine kuruludur.

Tahsîniyyât herhangi bir teklifi hüküm olarak ortaya çıkabilecek ölçüde geniş bir yelpazeye sahiptir.

Dünya ve ahiret mutluluğunun kazanılmasını ifade eden maslahatın özünü zarûriyyât oluşturmaktadır. Zarûriyyât, içerisinde din, can, akıl, nesil ve mal olmak üzere korunması gereken beş temel ilkeyi barındırmaktadır. Hâciyyât ise zarûriyyâtta yer alan bu beş ilkeyi hâcî düzeyde korumakta ve kolaylaştırmaktadır. Tahsîniyyât ise korunması gereken beş ilkeyi tahsînî düzeyde korumakta, olgunlaştırmakta ve güzelleştirmektedir. Her mertebe diğeri etrafında koruyucu bir çember konumundadır. Koruyucunun koruyucusu olduğundan tahsîniyyât hem hâciyyât hem zarûriyyâtın koruyucusu ve tamamlayıcısıdır. Her bir mertebe de kendi etrafında mükemmilât (tetimmât) ile çevrelenmiş böylece korunmuş ve güzelleştirilmiştir. Tamamlayıcı ve olgunlaştırıcı anlamı itibarıyla mükemmilât kavramı, bazen tahsîniyyât için de kullanılmıştır. Ancak burada kastedilen tahsîniyyâtın kendisi olup mükemmilât her bir mertebenin etrafında koruyucu, olgunlaştırıcı ve tamamlayıcı olarak yer alan mükemmilâtı ifade etmektedir. (bk. EK 1)

Maslahat mertebelerinden biri olan hâciyyât, geniş anlamda ihtiyaçlar; dar anlamda ise ruhsatlar manasına gelmektedir. Fakat tezimizde ikinci anlam esas alınmıştır.

Kâmil manada bir zarûriyyât hâciyyât ve tahsîniyyâtın varlığına bağlıdır. Dünya ve ahiret mutluluğuna da ancak zarûrî, hâcî ve tahsînî maslahatların bir arada

bulunmasıyla ulaşılmaktadır. Bir medeniyetin kemâl noktaya ulaşması ise tahsîniyyât ile mümkündür. (bk. EK 2)

Tahsîniyyât, Müslümanlara diğer milletlerin önüne geçecek vasıflar kazandırmaktadır. Resûlullah'ın (s.a.s.) yaşamı bir bütün olarak değerlendirildiğinde zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyâtın tümünü kapsayan davranış örnekleri görülmektedir.

Bir toplumdaki tahsîniyyât örnekleri o toplumun uygar ve medenî olduğuna işaret etmektedir. Tahsîniyyât hem sanatsal hem de dinî-ahlaki yönü bulunan bir kavram olduğundan ekonomik açıdan gelişmiş, sanat ve estetik yönüyle ileride olan tüm toplumlarda tahsîniyyâtın varlığından söz edilemez. Nitekim tahsîniyyât zenginleşme, teknolojik imkânların artması, sanat ve estetiğin yaygınlaşması ve refah seviyesinin yükselmesinin yanı sıra dinî-ahlaki ilerlemeyi de paralel olarak gerektirmektedir. Dinî-ahlaki temellere dayanmayan bu gelişmeler tahsîniyyât olarak zikredilemez.

Batı medeniyetinde önemli yer tutan nü sanatı ahlaki değerlerden uzak, yalnızca estetik değer taşıyan bir sanattır. Burada tahsîniyyâttan söz edilmesi mümkün değildir. Sanat ve ahlak değerleri ile yoğrulmuş toplumlar ise tahsîniyyâtı elde ederek medeniyetin zirve noktasına ulaşırlar. Söz konusu medeniyet seviyesine ulaşmak için insanların zarûrî ve hâcî ihtiyaçlarını karşılamış, tahsîni seviyede maslahatlara ihtiyaç duyan toplumlar olması gerekmektedir. Zarûrî ihtiyaçlarını karşılayamayan insanların tahsîniyyâta yönelik eserler ortaya çıkarması beklenemez.

Tahsîniyyâtın, son basamakta olması onu önemsiz kılmaz. Aksine hâciyyât ve zarûriyyâtın korunmasında oldukça etkili bir mertebedir. Tahsîniyyâtın bir bütün olarak ihlâl edilmesi durumunda sırasıyla hâciyyât ve zarûriyyât büyük ölçüde zarar görür. Tahsîniyyâtın ortadan kalkması, medeniyetin çöküşüne hatta toplumların yeniden göçebe hayata dönmesine dahi sebep olabilir.

Bu çalışmayla tahsîniyyâtın makâsîd düşüncesi bağlamında fıkıh usulündeki yeri üzerinde durulmuştur. Ancak konu, ahlak ve sanat ile de ilişkilendirilerek geliştirilmeye açık bir potansiyele sahiptir.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Abdûlmün'im, Mahmud Abdurrahman. *Mu'cemü'l-Mustalahat ve'l-Elfazi'l-Fıkhîyye*. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fazile, ts.
- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdihâdî el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs*. nşr. Hüsâmüddîn el-Kudsî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaût. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Altuntaş, Halil – Şahin, Muzaffer. *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 22. Basım, 2012.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen (Ebû'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 4 Cilt. nşr. Abdürrezzak Afifî. 4 Cilt. Riyad: Dârü's-Samîi, 1424/2003.
- Aurelius, Marcus. *Düşünceler*. çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Aybakan, Bilal. "İkâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/14-16. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-Kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1431.
- Ayvazoglu, Beşir. "İlmü'l-Cemâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/146-148. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Ayverdi, İlhan. *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2010.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *et-Takrîb ve'l-irşâd fî usûli'l-fikh*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998.
- Baktır, Mustafa. "Kaide". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/205-210. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Bardakoğlu, Ali vd. *İlmihâl*. 2 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 17. Basım, 2011.
- Bedevî, Yûsuf Ahmed. *Makâsidü's-şerî'a 'inde İbn Teymiyye*. Amman: Dâru'n-Nefâis, 2000.
- Bedevî, Yûsuf Ahmed. *Makâsidü's-Şeria inde İbn Teymiyye*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2000.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihâli*. İstanbul: Duâ Yayıncılık, 2021.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *Davâbitü'l-maslaha fî's-şerî'ati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.

- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. 18 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988-1994.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. nşr. Abdusselâm Muhammed Ali Şâhin. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Usûlü'l-Fıkh (el-Fusûl fî'l-usûl)*. nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1994.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-Luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*. nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6. Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1407/1987.
- Chamdor, Albert. *Eski Mısır'ın Ölüler Kitabı*. çev. Suat Tahsuğ. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1991.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nisâbüri. *et-Telhîs fî usûli'l-fıkh (Telhîsu't-Takrîb)* nşr. Abdullâh Cevlem en-Nebâli-Beşîr Ahmed el-Amrî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nisâbüri. *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*. nşr. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Çalış, Halit. “Zaruret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/141-144. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ. *Takvîmü'l-edille fî'l-usûl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Dönmez, İbrahim Kâfî. “Maslahat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/79-94. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd ve Tercemesi*. çev. İbrahim Koçşalı. 7 Cilt. İstanbul: Millî Gazete Yayınları, 1983.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnâvût. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Alî b. Tayyîb. *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*. nşr. Halîl el-Meys. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.
- Eliade, Mircea – Couliano, Ioan Petru. *Dinler Tarihi Sözlüğü*. çev. Ali Erbaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Epikür. *Mektuplar ve Maksimler*. çev. Hayrullah Örs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1962.
- Erul, Bünyamin – Keleş, Ekrem. *Haccı Anlamak*. Ankara: DİB Yayınları, 2018.
- Esen, Hüseyin. “Zina”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/440-444. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkh*. nşr. Tahâ Câbir Feyyâd el-Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- el-Fetâva'l-Hindiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, Bulak 1310.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Feyzü'l-Furkân: Tefsirli Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. İstanbul: Server Yayınları, 12. Basım, 2017.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî. *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfî'i*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye. ts.

- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît. nşr.* Muhammed Naim el-Arkusi. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *İhyâü ulûmi'd-dîn. çev.* Ahmed Serdaroglu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1394/1974.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Kimyâ-yı Sa'âdet. çev.* A. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1399/1979.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Fedâihu'l-Bâtıniyye. nşr.* Abdurrahman Bedevî. Küveyt: Dârü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1383/1964.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl. çev.* Hacı Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Şifâü'l-galîl. nşr.* Hamed el-Kebîsî. Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1390/1971.
- Görmez, Mehmet. "Hz. Peygamber'in İman Tasavvuru ve Tanımı". *Diyanet Dergisi* 185 (Mayıs 2006), 27.
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.
- Hâdimî, Ebû Saîd. *Mecâmi'u'l-hakâ'ik ve'l-kavâ'id ve cevâmi'u'r-revâ'ik ve'l-fevâ'id mine'l-usûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2016.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn. nşr.* Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen. *İsbâtü'l-ilel. nşr.* Hâlid Zehrî. Rabat: Dârü'l-Beyzâ, 1998.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mecmâ'ul Enhûr fî Şerhi Mülteka'l-ebhur. nşr.* Halîl İmrân el-Mansûr. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *İlmü usûli'l-fikh*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1433/2012.
- Hasebullah, Ali. *Usûlü't-teşrî'i'l-İslâmî*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1982.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1386/1966.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *Makâsıdüş-şerî'ati'l-İslâmiyye*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2016.
- İbn Atâullah, Ebû'l-Abbâs (Ebû'l-Fazl) Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şâzelî el-İskenderî. *el-Hikemü'l-Atâ'iyye. şerh:* İbn Abbâd en-Nefezî er-Rundî. Kahire: Takrîbü't-Turâs, 1408/1988.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Mâ'rife, 1379.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Âfâk el-Cedîde, 1431.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen. nşr.* Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, 1414.

- İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hâzin. *Ahlakî Olgunlaştırma*. çev. Abdulkadir Şener. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1425/2004.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. nşr. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1412.
- İzzeddin İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed Abdülazîz b. Ebî'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî. *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm (el-Kavâ'idü'l-kübrâ)*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Külliyyatı el-Ezheriyye, 1414/1991.
- Kādî Abdülcebbâr, Ebû'l-Hasen Kādî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed el- Hemedânî. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*. 20 Cilt. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme, 1965.
- Kallek, Cengiz. "Müellefe-i Kulûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/473-475. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kallek, Cengiz. "Narh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/390-391. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*. nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1393/1973.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*. 4. Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. *ez-Zahîre (fî'l-fikh)*. nşr. Muhammed Bû Hubze. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. *Nefâ'isü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl*. nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd- Ali Muhammed Muavvaz. 9 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1416/1995.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380-383. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Kilânî, Abdurrahmân. "Merteбетü't-tahsîniyyât inde'l-usûliyyîn: dirâse ve tahlîl". *Mu'te li'l-buhûs ve'd-dirâsât: mecelle ilmiyye muhkeme ve müfehrese* 26/1 (2011), 203-232.
- Koca, Ferhat. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/154-155. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Konevî, Kâsım b. Abdullah b. Mevlânâ Hayruddîn Emîr Ali er-Rûmî. *Enîsü'l-fukahâ fî ta'rîfati'l-elfâzi'l-mutedâvile beyne'l-fukahâ*. nşr. Yahya Hasan Murad. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed el-Berduni - İbrahim Eттаfeyyiş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısırî, 1384/1964.
- Küçükler, Ali. *Günümüzün Sorunları ve Fikhi Çözümler*. Ankara: Anıl Grup Matbaacılık, 2001.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvattaü'l-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*. nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf. Kahire: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

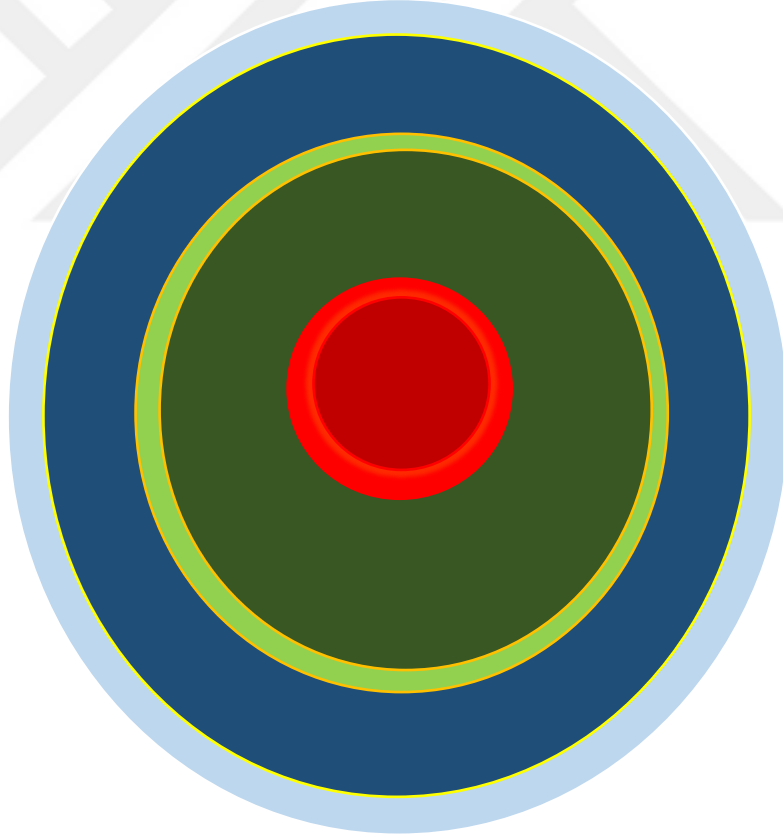
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *Kitâbü't-Tevhîd*. nşr. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçı. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd/İrşâd Kitabevi, 1422/2001.
- Mevsîlî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-tâ'lîlî'l-Muhtâr*. nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam, ts.
- Meydânî, Abdülganî, b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. Dımaşk: Mektebetü'l-İlmü'l-Hadîs, 1423/2002.
- Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh* nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1433.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Öğüt, Salim. "Ef'âl-i Mükellefin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/452. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Özen, Şükrü. "İstislâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/383-388. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Pekcan, Ali. *İslâm Hukukunda Gaye Problemi (Zarûriyyât, Hâciyyât, Tahsîniyyât)*. İstanbul: Ek Kitap Yayıncılık, 2012.
- Reysûnî, Kutub. "el-Makâsîdû't-tahsîniyye: kırâe fî'l-mefhûm ve'l-bu'dî'l-vazîfî". *Mecelletü Külliyyeti'l-Ulûmi'l-İslâmiyye* 1/41 (Cemâziyelâhir 1436/2015), 319-354.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1414/1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü'l-fikh (Usûlü's-Serahsî)*. nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1431.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1982.
- Süfyânî, Fâtıma Abdurrahmân Ridde. *el-Makâsîdû't-tahsîniyye: dirâse usûliyye tatbikiyye*. Mekke: Câmi'atü'Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'ş-Şerî'a, Yüksek Lisans Tezi, 1432/2011.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Şa'bân, Zekiyüddin. *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmi*. İstanbul: Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.
- Şâdde, Leylâ. *el-Makâsîdû't-tahsîniyye inde'l-usûliyyîn: davâbituhâ ve eseruhe'l-fikhî*. Cezayir: Câmi'atü'l-Hâc li-Hazar, Külliyyetü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1435/2014.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. çev. Abdulkadir Şener - İbrahim Çalışkan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Şah Veliyyullah, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Ahmed b. Abdurrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî. *Hüccetullâhi'l-bâliga*. nşr. Said Ahmed Palanpuri. 2. Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1433/2012.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-Muvâfakât*. nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân. 5 Cilt. Huber: Dâru İbn Affân, 1417/1997.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-İ'tisâm*. nşr. Selim b. Abdülhilali. 2 Cilt. Huber: Dâru İbn Affân, 1412/1992.

- Şen, Cemalettin. *Sistematiik Mecelle: Kategorik Giriş ve Tam Metin*. Bursa: Emin Yayınları, 2022.
- Şimşirgil, Ahmet – İkinci, Ekrem Buğra. *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.
- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl. *Mekârimü'l-ahlâk*. Küveyt: Mektebetü'l-Elfeyn, 1407.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî. *Keşşâfû ıstılâhâtı'l-fünûn ve'l-ulûm*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996.
- Telkenaroğlu, Merter Rahmi. "Makâsıd İctihâdına Dayanan Küllî Kâideler". *Usûl İslâm Araştırmaları*. 10/10 (1 Aralık 2008), 37-76.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Beşşâr Avâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l İslâmî, 1996.
- Topçu, Nurettin. *Ahlak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Yaran, Rahmi. "Bid'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/129-131. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Yaran, Rahmi. "İhtiyaç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/573-574. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2015.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1407.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî. *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id (el-Kavâ'id)*. 3 Cilt. Küveyt: Vizâretü'l-Evkaf, 1405/1980.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî. *el-Bahrü'l-muhîr fî usûli'l-fikh*. 8 Cilt. Kahire: Dârü'l Kütübî, 1414/1994.
- Zeydân, Abdülkerîm Behîc (Bîc) el-Ânî el-Kehlî el-Muhammedî (el-Mehmedî). *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Vecîz fî Usûli'l-Fikh*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1419/1999.

EKLER

EK 1 Maslahat Mertebeleri ve Mükemmilât İlişkisi

1. Zarûriyyât (Din, Can, Akıl, Nesil, Mal) (Bordo Alan)
2. Zarûriyyâtın Mükemmilâtı (Kırmızı Alan)
3. Hâciyyât (Koyu Yeşil Alan)
4. Hâciyyâtın Mükemmilâtı (Açık Yeşil Alan)
5. Tahsîniyyât (Lacivert Alan)
6. Tahsîniyyâtın Mükemmilâtı (Mavi Alan)

EK 2 Maslahat Mertebelerinin Kapsamı

1. Zarûriyyât (Alttaki ve En Dar Kısım)
2. Hâciyyât (Ortadaki Kısım)
3. Tahsîniyyât (Üstteki ve En Geniş Kısım)

